

Dünyanın tüm çocuklarına...

DOĞA_{ve}
KENT
HAKLARI İÇİN
SİYASAL
STRATEJİLER

E D İ T Ö R L E R :
FEVZİ ÖZLÜER, AYKUT ÇOBAN

Doğa ve Kent Hakları İçin Siyasal Stratejiler

Editör: Fevzi Özlüer, Aykut oban

Yayınlayan: Ekoloji Kolektifi Derneği

Basım Tarihi: Mayıs, 2016, 1. Baskı

Baskı-Cilt: Sena Ofset Ambalaj Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Őti.

Maltepe Mah. Litros Yolu Sok. 2. Matb. Sit. Sertifika No: 12064

B Blok K:6 N:4NB 7-9-11 E Blok K:6 N:4NE20 Topkapı BayrampaŐa/ İstanbul

Tasarım: Ahmet M. Öğüt

Kategori: Kent Hakları

ISBN: 978-605-83799-7-8

Ekoloji
Kolektifi

EKOLOJİ KOLEKTİFİ DERNEĞİ

İnkılap Sokak 26\4 Kızılay Ankara

+90 (312) 425 7764 ✉ iletisim@ekolojikolektifi.org

ekolojikolektifi.org @ekolojikolektif ekoloji.kolektifi

Fevzi Özlüer lisans eğitimi Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tamamladı. 2003 yılından bu yana Ankara Barosu'na kayıtlı olarak serbest avukatlık yapıyor. 2006 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kent ve Çevre Bilim Anabilim Dalından "*Kapitalizmin Yeniden Üretiminde Sivil Toplum Çevreciliği*" teziyle yüksek lisans derecesini aldı. Halen aynı bölümde "*Ekoloji, Hukuk ve Kriz*" üzerine doktora çalışmasına devam ediyor. Pek çok dergi ve gazetede yazılar yazdı. "Dernekler Mevzuatı" (2004) (Emre Baturay Altınok ile birlikte), "Kırda Yoksulluk ve Direniş" (2005) (Sanem Yardımcı, Ilgın Özkaya ile birlikte), "Görünmez Elin Ekoloji, Biyogüvenlik ve GDO" (2010) (Ilgın Özkaya ile birlikte), "Bolivya Anayasası, Hukuk, Demokrasi, Özerklik" (2012) (Ilgın Özkaya, Tolga Şirin, Nazım Sinan Odabaşı ile birlikte) 4 kitabın editör ve yazarlığını yaptı. 2016 başında "Bilgi Edinme Hakkı Rehberi ve Uygulama Örnekleri" kitabı Ekoloji Kolektifi'nce yayınlandı. Halen Evrensel Gazetesi'nin Pazar ekinde kent ve ekoloji politikası üzerine yazmaya devam ediyor. İlyanın babası.

Aykut Çoban, 1965 yılında Karabük'te doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. Doktorasını, burslu olarak gittiği İngiltere'de, Essex Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde 2001'de tamamladı. 2005'te doçent, 2011'de profesör oldu. 1991 yılından bu yana Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde çalışmaktadır. Akademik ilgi alanları ve yayımlanmış eserlerinin konuları arasında ekolojik sorunların ekonomik ve siyasal bağlamı, yeşil siyasal düşünce, ekolojik Marksizm, ekolojik hareketler, genetik müdahalelerin ekonomi politikası ile iklim siyaseti yer almaktadır.

Tolga Şirin, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalında çalışmaktadır. Anayasa Hukuku Araştırmaları Derneği ve Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi Çalışma grupları üyesidir. Anayasa yargısı ve insan hakları hukuku alanında çok sayıda kitap ve makalesi vardır. Güncel Hukuk Dergisi ve Bianet'te yazar. Özgeçmişine www.tolgasinir.com adresinden ulaşılabilir.

Hande Atay Lisans eğitimini 2009 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı'nda "İklim Adaleti" konulu yüksek lisans tez çalışmasına devam ediyor. 2010 yılından bu yana İzmir Barosu'na kayıtlı olarak serbest avukatlık yapıyor. Çalışmaları arasında "Çevre Hakkı ve Özgürleşme Mücadelesi" (2009), "Kapitalizmden Çıkış Denemesi: Cochabamba Halk Mücadelesi" (2011), "Ekosozyalizm: Bugüne ve Geleceğe Dair Siyasi Bir Tahayyül", (Ethemcan Turhan ile birlikte, 2012), "Bolivya Anayasası – Hukuk, Demokrasi, Özerklik" (2013) gibi kitap içi çeviri, makale ve tebliğler bulunuyor.

Ceren Gamze Yaşar 1984 yılında Ankara'da doğdu. Ailesinin memuriyetinden ötürü Türkiye'nin muhtelif illerinde büyüdü. 2007 yılında ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama bölümünden mezun oldu. 2010 yılında Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler A.B.D'dan yüksek lisans derecesi ile mezun oldu. Halen aynı programda doktora öğrencisi olan Yaşar, aynı zamanda Pensilvanya Üniversitesi'nde Fulbright bursu ile ziyaretçi araştırmacı olarak bulunmaktadır.

Yaşar Adnan Adanalı, İstanbul merkezli çalışan uluslararası şehircilik uzmanıdır. Darmstadt Teknik Üniversitesi'nde 2010 yılından beri misafir akademisyen olarak katılımcı planlama ve tasarım dersleri vermektedir. Lisans diplomasını sosyoloji ve siyasal bilimler üzerine Sabancı Üniversitesi'nden, yüksek lisans diplomasını toplumsal gelişim pratiği üzerine Londra Koleji Üniversitesi'nden almış, doktora tez çalışmasına Berlin Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde devam etmektedir. Düzce Umut Atölyesi gönüllüsü, Bir Umut Derneği üyesi, Mekanda Adalet Derneği (beyond-istanbul.org) kurucularındandır. Kendi kişisel blogları Mutlu Kent ve Reclaim İstanbul da dahil olmak üzere mekan ve adalet konularına odaklı farklı internet sitelerinin koordinasyonunu yürütür.

ÖNSÖZ	9
Aykut Çoban, Fevzi Özlüer	
TOPLUMSAL VE İKLİMSEL ADALETSİZLİK SARMALINDA İKLİM SİYASETİ	13
Aykut Çoban	
GELECEK KUŞAKLARDAN DOĞANIN HAKLARINA: BOLİVYA VE EKVADOR ANAYASALARI	43
Tolga Şirin	
EKOLOJİK KRİZ KARŞISINDA YENİ BİR HUKUK ARAYIŞI: ULUSLARARASI SUÇ ÖNERİSİ OLARAK EKOKIRIM	57
Hande Atay	
KENT HAKKI TARTIŞMASINDA KİR NEREDE DURUYOR? NASIL DAHİL OLMALI?	83
Ceren Gamze Yaşar	
YEREL YÖNETİMLERDE 'KATILIM': TİRANLIK MI YOKSA MÜŞTEREK SİYASETİN İNŞASI MI?	101
Yaşar Adnan Adanalı	

ÖNSÖZ

Hollywood yapımı pek çok küresel yıkım filmi izlemiştir. Son yıllarda bu filmler arasında iklim değişiminden yola çıkan öyküler ağırlık kazandı. İnsanlığın yok olma eşiğine geldiği yıkım filmlerinde her şey iki saatin içinde olur biter, kalan sağılar bir biçimde yoluna devam ederler. Bu filmlerin hemen hemen tamamı insan odaklıdır, doğadaki öbür varlıklar sahne zenginliğini sağlamak üzere kadraja takılırlar.

Sinemada olduğu gibi kapitalist endüstrilerin iklime yönelmesinin kazanç elde etmeyi amaçladığını belirtmeye bile gerek yok. Ama iklim değişimi gerçeğinin yarattığı ilgiyi de gözden kaçırmamak gerekir. Neysel ki iklim değişimi, gümüş perdede olduğu kadar hızlı gelişmiyor, ama bir insan ömrü içine sığacak ölçüde de kısalmış durumda. İnsan ömrü bir film gibi hızla ileri sarılabılsaydı, toplumsal etkinliklerin doğa üzerinde bıraktığı etki, iki saatlik bir seanstaki kadar çarpıcı biçimde gözler önüne serilebilirdi.

Elinizdeki kitaptaki ilk makalede, böyle bir güncel konu olan iklim değişimi ele alınmaktadır. Aykut Çoban, ekolojik bir yıkımdan etkilenip etkilenmemenin sınıfsal konumlara göre belirlendiğini vurguluyor. Aynı zamanda iklim değişikliğine yol açan koşulların da sınıfsal niteliğini ve kapitalist birikimle olan bağlarını saptıyor. Böylece, iklim sorununun kapitalist bağlamı, yazıda, iklime ilişkin dolaşımdaki siyasal çözüm stratejilerinin geçerliliğini sınamayı da kolaylaştırmaktadır.

Toplumun doğa üzerinde yarattığı etkileri yalnızca insan için oluşturduğu olumsuzluklar bakımından düşünmek, Hollywood senaristlerinin yaptığı hataya düşmek olur. Düşünce boylamlarımızın başlangıç noktası olarak insana sabitlenemeyiz, ne de olsa 5 milyar yaşındaki Yerkürede Homo sapiens 1 milyon yıl önce görülmüştür. Yerküreyi, doğayı ve insanın da içinde olduğu tüm canlıları kuşatacak bir bakış açısı, resmin bütününi görmemizi sağlayacaktır.

İşte kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde böyle bir bakış açısıyla yazılmış iki yazı yer alıyor. Tolga Şirin, anayasalar içinde ekolojik haklar bakımından verimli maddeler içeren Bolivya ve Ekvador anayasalarını tartışmaktadır. Bolivya Anayasası'nda, kalkınmacılığın izleri sürülebilse de insanın doğaya tercih edilmediği görülür. Ekvador Anayasası ise

doğrudan doğanın hakkını tanımış öncü bir düzenlemedir. İnsan-olmayan varlıkların haklarını tanıyan Ekvador Anayasası'nın, başkanlık rejimini hedefleyen yeni bir anayasa polemliğinin sürdüğü Türkiye için esin kaynağı olmasını beklemek hayalcilik mi olur?

Hande Atay, Türkiye'deki ekolojik literatüre "ekokırım" tartışmasıyla katkıda bulunuyor. Belirli bir insan topluluğunun kırıp geçirilmesi (genocide) suçuna benzer biçimde, ekokırım, ekosistemin bir parçasının büyük ölçüde zarara uğratılmasına ya da yok edilmesine göndermede bulunur. Çevre hakkı çerçevesinde, çevrenin, uluslararası hukukta barış ve savaş koşullarında korunmasına ilişkin düzenlemeler vardır. Yazıda, bunlara ek olarak, ekokırımın da uluslararası hukukta bağımsız bir suç olarak kabul edilmesinin gerekçeleri incelenmektedir.

Toplumların doğaya verdiği zararın bumerang etkileri, açık biçimde kentlerde gözlemlenir. Örneğin, sıcak ve soğuk hava dalgaları, sel, tayfun, kasırga gibi sıklığı artan aşırı hava olayları, nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu kentsel yerleşimlerde daha yıkıcı sonuçlar doğurabiliyor. Kaldı ki, dünya nüfusunun yarıdan çoğunun artık kentlerde yaşadığını da biliyoruz. Yapılan kestirimlere göre, 2050 yılına gelindiğinde dünyanın üçte ikisi kentlerde yaşıyor olacak. Oysa 1950'lerde insanların üçte ikisi kırlarda yaşıyordu.

Kitabın son iki bölümünde yer alan iki yazı, kır ve kent ayrımını aşmaya yönelik bir haklar siyasetinin olanaklarını araştırıyorlar.

Toplumsal gelişmeler kent lehine görünse de, kapitalizmin doğuşundan beri, kır aslında kentin varlık koşullarını sağlamıştır. Ceren Gamze Yaşar, makalesinde, kır ile kent arasındaki bağlardan yola çıkarak kent hakkı tartışmasına kır da dahil ediyor. Kent, kırın emeğini sömürüyor, toprağını tüketiyor, suyunu emiyor. Bunlar yeni yasal düzenlemelerle daha da kolaylaştırılmış durumda. Üretim yerine tüketimin, tarım yerine konut ve AVM'lerin özendirildiği zamanlardan geçiyoruz. Bu özendirmenin hem kır hem de kent için yıkıcı olduğu açıktır. Bu çerçevede, yazıda, yaşam hakkının kırsal ve kentsel bağlamına dikkat çekilmekte ve siyasal bir çıkış için kırsal örgütlenmenin önemi vurgulanmaktadır.

Kırın sömürüye açık olmasının örgütlenme eksikliğiyle ilişkisi olduğu gibi, kırın siyasal temsilindeki adaletsizliklerle de bağı var. Temsil sorunları bakımından kentin durumu da hiç iç açıcı değil. Kent meclislerinde adaletsiz temsilin bir boyutu, kentteki tüm düşüncelerin iki buçuk partiyle temsil edilmesinde ve meclislerin erkek, yaşlı ve bir kaç meslekle belirlenmiş yapısında görülebilir.

Temsilin bile bu denli sorunlu olması, kentlilerin, kararlara katılım konusunda karşılaşılabileceği güçlükler hakkında fikir verebilir. Yaşar Adnan Adanalı, makalesinde, kent-

lerde katılım sorunlarının nedenlerine ve çözüm yollarına eleştirel bir perspektifle kafa yoruyor. İktidar yetkilerinin yeniden dağıtılmasını gözetmeyen bir katılımcılığın etkili olamayacağı görüşünden hareket eden Adanalı, “Katılım Merdiveni” ölçeğine göre Türkiye kentlerinde etkili ve etkisiz katılım örneklerini çözümlüyor. Katılımı da içeren biçimde yerel siyaset alanının genişletilebilmesi, Sarıyer örneğinde olduğu gibi yurttaşların müşterek siyaseti kuran pratikleri geliştirmeleriyle mümkün olabilir.

Kitabın basımı elde olmayan çeşitli nedenlerle uzun bir zaman aldı. Umarız ki makaleler okurun ilgisini çeker ve yazarlar olarak bu gecikmeye daha çok hayıflanırız!

Toplumsal barışı olduğu kadar doğayla barışı da kurma yolunda iyi okumalar...

Aykut Çoban, Fevzi Özlüer

TOPLUMSAL VE İKLİMSEL ADALETSİZLİK SARMALINDA İKLİM SİYASETİ

Aykut Çoban

Prof.Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

Özet

Bu yazı, iklim sorunuyla, toplumsal ve çevresel adaletsizlik arasındaki etkileşimi tartışmayı amaçlamaktadır. Toplumsal adaletsizliğin iklim adaletsizliğine yol açtığını, iklim adaletsizliğinin de toplumsal adaletsizliği derinleştirdiğini ileri sürmektedir. Böyle olunca, yalnızca emisyonları azaltmayı hedefleyen bir siyasal strateji etkisiz kalmaya mahkumdur. Yetersiz ve etkisiz siyasalar yerine, yazıda, sorunun gerçek çözümü için, adaletsiz toplumsal düzeni yıkıp yeniden kurmayı öneren bir iklim siyasetine olan gereksinmeye işaret edilmektedir.

Abstract

Climate Politics in the face of the Double Helix of Social and Climate Injustice

This article seeks to discuss the interaction between the problem of climate change and social and environmental injustice. It argues that social injustice leads to climate injustice and climate injustice in turn deepens social injustice. If so, any policies only trying to decrease carbon emissions are in vain. Instead of inadequate and ineffective policies, for a realistic resolution of the problem, the paper points out the need for a climate politics suggesting the demolishing and then reconstructing of the unjust social order.

Toplumsal ve İklimsel Adaletsizlik Sarmalında İklim Siyaseti

İklim değışikliği, kırk yıldır tartışılan, gündemdeki yeri giderek artan siyasal bir sorundur. Şirketler, sermaye örgütleri, belediyeler, hükümetler, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, bilim dünyası, yerel topluluklar ve yurttaşlar, hararetli tartışmanın tarafları arasındadır. Sorunun kök nedenlerinin gizlenmesi çabalarına, hem iklim değışikliğinin etkileme alanının genişliği ya da “küreselliği”, hem de bir sözü olan tarafların çeşitliliğinin ve çıkar ilişkilerinin yarattığı karmaşıklık eklendiğinde gerçek üstü bir olayla, adeta bir canavarla karşı karşıya olduğumuz ve ne yapacağımızı bilemediğimiz bir toplumsal durum beliriyor. Karayollarındaki kazaları masal dünyasının trafik canavarına indirgemeye benzer biçimde, bir iklim değışikliği ucubesi yaratıldığında gölgelerle savaşmaya zorlamıyoruz. Hayaletlerden kurtulabilmek için, küresel ısınmayı ve iklim değışimini, toplumsal yapıların etkileşimini içeren ekonomi-politik bir bağlama yerleştirmek zorundayız.

Bu yazıda, iklim değışimi sorunu toplumsal bir ekseninde ele alınmakta, iklimle, toplumsal ve çevresel adalet arasındaki ilişkinin tartışılması amaçlanmaktadır. Çevresel adaleti, kuşak içi, kuşaklar arası, türler arası vb. bakımlardan araştırabiliriz. Bununla birlikte, burada yalnızca kuşak içi boyuta odaklanılacaktır. İklim siyasetinin motoru olarak adalet talebinin içini doldurabilmek için, önce adaletsizliğin ekonomik, iklimsel, siyasal çerçevesinin ve sağlığa ve bilgiye erişim gibi çeşitli boyutlarının saptanmasına gereksinme duyulur. Bu gereksinme de dikkate alınarak, iklim sorunu iki tez etrafında tartışılacaktır:

Toplumsal adaletsizlik iklim adaletsizliğine yol açar. İklim adaletsizliği ise toplumsal adaletsizliği derinleştirir.

Tartışmadan çıkan bulguların yol göstericiliğinde, önce hatalı çözümlerin açmazlarına dikkat çekilecek, ardından da toplumsal ve iklimsel adalet ilişkisini gözeten olası iki çözüm stratejisi önerisi ele alınacaktır. İklim siyaseti olarak bu iki yolun etkililik düzeylerinin kısaca araştırılması sayesinde, siyasal yön belirlemede kullanılabilir ipuçlarına ışık tutulacaktır.

Ekonomik Adaletsizlik

(...) Bir eski Acem şairi :

“Ölüm âdildir” — diyor, —
“aynı haşmetle vurur şahı fakiri.”

Hâşim, neden şaşıyorsunuz?
Hiç duymadımız mıydı kardeşim,
herhangi bir şahın bir gemi ambarında
bir kömür küfesiyle öldüğünü?...

(...) Biliyorum,
ölümün âdil olması için
hayatın âdil olması lâzım, diyorsunuz...

Nazım Hikmet, yukarıda bir kaç dizesi alıntılanan Ölüme Dair adlı uzunca şiirinde, ilk bakışta ölüm gibi tüm insanları eşitlediği düşünülen, kaçınılmaz bir olgunun bile gerçekte nasıl bir adaletsizlik içerdiğini betimler. En son Soma madenlerinde bir kez daha tanık olduğumuz gibi, kuru birer istatistiğe dönüşen ölümler, belli ki işçiyle patronu aynı haşmetle vurmuyor. Gelir ve servet, ölümdaki adaletsizliği bile açık edebiliyor. Gerçekten de, İngiltere’de zengin ve yoksul bölgeler arasındaki ortalama yaşam beklentileri arasındaki farkı saptayan bir araştırma da yoksulların sekiz yıl daha az yaşadıklarını göstermiştir.¹

Kişiler arasındaki gelir, ücret, satın alma gücü farklılıkları toplumsal paylaşım adaletsizliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ama bundan daha önemlisi sahip olunan servetler arasındaki farklılıktır, çünkü diyelim ki bir kişinin geliri, diğerinden birkaç kat yüksekken sahip oldukları servet farklılığı binlerce kat olabilir.²

Harita r’de dünyadaki 4.7 milyar yetişkinin servetlerinin dağılımı gösterilmektedir. 100 bin doların üzerinde servete sahip olanların, Kuzey ülkelerinde, özellikle de ABD, Kanada, AB ülkeleriyle Japonya ve Avustralya’da toplandıkları görülmektedir. Bir milyon doların üzerinde servete sahip olanlarınsa yüzde 41’i Kuzey Amerika, yüzde 32’si Avrupa’dayken, yalnızca binde üçü Afrika kıtasında ve binde 6’sı Hindistan’dadır.³

1 “Zenginler Yoksullardan Sekiz Yıl Fazla Yaşıyor”, BBC Türkçe, www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150429_ingiltere_zengin_yoksul, 30.4.2015.

2 Hervé Kempf, *Zenginler Dünyamızı Nasıl Mahvediyor?* Çev. İ. Kılınc, Epos, Ankara, 2010, s.46.

3 Credit Suisse Research Institute, *Global Wealth Databook 2013*, Credit Suisse, Zürih, 2013, s.102 ve 107. Bu yazı tamamlandıktan sonra yayımlanan aynı Enstitü’nün 2014 tarihli raporunda, bekleneceği gibi, küresel servet eşitsizliğinde anlamlı bir değişiklik olmadığı görülmektedir: Credit Suisse Research Institute, *Global Wealth Databook 2014*, Credit Suisse, Zürih, 2014.

Servet sahiplerinin bölgelere ve ülkelere dağılımındaki eşitsizlik yanında, servetlerin dünya nüfusuna dağılımı da eşitsizdir. Çizelge 1’de, servet piramidinin tabanını oluşturan yetişkinlerin yüzde 68’i, tüm servetlerin yalnızca yüzde 3’üne sahipken; yüzde 8.4’lük bir kesim, servetlerin yüzde 84’üne sahiptir. Bir başka deyişle, dünyadaki toplam servetin neredeyse yarısı, en zengin yüzde 1’in elinde toplanmışken, toplam yetişkinlerin yarısının neredeyse hiçbir serveti, yani mülkü, hisse senedi ya da bankada parası yoktur.

Benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye’de kabaca 50 milyon yetişkinin üçte ikisi 10 bin doların altında servete sahipken, binde ikilik bir kesim 1 milyon dolardan daha çok servete sahiptir. En az serveti olan üçte ikilik kümeyle, bir milyar dolardan fazla serveti olan 40 kişilik kümenin serveti arasında, 100 bin katlık bir fark vardır.⁴

TÜİK’in verilerine göre, ücret, girişimci gelirleri, sosyal transferler gibi elde edilen toplam gelirden bireylerin aldığı paya bakıldığında, en düşük yüzde 20’lik dilimin aldığı pay yüzde 6,1 iken en yüksek yüzde 20’lik dilimin payı yüzde 46,6’dır. Bu kümeler arasındaki gelir farkı 7,7 kattır.⁵ Kümelendirme yüzde 10’luk dilimler olarak yapıldığında fark daha da büyümektedir. En düşük ve en yüksek yüzde 10’luk gelir kümeleri arasındaki fark, 15 kattır. Bu oranın OECD ülkeleri ortalaması 9,8’dir. OECD ülkeleri arasında gelir dağılımı adaletsizliği sıralamasında Türkiye üçüncü, ABD dördüncü sıradadır.⁶ OECD’nin 2014 yılı raporunda ise gelir adaletsizliği daha da derinleşmiş, Türkiye ikinciliğe, ABD üçüncülüğe çıkmıştır.⁷ TÜİK’in yukarıda anılan araştırması, Türkiye’de nüfusun yüzde 65,4’ünün mensubu olduğu hanenin borcu olduğunu belirtmektedir. Yaklaşık yüzde 80’i “evden uzakta bir haftalık tatili” ekonomik olarak karşılayamamaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 2015 yılı verilerine göre, Türkiye’de “yardıma muhtaç” insan sayısı, nüfusun yüzde 40’ını bulmuştur. Bir başka deyişle, 30 milyonu aşkın yurttaş, “muhtaçlık” tanımına göre ayda 270 TL’den az bir gelirle geçinmek zorundadır.⁸ OECD’nin bir araştırmasında, “Geçtiğimiz on iki ay içinde gıda ürünleri almak için yeterli paranızın olmadığı zamanlar oldu mu” sorusuna, Türkiye’de verilen yanıt yüzde 32,7’dir. OECD ülkeleri ortalaması ise, yüzde 13,2’dir.⁹ Bir başka deyişle, bu araştırma, “gelişmiş ülkeler kulübü” denilebilecek OECD ülkelerinde bile yoksulluğun açıklık sınırına kadar geldiğini gözler önüne sermektedir. Az ileride ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, toplumsal adaletsizliğin gerek ülkeler arasında, gerek toplum içinde, iklimsel adaletsizlik biçiminde ağır bir bedeli de vardır.

4 Aynı kaynak, s.101 ve 108.

5 TÜİK, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2013”, *Haber Bülteni*, Sayı 16083, 22.9.2014, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16083>

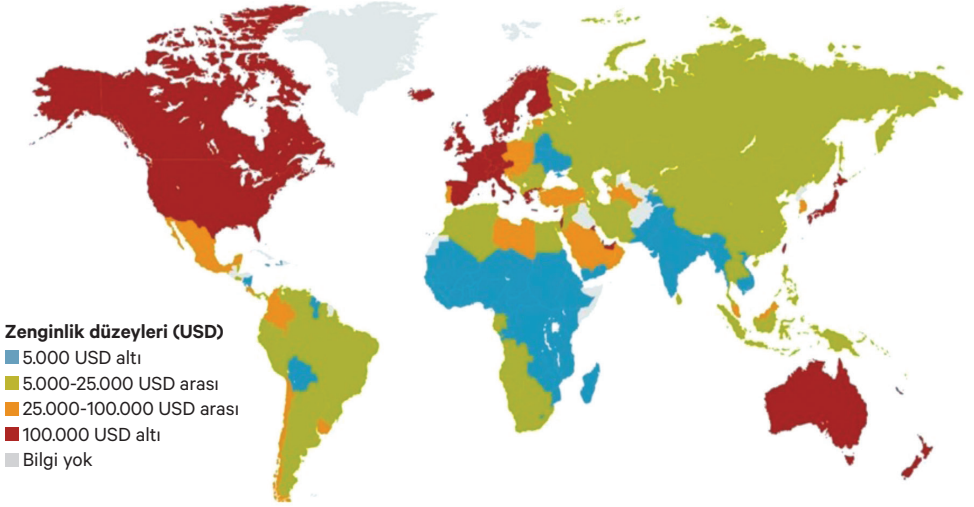
6 Cem Kılıç, “Gelir Dağılımında Uçurum Büyüyor. Türkiye İlk 3’te!” *Milliyet*, 24.6.2014, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/gelir-dagiliminda-ucurum/ekonomi/ydetay/1901730/default.htm>

7 “Türkiye Gelir Eşitsizliğinde İkinci”, *Cumhuriyet*, 10.12.2014.

8 “30 Milyon Muhtaç”, *Cumhuriyet*, 5.4.2015.

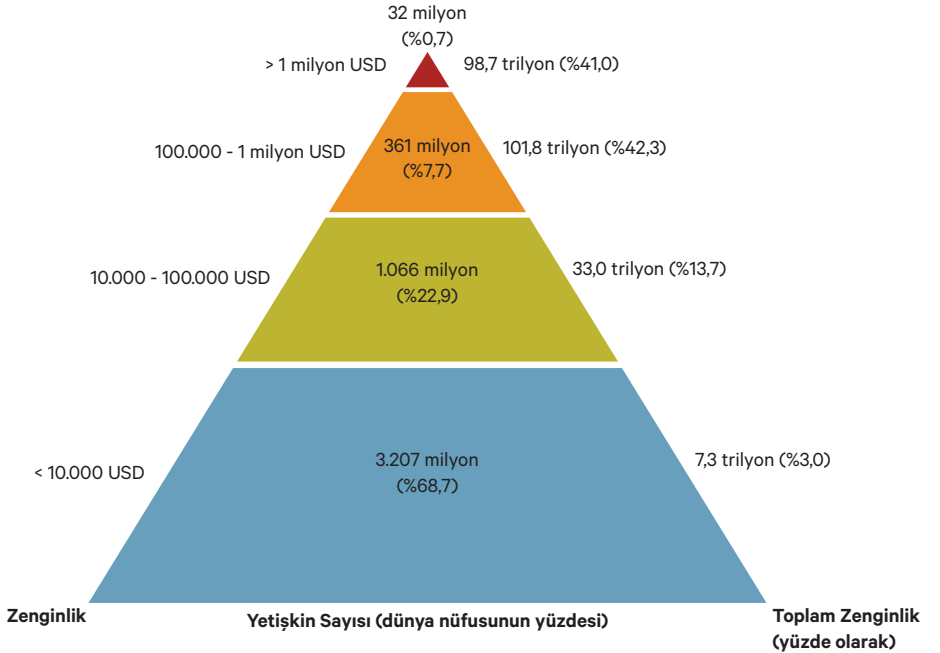
9 OECD360, Türkiye 2015, <http://www.oecd360.org/turkey, s.24>.

Harita 1: Dünyada Yetişkin Başına Servet Düzeyleri, 2013

Kaynak: Credit Suisse, 2013, s.19

Çizelge 1: Küresel Servet Piramidi, 2013

Kaynak: Credit Suisse, 2013, s.94

Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk

Servet ve gelir adaletsizliği, hangi nedenle olursa olsun bir sorun olarak görülüyorsa, yoksulluğun giderilmesine yönelik görüşlerin üzerinde durmak gerekecektir. Yoksulluğun azalması çerçevesinde, liberal iktisatçıların bir varsayımını ileri sürenler olabilir. Denir ki, yoksulluğun azalması için sermaye birikiminin, kârlılığın, servetlerin artması gerekir. Böylece, ekonomik büyümeyle birlikte yavaş yavaş yoksulların da gelir ve refah düzeyi iyileşecektir (İngilizcesiyle “trickle down theory”). Artan büyüme ise ekonomik etkinliklerin hacminin de artmasıyla birlikte ister istemez karbon emisyonlarının artmasına yol açar. Eski bir İngiliz deyişinde olduğu gibi, “nerede kirlilik varsa orada kazanç vardır.” Bu denklemde, ekonomik büyümeyle birlikte büyümenin olumsuz bir sonucu olarak CO₂ emisyonlarının artması, yoksulluğun ortadan kaldırılması için kaçınılmazdır. Yoksulluğun giderilmesi, hem büyümenin hem de emisyon artışının gerekçesine dönüştürülmüş olur. Emisyonlar ve iklim değişimi; gelir ve servet eşitsizliği, yoksulluk, açlık, işsizlik sorunlarının çözümünün olağanlaştırılmış, normalleştirilmiş bir kusuru olarak sunulur.

Oysa büyüme, zengini daha zengin yoksulu daha yoksul kılan kapitalist düzende gerçekleşmektedir. Kapitalizmin yoksulluğa, sefalete, adaletsizliğe dayalı bir düzen olduğu gerçeği, Marx’tan bu yana 150 yıldır biliniyor. En son Fransız iktisatçı Thomas Piketty, kapitalizmde gelir ve servet eşitsizliğinin giderek daha da derinleştiğini yüz yıllık tarihsel verileri kullanarak vurgulamıştır. Sermaye getirisinin büyüme oranından daha yüksek olduğu dönemlerde, ki 1980 sonrası da böyle bir dönemdir, dünyada ekonomik eşitsizliklerin daha da yoğunlaştığını göstermiştir.¹⁰

Ekonomik büyüme adaletsizlik sorununa çare olabilir mi sorusunu yanıtlayabilmek için Türkiye örneğinde, büyüme karşısında emekçilerin durumunu araştırabiliriz. 2005-2014 yıllarında, milli gelirdeki yıllık ortalama büyüme yüzde 4,3’tür. Aynı dönemde, kamu işçisinin ortalama reel ücretleri ise artmamış, tersine binde 2 azalmıştır. Özel sektörde çalışan asgari ücretten fazla maaş alan işçinin ücretleri yalnızca binde 5 artmıştır. Asgari ücretlilerin on yılda aldığı net artış yüzde 2,3’tür. Yaklaşık 2,5 milyon nüfusluk memur kesiminin net maaş artışı yüzde 3,7 ile büyüme oranına kısmen yaklaşabilmiştir.¹¹ Görülüyor ki, zaten yıllardır sömürülerek ekonomik adaletsizliğe uğratılmış, yoksul bırakılmış bütün çalışanların gelir artışı, milli gelirdeki büyüme oranının dahi altında kalmıştır. Makro büyüme bir refah artışına yol açıyorsa bile, emekçi kesimler on yıl öncesi konumlarını bile koruyamamış, Türkiye’de gelir ve servet adaletsizliği daha da kötüleşmiştir. Ekonomik büyümenin getirisinden sermaye kesimleri yararlanmış,¹² büyüme rakamları artarken

10 Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, İng. Çev. A. Goldhammer, Belknap/Harvard Üniversitesi Yayınları, Cambridge, 2014.

11 Kalkınma Bakanlığı, *2015 Yılı Programı*, Tablo II/21, Ankara, 2014, s.142’den hesaplayan Mustafa Sönmez, “Ülke de Gelir ve Servet Dağılımı İyice Bozuldu,” *BirGün*, 25.4.2015, s.5.

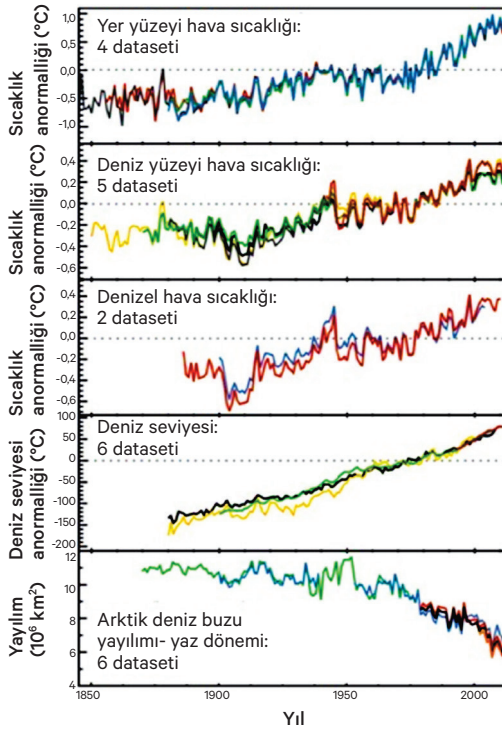
12 K. Murat Güney, *Ekonomi Kimin İçin Büyüyor? Türkiye’de Servet Bölüşümü Adaletsizliği*, www.sendika.org, 20.5.2015; *Ekonomi Kimin İçin Büyüyor? Türkiye’de Gelir Dağılımı Dengesizliği*, <http://davetsizmisafir.org/2013/05/26/ekonomi-kimin-icin-buyuyor-turkiyede-gelir-dagilimi-dengesizligi/> 26.5.2013.

“yardıma muhtaç” insan sayısı da sürekli artmıştır. Demek ki, “kapitalist büyüme olsun ki yoksulluk azalsın” teorisi, Türkiye verileri bakımından bir masaldan ibarettir.

Değişen İklimin Sorumluları

Ekonomik adaletsizlikle iklim adaletsizliği arasında bir ilişki kurmadan önce, değişen iklimle ilgili bir kaç çarpıcı veriyi belirtmek, yabancıları konuyu kavramasına katkıda bulunabilir.

Çizelge 2: Küresel Isınma Bulguları, 1850, 2013

Kaynak: IPCC, 2013, s. 38

Küresel ısınmanın varlığını gösteren pek çok bulgudan biri, son 30 yılın, 1400 yıldır en sıcak dönem olması gerçeğidir. Birden çok veri setlerine göre oluşturulan Çizelge 2’de de izlenebileceği gibi, yer yüzeyi, deniz yüzeyi ve deniz suyunun üstündeki hava sıcaklıkları belirgin biçimde artmaktadır. O kadar ki, 1880-2012 arasında Dünya yüzey sıcaklığı 0.85 C derece artmıştır.¹³ 2013 yılı küresel yüzey sıcaklığı, 20. yüzyıl ortalamasının 0.99 C derece üzerindedir. Yer yüzeyi ve okyanuslar birlikte ele alındığında ve 1880’den

13 IPCC, *Climate Change 2013: Physical Science Basis*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s.37.

günümüze en sıcak geçen yıllar sıralandığında ilk on, 1998-2013 yılları arasında yer almaktadır.¹⁴ Isınmaya bağlı olarak Kuzey Buz Denizi buz kütlesi erimekte ve Çizelgeye de yansdığı üzere 1950'lerden günümüze hacmindeki küçülme son yıllarda rekor üstüne rekor kırmaktadır. Buzullardaki erimenin bir sonucu olarak deniz seviyesi yükselmektedir. Küresel deniz seviyesi 1880 yılına göre 20 cm daha yüksektir. 2000'li yıllarda on yıl ortalama değeri alındığında, yıllık 3 milimetrelilik bir artış düzeyine ulaşmış durumdayız.¹⁵

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), bu bulgularla artan sera gazı emisyonları arasındaki ilişkiyi bilimsel bir kuşkuyla yer bırakmayan biçimde saptamıştır. Endüstri öncesi dönemde atmosferdeki CO₂ yoğunluğu 280 ppm'den azdı. Günümüzde ise 400 ppm'dir (ppm, milyonda bir parçacık, bir hava hacmindeki bir milyon molekülünden ne kadarının CO₂ molekülü olduğunu belirtir). Karbon dioksit, metan ve azot oksit gazlarının atmosferdeki yoğunluğu eldeki bilgilere göre en az 800 bin yıldan beri bugünkü düzeyde olmamıştır.

Sera gazı emisyonlarındaki artışa yol açan aktörleri saptayabilirsek, iklim değişiminden sorumlu failleri de belirlemiş oluruz. Tarihsel olarak biriken emisyonlar incelendiğinde, 1850-2000 arasında yaratılan toplam sera gazı emisyonlarının, yüzde 30'u ABD'nin, yüzde 27'si AB 25 ülkelerinin, yüzde 8.2'si Rusya'nın, yüzde 7.2'si Çin'in, binde 4'ü Türkiye'nin payını oluşturmaktadır.¹⁶ CO₂ emisyonlarının dörtte biri yüzlerce yıl yok olmadan atmosferde kaldığından birikimli (kümülatif) emisyon yüzdesi yüksek ABD ve AB ülkeleri gibi gelişmiş Kuzey'in iklimsel etkisi de çok katmanlı demektir. Bu durum, az sonra tartışacağımız iklim adaletsizliğini tarihselleştirmektedir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile emisyonları arasında bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Dünya Bankası'nın bir raporunda en düşük gelir grubunda yer alan ülkelerde yıllık kişi başı CO₂ emisyonu 0.3 ton düzeyinde iken yüksek gelir grubunda yer alan ülkelerde bu rakam 11.6 tondur. Gelişmiş ülkelerdeki emisyon, raporda saptanan dünya ortalaması olarak kişi başı 4.9 ton rakamının iki katından da fazladır.¹⁷ Her ne kadar gelişmekte olan ülkelerin emisyonları son yıllarda daha hızlı artma eğiliminde olsa da, 1970'lerden günümüze, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kişi başına ortalama emisyon miktarları arasındaki fark da 4 kattır.¹⁸ Nitekim Çizelge 3 de, çeşitli ülkeler ve bölgeler bakımından kişi başına CO₂ emisyon miktarları arasındaki uçuruma dikkati çekmektedir. Afrika kıtasında kişi başına düşen emisyon bir tondan daha az iken, Avustralya ve ABD'de 17 tona yakındır.

14 National Climatic Data Center (ABD), State of the Climate: Global Analysis for Annual 2013, <http://www.ncdc.noaa.gov/sotc/global/2013/13>, erişim 2.2.2014.

15 World Meteorological Organization, *The Global Climate 2001-2010: Summary Report*, Cenevre, 2013, s.13.

16 Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, *Çevresel Göstergeler 2012*, Ankara, 2012, s.21.

17 The World Bank, World Development Indicators 2014, <http://wdi.worldbank.org/table/3.8> erişim 30.5.2014

18 Bkz. Nicholas Stern, "Ethics, Equity and the Economic of Climate Change: Paper 2: Economic and Politics," Center for Climate Change Economics and Policy, Working Paper No.97b, 2013, s.43, Çizelge 2.

Çizelge 3: Karbon dioksit Emisyonları*
Kişi başına Ton

Dünya	4,51
Avustralya	16,70
Amerika Birleşik Devletleri	16,15
Rusya	11,56
Avrupa Birliği -15	7,54
Çin	6,08
Hindistan	1,58
Afrika	0,95
* 2012 itibariyle, yalnızca yakıtlardan kaynaklanan emisyonlar. Kaynak: International Energy Agency, 2014, s.48-57'den derlenmiştir.	

Ülkeler arasındaki farklılıklara benzer biçimde, emisyonların toplum içinde sınıfsal olarak da farklılaştığı vurgulanmalıdır. Örneğin Hindistan'da kentte yaşayan en zengin yüzde 10'luk kesimin yarattığı emisyonun, kırdaki yaşayan en yoksul yüzde 10'luk nüfusun yol açtığı emisyonun 24 kat daha fazla olduğu belirtilmiştir.¹⁹ Başka bir hesaplama göre, dünya nüfusunun en zengin yüzde 11'i, CO₂ emisyonlarının yarısından sorumludur.²⁰ 1750-2010 arasında ortaya çıkan endüstriyel CO₂ ve metan emisyonlarının yüzde 63'üne 90 şirket neden olmuştur. Bunların bir kısmı Gazprom, Saudi Aramco ve Norveç'te Statoil gibi devlet şirketi, çoğu da gelişmiş kapitalist ülkelerdeki pek tanınmış özel şirketlerdir.²¹

Kapitalist büyüme ve servet yaratımının iklimsel etkileri vardır. Daha önce üzerinde durduğumuz servet ve yüksek gelir sahibi olmak demek, daha büyük evde yaşamak, bu evleri kışın ısıtmak yazın klimayla soğutmak, ulaşımı özel otomobile yapmak, yatla koylarda dolaşmak, evden uzakta tatil yapmak, ayda bir kaç kez uçakla yolculuk etmek, yiyebileceğinden daha fazlasını satın alıp sonra da çöpe atmak, daha çok tüketmek demektir. Gerçekten de, yapılan bir hesaplama göre, nüfusun en zengin yüzde 20'lik dilimi üretilen mal ve hizmetlerin yüzde 86-90'ını tüketirken, en yoksul yüzde 20'lik dilim

19 S.M. Gardner, "Climate Justice", J.S. Dryzek, R.G. Norgaard, D. Schlosberg (eds) *Climate Change and Society*, Oxford Uni. Press, Oxford, 2011, s.311.

20 Kate Raworht, "İnsanlık için Güvenli ve Adil Bir Alan Tanımlamak", L. Stark (ed) *Worldwatch Enstitüsü, Dünya'nın Durumu 2013*, Çev. C.U. Ekiz ve Ç. Ekiz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s.47.

21 Suzanne Goldenberg, "Just 90 Companies Caused Two-Thirds of Man-made Global Warming Emissions", *the Guardian*, 20.9.2013.

yalnızca yüzde 1'ini tüketmektedir.²² Tüm bu mal ve hizmetlerin üretimleri ve tüketimleri sürecinde olsun, o korkunç servetlerin yaratılması, o yüksek gelirlerin harcanması sırasında olsun, enerji kullanılır ve sera gazı emisyonları yaratılır. Buna karşılık, yukarıda ele aldığımız tatile çıkamayan, gıda alacak parası olmayan, “yardıma muhtaç” olarak tanımlanan, borçlanabildiği ölçüde hayatta kalan hane halkı olarak temel gereksinmelerini bile karşılamakta zorlanan kişilerin yol açtıkları emisyonlarsa düşüktür.

İklim Adaletsizliği

Buraya kadar yer verilen bulgular, servet ve yüksek gelir sahipleriyle iklimde değişikliğe yol açan aktörlerin bir kesişim kümesi oluşturduğunu açığa çıkartmış olmalıdır. Yazının bu kısmında, bu bulgularla iklim adaletsizliği arasındaki etkileşim araştırılacaktır. Özellikle de kapitalist sınıflardan farklı olarak emekçi sınıfların ve yoksul kesimlerin değişen iklimin yıkıcı etkilerine açık olmaları ve nedenleri tartışılacaktır.

İklim adaletsizliği, iklimdeki değişimin oluşmasında en az sorumluluğu olanların iklim değişikliğinden en çok etkileniyor olmalarına göndermede bulunur. Harita 2, iklimdeki değişmeyi emisyon düzeyi yüksek gelişmiş kapitalist toplumların yarattığını, buna karşılık değişimin etkilerine ise Güney'in az gelişmiş toplumlarının maruz kaldığını göstermektedir. İklim değişimine en az katkıda bulunanlar değişen iklimin etkilerinden en çok etkilenenler olduğu içindir ki, katmerli bir iklim adaletsizliği söz konusudur. Harita 2'nin üst bölümü, yüksek servet sahiplerinin kümelendiği ülkeleri belirleyen Harita 1 ve emisyonları yüksek ülkeleri saptayan Çizelge 3 ile uyumludur. Harita 2'nin alt bölümündeki dünya resminde yer alan kırmızılıklar iklim değişikliğinden etkilenme bakımından kırılğanlığın yüksek olduğunu, mavilikler düşük kırılğanlığı, beyazlıklar ise nüfusun görece az olduğu yerleri göstermektedir.²³ Haritalar birlikte değerlendirildiğinde kuşkuya yer bırakmayacak ölçüde açıktır ki, en düşük kişi başı emisyonu sahip Afrika, değişen iklimin etkilerinden en çok etkilenen bölgedir.

İklim değişikliğinin etkilerine maruz kalmak bakımından toplumsal kırılğanlık, toplumsal eşitsizliklere göre farklılaşmaktadır. Toplumsal kırılğanlık, yoksulluk, sosyo-ekonomik statü, etnik köken, yaş, cinsiyet, gelişmiş–az gelişmiş ülke ayrımı, hükümetin kriz yönetme becerisi gibi etmenlere göre biçimlenmektedir.²⁴ Servet ve gelir adaletsizliğinin bir fonksiyonu olan yoksulluk ile sosyo-ekonomik statü, başka bir kavramlaştırmayla sınıfsal farklılığı belirten unsurlardır.

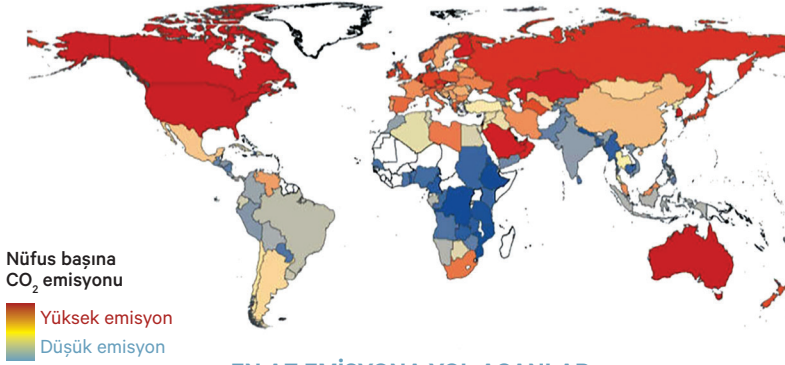
İklim değişikliği, yoksul ülkelerde ve yerlilerin yaşadığı bölgelerde, yoksulluğu daha da derinleştirici bir etkide bulunur. Kentte olsun, kırdan olsun, kapitalizmin sermaye –

22 Zygmunt Bauman, *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, Çev. H. Keser, Ayrıntı, İstanbul, 2014, s.15.

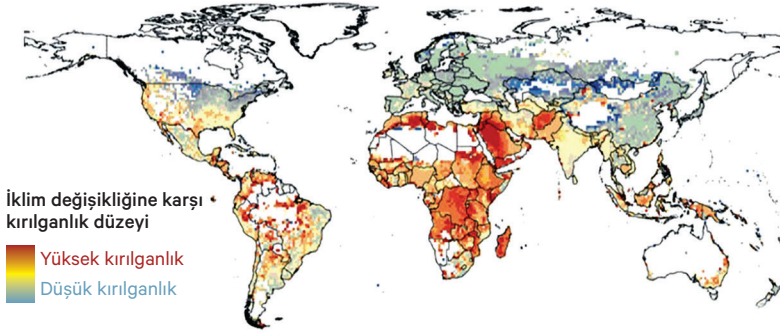
23 İklim kırılğanlığındaki coğrafi eşitsizlik konusunda ayrıca bkz. J. Samson, D. Berteaux, B. J. McGill ve M. M. Humphries, “Geographic Disparities and Moral Hazards in the Predicted Impacts of Climate Change on Human Populations,” *Global Ecology and Biogeography*, Cilt 20, Sayı 4, 2011, 532-544.

24 IPCC, *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability: Technical Summary*, 2014, s.6.

Harita 2: Sorunu Yaratanlar ve Etkilenenler

EN AZ EMİSYONA YOL AÇANLAR
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNDEN EN ÇOK ETKİLENİYORLAR

Kaynak: www.skepticalscience.com, 2012

emek ilişkisi çerçevesinde ücretli emeğe bağımlı yoksul hane halkları, iklimdeki değişikliğin kötüleştirdiği gıda güvensizliğinin ve artan gıda fiyatlarının cenderesine sıkışmışlardır. Yeni açlık bölgeleri oluşmaktadır.²⁵

İklimin değişmesine bağlı olarak ürün miktarının düşmesi, ürünün tümüyle yitirilmesi, tarım sezonunun kısalması gibi nedenlerle milyonlarca insanın gıdaya erişimi zorlaşmaktadır. Isınmanın etkisiyle su sıkıntısının artmasıyla tarımsal ürün kayıplarından, zaten yetersiz beslenen Afrika ve Hindistan nüfuslarının en çok etkilendiği belirtilmektedir.²⁶ Geçimini tarımdan sağlayan yoksul kır emekçilerinin gelirleri de tehdit altındadır. Fiyat dalgalanmaları, krediye ve tarımsal girdilere erişim güçlükleri tarım emekçilerinin artan gıda fiyatlarından pay almasını engellemektedir. Kırsal nüfus, daha

²⁵ Aynı kaynak, s.26.

²⁶ Committee on Understanding and Monitoring Abrupt Climate Change and Its Impacts, *Abrupt Impacts of Climate Change: Anticipating Surprises*, the National Academies Press, Washington DC, 2013, s.134-135.

çok borçlanmak, çocuklarını okuldan alarak işçileştirmek, geçim kaynağı olan ekonomik varlıklarını satmak, göç etmek gibi yollarla yoksullaşma koşullarından kurtulma arayışına girmektedir.²⁷

Küresel ısınmayla ilgili bulgulara yukarıda yer vermiştik. Küresel ısınmanın etkisiyle Afrika ve Latin Amerika'nın yüksek yerleşimlerinde yaşayanlar sıtma tehdidiyle karşı karşıyadırlar. Sivrisineklerin olmadığı görece soğuk yüksek bölgeler, yoksul toplulukların tarihsel olarak sıtmadan korunma alanlarıydı. Isınmayla birlikte, buralar, sivrisineklerin yayılma alanı olabilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün tahminine göre, 2012 yılında sıtmadan ölenlerin sayısı 627 bin kişidir. Bunların çoğu Afrika'daki çocuklardır.²⁸

İklim değişiminin hem sonucu, hem de göstergesi olan sel, kuraklık, aşırı soğuk ve sıcak hava dalgaları, kasırga, tayfun gibi aşırı hava olayları artmıştır. Aşırı hava olayları karşısında ülkeleri risklerine göre sıralayan bir araştırmada, 1993-2012 yılları arasında en çok etkilenen 10 ülke sırasıyla, Honduras, Myanmar, Haiti, Nikaragua, Bangladeş, Vietnam, Filipinler, Dominik Cumhuriyeti, Moğolistan, Tayland ve Guatemala'dır. Bunlar az gelişmiş ülkelerdir. Bu dönemde dünya genelinde gerçekleşen aşırı hava olaylarında, çoğunluğu yoksul ülkelerde olmak üzere, dolaylı ölümler hariç, 530 bin kişi yaşamını yitirmiştir.²⁹ 2015 Mayıs ayında Hindistan'ın güneyinde etkili olan sıcak hava dalgası sırasında çoğunluğu yoksul, yaşlı ve çocuk binlerce kişi ölmüş ya da hastalanmıştır.³⁰ ABD'nin onda biri kadar kişi başına emisyonla yol açan Hindistan (bkz. Çizelge 3), bu örnekte, iklim adaletsizliğini yakıcı biçimde yaşamıştır.

Yapılan araştırmalarda, erkeklere görece kadınların, değişen iklimin etkilerine daha çok maruz kaldığı görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin belirgin olduğu toplumlarda, selden ölen kadınların sayısı, erkeklerin dört katıdır. Küresel ısınmayla ilişkili çeşitli felaketlerde kadın ve çocukların ölme olasılığı, erkeklerinkinden 14 kat daha fazladır.³¹

Aşırı hava olaylarından gelişmiş ülkelerde de yine yoksullar etkilenmektedir. Birleşik Krallık'ta her kış yaklaşık sekiz bin kişi ev içi ortamın soğuk olması nedeniyle yaşamını yitiriyor. Buna karşılık ülke ortalaması olarak ev içi ortam sıcaklığı 1970 yılına göre 4 C derece daha yüksektir.³² Enerji satın alacak parası olanlar daha sıcak evlerde ve daha çok emisyonla yol açarak otururken, yaşlılar, çocuklar, yoksullar gibi kırılganlık düzeyi yüksek binlerce insan evinde soğuktan ölmektedir.

Deniz seviyesinin yükselmesine koşut olarak kıyıların sular altında kalmasından ve toprak kaybindan en çok, zaten yoksul olan doğu, güney-doğu ve güney Asya bölgeleri

27 Michael Renner, "İklim Değişikliği ve Yerinden Edilme", L. Stark (ed) *Worldwatch Enstitüsü, Dünyanın Durumu 2013*, çev. C.U. Ekiz ve Ç. Ekiz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s.485.

28 Rebecca Morelle "Malaria Spreading to New Altitudes", www.bbc.com/news/health-26470755, 7.3.2014.

29 S. Kreft ve D. Eckstein, *Global Climate Risk Index 2014*, Germanwatch, Bonn, 2013.

30 "Hindistan'da Sıcak Hava 2200 Can Aldı", *Radikal*, 31.5.2015.

31 Global Greengrants Fund, The International Network of Women's Fund and the Alliance of Funds, *Climate Justice and Women's Rights: A Guide to Supporting Grassroots Women's Action*, 2015, s.3.

32 John Vidal, "UK Homes Kept 4C Warmer than in 1970, Report Shows", *the Guardian*, 28.1.2014.

etkilenecektir.³³ Oxfam'ın yaptığı araştırmaya göre, her ne kadar 2014 yılı kış aylarında İngiltere'deki sel, Thames Vadisi gibi görece refah düzeyi yüksek yerleri de etkilemiş olsa da, son çeyrek yüzyıldaki sel olaylarının yoksul bölgeleri etkileme oranı zengin bölgelere kıyasla 3,5 kat daha çöktür. Başka bir anlatımla, zengin mahallelerdeki her 18 kişiden biri sele maruz kahrken yoksul mahallelerinde bu rakam her beş kişiden biridir.³⁴

Benzer bulgular hava kirliliği ve zehirli kimyasallar bakımından da geçerlidir. Avustralya'da yapılan bir araştırma, hava kirliliğine maruz kalma ile eğitim, gelir ve istihdam düzeyleri arasındaki ilişkiyi saptamıştır. Arsenik, kurşun, sülfür dioksit, karbon dioksit gibi zehir saçan endüstriyel hava kirliliğinin yoğun olduğu alanlarda yaşayanlar, sıklıkla, istihdam olanakları sınırlı, gelir ve eğitim düzeyi düşük yoksul topluluklara ve Avustralyalı yerli halka mensuptur. Örneğin, yoksul Avustralyalı yerlilerin havası kirli yerleşimlerdeki oranı, kirliliğin olmadığı alanlarla karşılaştırıldığında neredeyse iki kat daha fazladır.³⁵ Açık ki, büyük ölçüde enerji santrallerinin ve fabrikaların yol açtığı endüstriyel hava kirliliği, iklim değişikliğiyle de doğrudan bağlantılıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırma da zehirli kimyasal tesislerin potansiyel risklerinin tehdidi altında olanları, siyahlar, Latinler ve yoksullar olarak saptamıştır.³⁶ Türkiye'de Dilovası, sermayedar için servet yaratılan ama üretimi gerçekleştiren emekçilerin hava kirliliğine ve kimyasallara maruz kaldığı, kanser oranları yüksek bir bölgedir.³⁷

Servet sahibi olmayan, geliri düşük, toplum sömürülen kesimlerinin kırılganlığını artıran ek unsurlar vardır. Bu kesimler, iklim değişikliğinin etkilerinden kurtulma yolunu ve araçlarını elde etme olanağına ve ekonomik kaynaklara da sahip değildir. Oysa kapitalist sınıflar bunu yapabilir. Örneğin, Çin'deki zengin azınlık hava kirliliğinden kurtulma yollarını satın alabiliyor. O kadar ki, Çin'de yeni bir göç olgusu belirmiştir. Emeğiyle geçinenler iş bulmak için CO2 emisyon düzeyi yüksek, havası zehir saçan büyük kentlere gelirken, buralarda servet yapmış olanlar, ya Amerika, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve küçük Avrupa ülkelerine ya da Çin'in havası temiz küçük şehirlerine yerleşmektedirler.³⁸ İlginçtir ki, iklim değişiminin gerçek kurbanları olan emekçi sınıfların ya da yoksul kesimlerin iklimsel etkilerden kaçma taleplerine de karşı çıkılmaktadır. Yeni Zelanda'da mahkeme, deniz seviyesindeki yükselme nedeniyle sular altında kalmaya başladığı için Kiribati adasından bu ülkeye gelerek sığınma başvurusunda bulunan bir ailenin talebini ret etmiştir. Temyiz mahkemesi, değişen iklimin etkilerinin yol açtığı eziyeti, uluslararası hukuk bakımından siyasal bir sığınma gerekçesi

33 IPCC, *Climate Change 2014: Impacts, ...* s.21.

34 Lucy Brinicombe, England's Most Deprived Areas Three Times More Likely to Have Been Flooded than Most Well-off, <http://www.oxfam.org.uk/blogs/2014/03/englands-most-deprived-areas>, 25.3.2014.

35 D. Green, J. Chakraborty, M.P. Taylor, "Australia's Dirty Secret: Who is Breathing Toxic Air?" *The Conversation*, 15.4.2014, <http://theconversation.com/australias-dirty-secret-who-is-breathing-toxic-air-23237>

36 Emily Atkin, Low-Income, Black, And Latino Americans Face Highest Risk Of Chemical Spills, <http://thinkprogress.org/climate/2014/05/02/3433529/poor-black-latino-chemical-spills/> 2.5.2014.

37 C.I. Yavuz ve F.A. Tanık (ed) *Türk Tabipleri Birliği Dilovası Raporu*, TTB Yayını, Ankara, 2011.

38 Ari Phillips, Wealthy Residents Depart Chinese Mainland in Search of Clean Air, <http://thinkprogress.org>, 4.3.2014.

saymamış ve ailenin sınır dışı edilmesine karar vermiştir.³⁹ Serveti olanlar ise istediği ülkeye yerleşebilmektedir.

İklim adaletsizliğini besleyen bir başka ek unsur, sağlık sistemiyle ilgilidir. Değişen iklime bağlı olarak gıda üretiminin daralmasının ağırlaştırdığı yetersiz beslenme, sıcak havaların ve yangınların yol açtığı yaralanmalar, hastalıklar ve ölümler, orantısız biçimde yoksul bölgeleri etkisi altına almaktadır.⁴⁰ Kuraklıkla birlikte kronikleşen temiz suya erişim sorunları nedeniyle bulaşıcı hastalıklara yakalanmada da benzer bir durum söz konusudur. Tüm bunların sonucu olarak artan sağlık sorunları sağlık sistemine olan talebi artırmakta, buna karşılık sağlıktaki özelleştirme ve ticarileştirme, emekçilerin, güvencesiz işlerde çalışanların ya da herhangi bir sosyal güvenlik sisteminde yer almayanların sağlık sorunlarını çözümsüz kılmaktadır. İklim değişimine en az katkıda bulunanlar, en çok etkiye maruz kaldıkları gibi, bu etkilerden ne göç edip kurtulma, ne de etkileri hafifletme ya da yol açtığı sağlık sorunlarına çare bulabilme fırsatına sahiptirler. Demek ki, iklim adaletsizliği de toplumsal adaletsizliği besleyen, ağırlaştırın sonuçlar yaratmaktadır.

Siyasal adaletsizlikler de, var olan siyasal düzende bu kesimleri rahatlatacak önlemlerin alınmasını engelleyerek iklim adaletsizliğini kemikleştirmektedir. Bunlar arasında, siyasal temsilde adaletsizlik, sermaye ile emek arasındaki siyasal güç eşitsizliği nedeniyle siyasal karar alma süreçlerini etkilemede adaletsizlik, katılım mekanizmalarına davet edilme ya da yer alabilme konusunda adaletsizlik, eğer yer alındıysa katılım masasında sonuca etkide bulunma bakımından adaletsizlik sayılabilir.⁴¹ Farklı toplumsal kesimlerin siyasal karar alma sürecine etkisini, Amerikan örneğinde yirmi yıllık bir dönemi ele alarak inceleyen bir araştırmada, ekonomik elitlerin ve sermayeyi temsil eden çıkar gruplarının hükümet politikalarını tartışmasız biçimde etkilediği, buna karşılık demokratik kitle örgütlerinin ve ortalama yurttaşların hiç bir etkisinin olmadığı ya da ihmal edilebilir ölçüde küçük olduğu saptanmıştır.⁴²

Burjuva demokrasininin siyasal adaletsizlikleri, ayrıca, iklim değişmesini belirli bir düzeyde tutması beklenen acil ve radikal önlemlerin uluslararası düzeyde de kararlaştırılmasını zorlaştırmaktadır. Başkan George Bush'un, İklim Değişikliği Sözleşmesi'nin de imzaya açıldığı 1992 Rio Zirvesi'nde ABD'nin tutumunu özetleyen, "Amerikan yaşam tarzı müzakere edilemez" sözü buraya kadar tartıştığımız adaletsizliklerin süreceğinin habercisidir. Gerçekten de, o günden bugüne kadar Amerikan yönetimleri, uluslararası iklim rejimi bakımından sekter tavrını sürdürmektedir. Bu rejimin iklim sorununu çö-

39 Morgan Godfery, "New Zealand Refuses Climate Change Refugees", *the Guardian*, 12.5.2014, www.theguardian.com/commentisfree/2014/may/12/new-zealand-refuses-climate-change-refugees-mass-action-is-now-needed

40 IPCC, *Climate Change 2014: Impacts, ...* s.24.

41 Siyasal adaletsizlik konusunda ayrıntılı bir tartışma için bkz. Aykut Çoban, "Sınıfsal Açından Ekolojik Mücadele, Demokrasininin Açmazları ve Komünizm," *Yaşayan Marksizm*, Yıl 1, Sayı 1, 2013, s.250-263.

42 M. Gilens ve B. I. Page, "Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens" *Perspectives on Politics*, Fall, 2014.

züp çözmeyeceği olasılığından bağımsız olarak, iklim adaletsizliğine yol açan ülkeler, zayıf önlemleri bile benimsemeye yanaşmamaktadırlar. Servet ve emisyon adaletsizlikleri haritalarının baş köşesinde yer alan ABD, Sözleşmenin eki Kyoto Protokolü'ne taraf olmamış, benzer biçimde, Kanada, Protokolden ayrılmış, Rusya ve Japonya 2012 sonrasına işaret eden post-Kyoto'da emisyon indirim yükümlülüğü üstlenmeyeceklerini açıklamıştır.

Siyasal adaletsizliği de koşullayan başka bir unsur olarak iklim bilgisine erişimde adaletsizliğe de değinmek gerekir. İklim bilgisine halkın erişimi, iklim araştırmalarına mali desteği keserek, bulguların açıklanmasını yasaklayarak, medyaya sansür uygulayarak ya da çeşitli karartma yöntemleriyle engellenmektedir. Sermaye çalıştırdığı uzmanlardan ya da ilgili araştırma kurumlarına ihale ederek bilgiye kolayca erişebilirken, halkın zamanında ve doğru biçimde bilgilenememesi, iklim değişimini durdurma ya yönelik siyasal taleplerin ve muhalefetin oluşmasını zorlaştıran temel etmenlerden biridir. ABD'de, dünyaca ünlü iklim bilimci James Hansen ve çalıştığı kurum olan NASA, hükümet tarafından iklim bulgularını kamuoyuna açıklayamayacakları, bir Senato komitesi önünde yapacağı tanıklığın bile hükümet onayına bağlı olduğu yönünde uyarılmışlardır.⁴³ Kanada Hükümeti, kamuda çalışan meteorolojistlerin iklim değişikliği konusunda kamuoyuna açıklama yapmasını yasaklayabilmiştir. Hükümet, açıklamanın iklim bilimcilerin işi olduğu gerekçesine sığınmıştır. Bununla birlikte, iklim bilimciler üzerinde de devlet baskısı olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan bir araştırmada, Kanada'daki kamu emekçisi bilim insanlarının, bilimsel bulguları açıklamak konusunda kendilerini özgür hissetmedikleri ve bulguların bilimsel olmayan gerekçelerle değiştirilmesi için hükümetten baskı gördükleri vurgulanmaktadır.⁴⁴

Türkiye'de Onur Hamzaoğlu, Dilovası'nda ekolojik kirliliğin doğaya ve halka verdiği zararı ve riskleri yayımladığı için Kocaeli Büyükşehir ve Dilovası Belediye başkanları tarafından savcılığa şikayet edilmiştir. Halkın bilgilenmesini sağlayan bilim insanı, Kocaeli Üniversitesi tarafından disiplin cezasına çarptırılmıştır. Mahkeme bu işlemi hukuka aykırı bularak iptal etmiştir.⁴⁵ Türkiye, iklimsel sonucu olan CO2 emisyonlarındaki artışla dünya rekorları kırdığı halde, iklim konuları Türkiye yerleşik medyasında neredeyse hiç yer almayacak ölçüde karartmaya uğratılmaktadır.

İklim gibi ekolojik konularda gerçeğin bilgisinin saklanması ya da karartılması, ekolojik adaletsizliklerin sürmesi bakımından önemli bir işleve sahiptir. Gizleme, sansür, karartma, ekolojik zararın sorumlularıyla zarar arasındaki ilişkinin halk tarafından bilinmesini engeller. Zarardan etkilenenler, bu ilişkiyi bilgi yardımıyla kuramadıkları ölçüde ekolojik haklarını talep edemeyecek biçimde siyasal olarak kötürümleştirilirler. Yurt içinde olduğu gibi uluslararası siyasette de benzer siyasal sonuçlar doğar. Emisyon

43 James Hansen, *Küresel Isınmanın Kırılma Noktası*, Çev. A.Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 2009.

44 Emily Atkin, The Canadian Government Doesn't Let Its Meteorologists Talk About Climate Change, <http://thinkprogress.org/climate/2014/05/28/3442208/meteorologists-climate-change/> 28.5.2014.

45 bkz. www.onurumuzusavunuyoruz.org

yaratıcıları olan Kuzey ülkeleriyle, bu emisyonların yol açtığı iklim değişikliğinden yoğun olarak etkilenen Güney'in yoksulları arasındaki coğrafi uzaklık koşullarında, etkileyenle etkilenen arasındaki ilişkinin kurulması bakımından bilgiye erişim kilit bir rol üstlenir.

İklim Siyasetinde Stratejik Hatalar ve Etkisiz Çözümler

Adaletsizliklerle bezenmiş iklim sorunu karşısında benimsenen farklı stratejiler olabilir. Bunlardan biri, deve kuşu taklidi yapmaktır. Bu, iklim adaletsizliği bir yana, iklimin değişmesi gerçeğini reddeden ya da hafife alan bir stratejidir. Deve kuşu stratejisinin ABD'deki siyasi temsilciliğini yapan bazı cumhuriyetçi senatörler, yıllardır iklim bulgularını düzmece-bilim olarak ilan etmekte, emisyonların kirletici ya da iklimi değiştiren bir etkisinin olmadığını iddia etmekte, bilim insanlarının kitaplarını satmak için abartılı değerlendirmeler yaptıklarından şikayet etmektedir. 1970'lerden bu yana değişen iklimin göstergelerine dikkat çekilmesine karşın, şu günlerde Senato'da Çevre ve Kamusal İşler Alt-Komitesi'nde tüm bu iddialar ve iklim bulgularının gerçekliği yeniden tartışmaya açılmıştır.⁴⁶ Ne kafalar kuma gömüldüğünde, ne de bulguların düzmece olduğu ileri sürüldüğünde, bir olgunun gerçekliği sona erer. Kaldı ki, iklimin değişmediği savı, gerçeği aramaktan çok, iktisadi, toplumsal ve siyasal statükoyu kırıntı düzeyinde bile olsa tehdit edebilecek herhangi bir çözüm çabasının önünü kesmeye yöneliktir. Ancak, böyle bir stratejiyle, iklim siyasalarının oluşturulması sekteye uğratıldığı için iklim değişmesi olgusunun toplum ve doğa bakımından yıkıcı etkilerinin yoğunlaşmasına neden olunur. Bu bakımdan, bu, bir çözümsüzlük stratejisidir.

İkinci strateji, CO₂ fetişizmidir. Erik Swyngedouw CO₂ fetişizmini şöyle açıklar: “çevresel düşlerimizin, arzularımızın, çekişmelerimizin ve siyasalarımızın onun çevresinde belirginleştiği bir şey olarak, fetişleştirilmiş bir yakarış olarak CO₂.”⁴⁷ Bir başka deyişle, iklim sorunu, kendinde bir başlangıç ve son olarak emisyonlara indirgenir; kapitalist düzenle, ona özgü sınıfsal ilişkilerle, toplumsal ve iklimsel adaletsizliklerle olan bağı göz ardı edilir ya da gizlenir. Ne toplumsal yapılar, ne de o yapılara gömülü şirketler, devletler, uluslararası örgütler gibi aktörler..., tartışmamız gereken tek şey emisyonlardır. Böyle olunca da CO₂ emisyonları olduğundan daha önemli, fetiş bir madde olarak görülür.

CO₂, yalnızca iklim değişimi biçiminde bir korkunun simgesi değildir, aynı zamanda bir değişim arzusunun da işaret eden bir fetişdir. Kyoto Protokolü'nde olduğu gibi, değişim isteği emisyon izinleri ticareti türünden pazar mekanizmalarıyla karşılanacaktır. Emisyonları azaltma arzusu, esneklik mekanizmaları gibi kimi muhasebe hilelerine,

46 Kate Sheppard, “Republican Former EPA Chiefs try to Convince Senata GOP that Climate Change is Real”, *the Huffington Post*, 18.6.2014, www.huffingtonpost.com/2014/06/18/epa-republicans-climate_n_5509048.html?utm_hp_ref=green&ir=Green

47 Erik Swyngedouw, “Apocalypse Now! Fear and Doomsday Pleasures”, *Capitalism, Nature, Socialism*, Cilt 24, Sayı 1, 2013, s.13.

iklimsel etmenleri özelleştirmeye, ticarileştirmeye, metalaştırmaya yönelir. Böylece, Swyngedouw'un işaret ettiği gibi, iki katmanlı bir indirgemecilik belirir: ilk katmanda karmaşık bir sürecin nedensel bir şey gibi CO₂'ye indirgenmesi ve ikincisinde de CO₂'nin metalaşması olarak, sermaye birikimi ve piyasa süreçlerinde CO₂'nin bir meta indirgenmesidir.⁴⁸ Buradaki açmaz, sorunu yaratan piyasa ilişkilerini çözümmüş gibi sunmak, okulda sürekli kavga çıkaran kişiyi sınıf başkanı seçerek ödüllendirmektir. CO₂ fetişizmine kilitlenmiş bir iklim siyasetinin sunduğu piyasa mekanizmaları, toplam etkisi bakımından emisyonları mutlak olarak azaltmaktan çok, azaltıyormuş gibi yapan, dolayısıyla önem atfettiği emisyonlar bakımından da çare üretemeyen önlemlerdir.

Üçüncü strateji, kıyametçi kehanettir. İklim kıyameti düşüncesi, bu gidişle toptan bir çöküşün yakın olduğu kehanetini ileri sürer. Bununla birlikte, yıkıma giden durumu yönetilebilir bir kriz olarak sunar. Yıkıma engel olmak üzere teknik-yönetimsel acil eylemler uygulamaya konursa kıyametten sakınılabılır. Kıyamete engel olacak önlem önerileri, iklim dairesi, eşgüdüm kurulu, uyum fonu vb. yönetimsel aygıtlardan emisyon ticaretine, karbon yakalama ve depolama projelerine, "zihni-sinir" benzeri yeryüzü mühendisliği (geoengineering) tekniklerine ve biyoyakıtlara kadar geniş bir yelpazeye uzanır.

Bu bir "kıyamet şimdi" düşüncesi değil, "kıyamet daima" stratejisidir; bütün insanlığı içeren, hiç kimseyi dışarda bırakmaması nedeniyle inananlar için bile cenneti değil yıkımı haber veren, hep bizi bekleyen, ama kriz yönetimi sayesinde gerçekleşmeyecek olan, daima ertelenmiş bir kıyamet. Bu strateji, kıyamet kabusunu kriz yönetimine çevirmekle kalmaz, kıyameti haber veren aktörü de kurtuluşu gerçekleştirecek peygamber olarak çözümün adresi kılar. O kadar ki, yönetimsel-teknik kurtuluş reçetesiyle birlikte böyle bir kıyamet korkusunun beslenmesi, yurttaşları siyasallaştırmaktan uzaklaştırır. Çünkü kıyamet korkusunun beslenmesi, kıyamete doğru yol aldığımız düşüncesini benimseyen liderlerin arkasından gitmeyi ve onların sundukları hazır kurtuluş reçetesi olarak kriz yönetimi önlemlerini desteklemeyi beraberinde getirir. Böylece, sorunu gerçekten çözecek başka bir yola, kapitalizm dışı bir iklim siyasetine gerek olmadığı sabitlenmiş olur. Siyasal değil teknik çözüm hazır, herkes gönül rahatlığıyla alışverişe devam edebilir. Bir yandan kıyamet senaryosu bir korku ekolojisi yaratırken, öte yandan halka, teknolojik elitlerin ve sosyo-ekonomik egemenlerin gerekli çözüm mekanizmalarına sahip oldukları güveni aşılandığı için, kapitalizmde gündelik yaşam olduğu gibi sürebilecektir.⁴⁹ Görülüyor ki, deve kuşu stratejisiyle kıyamet habercisi strateji, çıkış noktaları bambaşka olmakla birlikte, mevcut düzenin sürmesini hedeflemeleri nedeniyle sonuçları bakımından benzerdir.

İklim bulguları farklı biçimlerde kullanılıyor olabilir. Noam Chomsky, ekolojik bozulma kanıtlarının iki ayrı biçimde sunulmasının mümkün olduğunu belirtir. İklim senaryoları, az önce gördüğümüz üzere, bir kıyamet kehaneti ve düzenin berkitilmesi olarak kullanılabilir. Kıyamete doğru gidişin, kimileri için adamsendecilik, vurdumduy-

48 Aynı kaynak.

49 Aynı kaynak, s.10-11.

mazlık, kalan ömrünü kayıtsızca yaşamak biçiminde bir etkisi de olabilir.⁵⁰ Bu, iklim siyasetini kötürümleştiren bir durum yaratır. Öte yandan, ikinci olarak iklim verileri, mevcut koşulların sürdürülmesinin olanaksızlığını göstermesi bakımından siyasal bir eylem çağrısı olarak kullanılabilir.⁵¹ İklimle ilgili bulgular ve çözümler, iklim siyasetinde köklü bir dönüşüm için toplumsal muhalefetin örgütlenmesine ve yükseltilmesine katkıda bulunacak biçimde halka anlatılabilir. İklim sorunu, böylece, kapitalist düzenle bağları kurularak kapitalizm karşıtı bir eksende siyasallaştırılabilir.

Ancak, iklimin siyasallaşması sürecinde, iklim matematiğinin kendiliğinden toplumsal muhalefet yaratacağını beklemek hatasına da düşülmemelidir. Altı dereceye kadar ısınma senaryolarının, emisyon istatistiklerinin, iklim modellerinin, toplumu kendiliğinden etkileme gücü abartıldığında, değişen iklimin göstergeleri, sanki toplumsal değişimin doğrudan dinamigiymiş gibi bir siyasal güce büründürülür.⁵² Senaryoların, rakamların, modellerin önemini kimse yadsıyamaz, bunlar sayesinde iklimin değişmekte olduğunu kavırıyoruz. Ama halkı harekete geçirmek ve iklimi siyasallaştırmak için iklim matematiği tek başına yeterli olmaz. Bilimle siyaset arasında bir açığı olduğu gibi,⁵³ bilimsel bulguların siyasallaşması için örgütlenme, siyasi özne, ideoloji vb. gibi arayüzlere (interface) de gereksinim duyulur. İklimin değiştiğini gösteren bunca rakama ve bulguya karşın halkın neden hala isyan etmediği sorusunun yanıtlarından biri, burada bulunabilir.

Son olarak üzerinde durulabilecek bir strateji de, yenilenebilir enerji fanatizmidir. Fosil kapitalizmi, en son örneğini 2014 yılında Soma'daki maden cinayetlerinde yaşadığımız gibi, hem insana, hem doğaya kasteden bir düzendir. Fosil yakıt bağımlısı sermaye, ülke içi ve ülkeler arası toplumsal eşitsizlikler yaratmakla kalmaz, doğanın sömürüsüne ve emisyonlara yol açarak yaşamı da tehdit eder. Fosil sermaye düzeninde yenilenebilir enerji kuşkusuz emisyon miktarlarını azaltıcı etki gösterecektir. Bu bakımdan yenilenebilir enerji fanatizmi iklim değişikliğini yavaşlatabilir, ama iklim sorununu çözemez. Çünkü CO2 fetişizminde olduğu gibi, sorunu karbon emisyonlarından ibaret görür. Çözümü de, emisyon yaymayan yenilenebilir enerjiye tutkuyla sarılmakta bulur.

“Büyük ya da yok ol” ülküsünün geçerli olduğu kapitalizmde üretim ve tüketim sürekli olarak artma eğilimindedir. Üretim ve tüketimdeki artış döngüsü enerjiyle mümkündür. Enerji talebinin azalması için bu döngünün kırılması gerekir. Enerji talebi azalmadığı sürece yenilenebilir enerji olsa olsa iklim sorununa bir yama işlevi görebilir. Kaldı ki, güneş enerjisinden elektrik üretildiğinde, ne doğanın çeşitli unsurlarının metalaştırılması ve doğanın kapitalist tahakkümü, ne de kapitalist toplumsal ilişkiler

50 Anthony Giddens, *The Politics of Climate Change*, Polity, Cambridge, 2009, s.34.

51 Noam Chomsky, “The Greening of Chomsky: A Conversation”, A. Levy, C.Y. Gonick ve M. Lukacs'ın yaptığı söyleşi, *Canadian Dimension*, Cilt 48, Sayı 1, 2014, <http://canadiandimension.com/articles/5874/>

52 Anne Petermann, The System Will Not be Reformed, <http://climate-connections.org/2012/07/24/there-responses-to-bill-mckibbens-new-article-global-warmings-terrifying-new-math/>, 24.7.2012.

53 Bkz. R. Keleş, C. Hamamcı, A. Çoban, *Çevre Politikası*, İmge, 7. Baskı, Ankara, 2012, s.83-86.

yok olur. Yukarıda tartıştığımız iklim adaletsizliğinin nedeni güneşten az yararlanılıyor olması değildir ki, güneşin enerji üretimindeki payı arttırıldığında iklimsel ve toplumsal adalet belirirversin. Almanya'nın dünyada güneşten en çok yararlanan ülkelerden biri olmasına karşın, ev sahibi olduğu otomobil şirketlerinin baskısıyla Avrupa Birliği'nde trafiğe yeni çıkacak otomobillerin emisyon değerlerinin azaltılmasını sağlayacak düzenlemeyi yıllarca engellediği ve geciktirdiği unutulmasın. Yüzünü fosilden güneşe doğru da çevirse, kapitalizmde günün sonunda son söz, adaletsizliklerin yuvalandığı sermaye çıkarlarıyla şekillenir.

Toplumsal Adalet Çevresel Yıkımı Hızlandırır Mı?

Toplumsal adaletsizliğin iklim adaletsizliğiyle etkileşiminin çeşitli yönleriyle ilgili buraya kadar olan tartışmamız, kapitalizmde, servetler, emisyonlar, iklim değişikliği ve etkileri bakımından adaletsizlikleri ortaya koydu. Toplumsal adalet sağlama çabası bir yönüyle ekonomik etkinliklerde artış anlamına gelebileceği için bu çabanın da iklimdeki değişmeyi hızlandırması söz konusu olur mu? Ekonomik açıdan adil bir toplumun, var olana ek, fazladan iklimsel bir maliyeti var mıdır sorusuyla, bu çalışmanın iki tezini, bir de ters açıdan test etmiş olacağız.

Dünyadaki yoksulların yaşam koşullarının iyileşmesinin bir zorunluluk olduğu düşüncesine karşı çıkmak, insanlık kavrayışıyla bağdaşmaz. Kimi liberaller bu kadar ileri gitmezler, ama ölümü gösterip sıtmaya razı etme yöntemine başvururlar. Önerdikleri, kapitalist büyümenin yoksulların durumunu yavaş yavaş iyileştireceği teorisini, daha önce ele alındığı üzere bir safesatadır. Yoksulların durumunun iyileştirilmesi gündeme geldiğinde, bunun yol açacağı emisyon artışı ve iklim değişikliği gerekçelerini öne sürenler de olabilir. Eldeki hesaplamalar dikkate alındığında, bu da doğru değildir, çünkü olası emisyon artışı deve de kulak sayılabilir. Günümüzde çoğu Asya'da ve Afrika'da olmak üzere, 1.3 milyar insan elektriksiz bir yaşam sürmektedir.⁵⁴ Dünyadaki tüm elektriksiz insanlara elektrik sağlamanın getireceği ek emisyon, toplam emisyonların yalnızca yüzde 1'i kadardır.⁵⁵ Dünyada bir milyar kişi yetersiz beslenmektedir. Buna karşılık, yalnızca ABD'de dağıtım sürecinde bozulduğu ve tüketim sürecinde israf edildiği, yenebilecek olandan daha fazlası satın alındığı için atığa dönüşen gıda miktarı, bir milyar aç insanın beslenmesini sağlayacak düzeydedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sera gazı emisyonlarının yüzde 10'u, üretildiği halde tüketilmeden, çoğu zaman kutusu bile açılmadan atığa dönüşen gıdalla ilgilidir.⁵⁶ Bu atığa engel olunması bile emisyonlarda kayda değer bir azalma sağlayabilir.

54 International Energy Agency, *World Energy Outlook 2012*, OECD ve International Energy Agency, Paris, 2012, s.529.

55 Raworht, *a.g.m.*, s.44.

56 UN's Think Eat Save Programme, *Fast Facts: Uncovering the Global Food Scandal*, <http://thinkeatsave.org>, 20.10.2013.

Adalet talebinin ek iklim yükü doğurup doğurmadığını incelemek üzere alçakgönlü bir karşılaştırma yapabiliriz. Kapitalizmdeki toplumsal ve iklimsel adaletsizliğin simge ülkesi olarak ABD ile insan gereksinmelerinin karşılanmasını temel alan siyasetleriyle sosyalist Küba örneği karşılaştırılabilir. Küba, 1990'ların başında sosyalist bloğun dağılmasından sonra Sovyetler Birliği'yle ticari ilişkilerinin zayıflamasına ve Amerikan başkanları Bush'un ve Clinton'ın başkanlık dönemlerinde iyice ağırlaştırdıkları ambargo ve yalıtma politikalarına karşın, insani gelişme bakımından çok önemli başarılar elde etmiştir.

Çizelge 4: Kapitalist Büyüme ve İnsani Göstergeler

	Milli Gelir Kişi başı \$	Enerji Kul. Petrol eşd. Kişi b. ton	CO ² Emisyonu* Kişi b. ton	Yaşam Beklentisi Yıl	Obezlik %	Doktor Sayısı 1000 kişiye	Bebek Ölüm Oran 1000 doğ.
Küba	6,300	1,01	2,56	79,2	11,8	6,7	4,5
ABD	51,163	6,81	16,15	78,8	35,7	2,5	6,1
Türkiye	10,653	1,56	4,04	75,1	30,3	1,7	12
Dünya		1,90	4,51	71	12	1,5	34

* Yalnızca yakıtlardan kaynaklanan emisyon.

Kaynak: International Energy Agency, 2014; Murphy ve Morgan, 2013, s. 474-78;

WHO, Global Health Observatory Data; the World Bank, 2014; UN DESA, 2014;

<http://thsk.saglik.gov.tr/obezite-sismanlik/772-turkiye-de-gorulme-sikligi.html> erişim 4.6.2014.

Çizelge 4'ün gösterdiği gibi, Küba'nın milli geliri ABD'nin sekiz kat, enerji kullanımı ve karbon emisyonlarıysa altı-yedi kat gerisindedir; dolayısıyla, iklime olan etkisi ve ekosisteme verdiği zarar da aynı oranda küçüktür. Buna karşılık, insani göstergeler bakımından ABD'den daha iyi durumdadır. Dünyada "Amerikan yaşam tarzı" ile bilenen ABD'de yaşam beklentisi, Küba'dan daha kısadır. Yapılan başka bir araştırmada da, çeşitli ülkeler karşılaştırıldığında, milli gelir arttıkça emisyon düzeyinin yükseldiği, ama ortalama yaşam beklentisinin artmadığı sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁷ Yüksek milli gelir = daha uzun yaşam beklentisi denklemi, bir şehir efsanesidir.

Yaşam, bir yılda yaratılan milli gelire karşılaştırılmayacak ölçüde karmaşık bir süreçtir. Sağlık ve eğitim hizmetlerinin, tüm yurttaşlara ücretsiz olarak sağlandığı Küba'da, her bin bebekten 4.5'i, ABD'de ise 6.1'i yaşamını yitirmektedir. Küba, bin kişiye düşen 6.7 doktor sayısı ile dünya birincisidir. Bu rakam, ABD'de 2.5, Türkiye'de ise ancak dünya ortalaması düzeyindedir. Obezlik, Küba'da dünya ortalamasının altındadır.

⁵⁷ University of East Anglia, Press Release, Research into Links Between Carbon Emissions, Income and Life Expectancy, <http://www.uea.ac.uk/mac/comm/media/press/2012/january/carbon-emissions-research>, 22.1.2012.

Oysa ABD’de nüfusun üçte biri obezdir. Türkiye ise aşırı şişmanlık konusunda “küçük Amerika” olma yolundadır. Gıda sektörünün, tüketilmeden atığa dönüşen ürünleriyle ve tarımda, enerjide, ulaşımda emisyonlara yol açan yapısıyla iklim üzerindeki baskısı, ürün fazlasının bedende depolanması olarak da yorumlanacak obezliğin ise beden ve toplumsal yaşam üzerindeki olumsuz etkileri çarpıcıdır.

Açıktır ki, Türkiye ne ABD gibi hoyrat bir kapitalist büyüme, ne de Küba gibi insani gelişme gösterebilmiş, bir bakıma arafta kalmış bir ülkedir. ABD, devasa bir milli gelir yaratmış, ama bunu, OECD içinde dördüncü olacak ölçüde çok adaletsiz biçimde dağıtarak ve dünyada kişi başına en yüksek emisyonu yol açan ülkeler arasında yer alarak yapmış; tüm bu bedellere karşın, sözü edilen insani göstergeler bakımından Küba’nın çok gerisinde kalmıştır. Küba, yeryüzündeki yoksul insanlara ve tüm varlıklara bu bedelleri ödetmeden, ABD’den daha iyi insani gelişmişlik düzeyi yakalamamanın olanaklı olduğunu bildiren bir örnektir. Küba toplumu ekonomik etkinliklerini sürdürürken, dünya ortalamasının altında enerji kullanıp, dünya ortalamasının altında emisyonlardan sorumlu olması bakımından iklim adaletini de ihlal etmemiştir. Toplumsal ve iklimsel adaletsizlikte olduğu gibi, en azından burada işaret edilen göstergeler bakımından toplumsal ve iklimsel adalet de karşılıklı ilişki içindedir.

Ütopik ve Gerçekçi İki Çözüm Yolu

Değişen iklimin yıkıcı etkilerinin toplumsal ve coğrafi olarak eşitsiz dağılımı sorununu gidermek için herkesin zarar görmede eşitlenmesini, diyelim herkesin sele maruz kalmasını, böylece ekolojik ve toplumsal etkilerin adil biçimde paylaşılmış olacağını ileri süren bir öneri, uygulanması söz konusu olmayan deli saçması bir öneridir. Bununla birlikte, bu yaklaşım, dünyadaki herkesin, sınıf, etnik köken, gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin iklim değişikliğinden etkilendiğini ileri süren görüşle ikiz kardeştir. Birinci önerideki gibi bir varsayım akıl dışı kabul ediliyorsa, toplumsal ve iklimsel adaletsizlikleri önemsizleştiren ikinci görüşün doğru kabul edilmesi de akla yatkın değildir. Benzer biçimde, emisyonlardan sorumlu olanların toplumsal ve bölgesel dağılımının eşitsiz oluşundan hareketle, yoksul toplumlar kapitalist büyüme yolunu, yoksul yurttaşlar da Amerikalı bireyin yolunu izlerlerse, daha çok sera gazı emisyonu yaratmış olurlar, böylece dünyaya zarar vermek bakımından eşitlikçi bir durum oluşur, düşüncesi de savunulamaz. İklimi değiştirme bahasına kirletici etkinliklerde bir eşitlik arayışı ekolojik adaletle bağdaşmaz. Bu saçma yaklaşım da, Çin’in, ABD’deki kişi başına düşen otomobil sayısına ulaşmasını bir iklim felaketi olarak gören bir düşünceyle, özü bakımından ikiz kardeştir. Çin sorgulanmadan önce, ABD’deki otomobil sahipliğinin iklime etkisinin sorgulanması adil bir bakışı sergiler, tersi değil.

Bu saçma önerileri bir yana bırakırsak, buraya kadar elde edilen bulguların işaret ettiği toplumsal ve iklimsel adaletsizlik kısır döngüsü nasıl kırılabilir? Bu yazının bağlamına ve tartıştığı tezlere uygun olarak iki çözüm yolu incelenmeye değer. Bunlardan

ilki, Keynesçi adil bölüşüm önerisi, ikincisi ise düzen değişikliği siyasetidir.

Adil ekonomik bölüşüm, zenginden alıp yoksula vererek ve zengin daha da zenginleşmesine engel olarak toplumdaki gelir ve servet makasını küçültmektir. Adil bölüşüm, hem ekonomik adaletsizliği törpüleyecek, hem de zenginliğin iklim ve çevre üzerindeki baskısının azaltılmasına katkıda bulunacaktır.

Gelir dağılımının iyileştirilmesi, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının abecesi olan 1987 tarihli *Ortak Geleceğimiz* raporunda, toplumsal adalet ve çevrenin korunması ilişkisinin önemli bir boyutu olarak vurgulanmıştır.⁵⁸ Adil ekonomik bölüşüm, Thomas Piketty'nin, 21. *Yüzyılda Sermaye* adlı kitabıyla yeniden güncel bir konu oldu. Bu kitapta ve genel olarak ekonomik adalet söz konusu olduğunda başlıca mali araç vergidir.⁵⁹ Buna sağlık ve eğitim harcamalarının artırılması gibi öneriler eklenir.

Kuşkusuz, adil bölüşüm önemli bir taleptir ve kulağa hoş gelen bir yoldur. Ancak kapitalist üretim tarzı varlığını sürdürürken Thomas Piketty'nin üzerinde durduğu gibi sermaye kesimlerine yüzde 80'e varan vergi koyarak adaletsizliği gidermek önerisi ütöpik bir niteliğe sahiptir. Karbon vergisi önerisi de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Ütöpik olması vergi oranının yüksek olmasıyla ilgili değildir; tersine yüksek vergi bir zorunluluktur. Kapitalizmin ekonomik ve siyasi yapısını değiştirmeden, sermayenin karşı çıkma direncini kırarak mekanizmalar oluşturmadan bu öneriyi bel bağlamak, bir ütopyadır.⁶⁰ Adil bölüşüm bir yana, kapitalist büyüme modelinde ekonomik önceliklerin yoksul ve emekçi kesime göre belirlenmesi bile söz konusu olmaz. Örneğin, Brezilya'da Başkan Lula döneminde başlayan yoksula aylık 60 dolar gelir uygulaması ve emekçiler için sağlanan ücret artışı yoksulluk sorununu gidermemiştir. Gerçek böyleyken, miras aldığı neo-liberal rejimden kopmayan İşçi Partisi'nin pragmatizmi, Lula'nın Brezilya'yı küresel bir güç yapma hevesiyle birleşerek 2014 Dünya Kupası Şampiyonası'na ev sahipliğini Brezilya'ya getirmiş, ekonomik kaynaklar, her şeyin önüne geçen stat yapımına ayrılmıştır. Yoksul halk, gereksinmelerinin karşılanmamasına toplumsal eylemlerle tepki gösterince, rejim, polis zoruyla gösterileri bastırma yolunu seçmiştir.⁶¹ Adil bölüşüm önerileri ütöpiktir, çünkü kapitalist yapıları kırmadan, kapitalizmin ekonomik ve siyasal aktörleriyle kavga etmeden bölüşümü adil biçimde yeniden yapmak olanaklı değildir. Nitekim, *Ortak Geleceğimiz* adlı rapordan bu yana ve sürdürülebilir kalkınma stratejilerinde, şimdilerde yeşil ekonomi yaklaşımlarında toplumsal adalet ve yoksulluğun giderilmesi vurgusu yapılmış olsa da, bir fersah yol alınmamıştır.

Bunun yanında, adil bölüşüm toplum-içi bir konu olduğu kadar, iklim değişimi ve

58 The World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford, 1987, s.50-51.

59 Verginin kapitalist sömürü bağlamında eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Mustafa Durmuş, "Devlet, Sosyal Sınıflar ve Bütçe İlişkileri Bağlamında 2014 Bütçesine İlişkin Bir Çözümleme", *Yaşayan Marksizm*, Yıl 2, Sayı 2, 2014, s.139-143.

60 Slovaç Zizek, Comments on Thomas Piketty's 'Le Capital au XXIe siècle', <http://simongros.com/text/articles/slavoj-zizek/comments-thomas-piketys-le-capital-au-xxie-siecle/> erişim 30.5.2014.

61 James Petras, "Brezilya: İşçilerin Mücadelesi Spor Etkinliklerini Gölgede Bırakıyor", Çev. Ö.Dede, *BirGün Fikir*, 15.6.2014, s.17-18.

çevresel adalet bakımından uluslararası da bir sorundur. Uluslararası iklim rejimi belgeleri ve sürmekte olan görüşmeleri göstermektedir ki gelişmiş kapitalist blok, yoksul ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadelesinde gereksinme duyduğu mali kaynakları, destekleri ve araçları sağlamaya yanaşmamaktadır. 1800'lerden bu yana biriken biçimde emisyon yaratan gelişmiş ülkelerin tarihsel sorumluluklarına denk gelen biçimde mali fon oluşturmalarını önermek de, yukarıdakine benzer bir ütopya olarak kalacaktır.

Dünya gezegeni yaşam ortamı olarak düşünüldüğünde, değişen iklim göstergeleri de dikkate alındığında, yoksulların toprak, su, gıda, enerji, ulaşım vb. taleplerini karşılamak için, bunu iklim ve çevre bakımından denkleştirmek üzere, zenginlerin toprak, su, gıda, enerji, ulaşım vb. tüketimi azaltılmalıdır. En yoksulların ve emekçi kesimlerin yaşam kalitesinde bir iyileştirme olabilmesi için pastanın yeniden ve hakça bölüşülmesi yetmeyebilir, özellikle az gelişmiş ülkelerde pastanın büyütülmesine de gereksinme duyulur. Yaşam kalitesini artıran sektörlerde büyümenin yol açacağı emisyonları denkleştirmek içinse sermaye sınıflarının arzularını karşılamaya yönelik üretim yapılan sektörlerde, yani zenginliğin yarattığı emisyonun azaltılması gerekecektir. Özellikle gelişmiş ülkelerde küçülme, ekolojik ve iklimsel etkilerin azalması için kaçınılmazdır. Kapitalist büyüme yerine küçülme sayesinde, sermaye birikiminin oluşturduğu iklim ve çevre yüklerinin yoksullar üzerine yüklenmesi de bir ölçüde dizginlenebilecektir. Ancak bunu gerçekleştirmek, bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeylerde kapitalizmin birikim yasalarına ve yapısal engellerine ve sermayenin ve devletin engellemelerine takılacağı için, sermaye aktörlerine karşı mücadele etmeden ve kapitalist yapıları yıkmadan mümkün değildir.

Yukarıda kısaca sıralanan gerekçelerle, uluslararası bildirimlerde ve sokak eylemlerinde kullanılan “iklimi değil düzeni değiştir” (system change not climate change) sloganı, hedefi özetleyen bir berraklığa sahiptir. Düzen-içi bir iklim siyaseti ütopya iken, kapitalist düzen-dışı, eşitlikçi ve ekolojik bir toplumu hedefleyen bir siyasal strateji, sanıldığı gibi tersine bir ütopya değildir. İklim sorununun toplumsal bağlamı dikkate alındığında, sorunu çözecek gerçekçi çözüm, toplumsal ve iklimsel adaletsizlik döngüsünü kırarak, düzen-dışıma çıkacak bir alternatifte yatar.

Çeşitli örgütlerin imzasıyla yayımlanan, “iklimi değil düzeni değiştir” talebinin vurgulandığı bir bildiride, iklim değişikliği sorununu gerçekten çözebilmek için doğa ve halk üzerindeki sömürünün sona erdirilmesi gerektiği belirtilir. Bunu gerçekleştirmeyi sağlayacak araçlar arasında şunlar sayılır: fosil yakıt rezervlerinin üçte ikisini toprak altında bırakmak; petrol, katran kumu, kaya gazı, kömür, uranyum için yeni araştırmaları ve kullanımı yasaklamak; ihracata dayalı endüstriyel gıda üretimini sona erdirmek, küçük çiftçi üretimini ve gıda egemenliğini sağlayan bir tarım sistemini desteklemek; topluluk katılımı, hakçılık ve doğal kaynakların korunması ilkelerini temel alan yerel ekonomilerin gelişmesini desteklemek; savaş endüstrisini ve askeri altyapıyı tasfiye etmek; çalışma saatlerini azaltmak ve doğayı onaracak istihdam olanakları yaratmak; ve şirket yanlısı ticaret ve yatırım anlaşmalarını ortadan kaldırmak. Ayrıca, “iklimi de-

ğil düzeni değiştir”, Dünya Ticaret Örgütü’nün, uluslararası şirketlerin ve bankaların tahakkümünü yıkmayı da gerektirir.⁶² Açıktır ki, tüm bunlar, kapitalist birikim rejiminde, sermaye hegemonyasında, kapitalist devletin varlığı koşullarında yaşama geçirilemez. Bunlar yaşama geçirildiğinde de ona kapitalizm denmez. Kapitalizm içinde bunlar gerçekleştirilemeyeceğine göre, düzen değişikliği ütopyik değil, gerçekçi yoldur.

Sonuç

Yazı boyunca elde edilen bulguları toplamak gerekirse, yoksul ülkelerle karşılaştırıldığında, büyük servetlerin daha çok yığıldığı gelişmiş ülkelerin karbon emisyonları da yüksektir. Milli gelir düzeyi yüksek olan gelişmiş kapitalist ülkelerdeki ekonomik büyüme, dünyanın iklimini değiştirme bahasına gerçekleşiyor. Ayrıca, emisyonların sınıfsal bir karakteri var, yani emisyonlardan asıl olarak servet sahibi, zengin kesimler, bir başka deyişle sermaye sahipleri sorumludur. Ekonomik büyüme ve servet yığılması yoksulların durumunda bir iyileşme yaratmadığı gibi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoksulların payına düşen, değişen iklimle ilişkili örneklerini yukarıda ele aldığımız yıkıcı ekolojik etkilerdir. Böylece, kapitalist birikim rejimi-emisyon artışı-iklim değişikliği-yoksulların iklimdeki değişmenin etkilerine maruz kalması biçiminde bir sıralamayla oluşmuş olan süreci yaşıyoruz. Bu sıralamanın tarihsel bir zorunluluk olmadığını gösteren bir örnek olarak sosyalist Küba, kapitalizmin ağababası ABD’ye, yedi kat daha az emisyon düzeyiyle daha az ekolojik etkisi olan, daha adil bir toplum yaratma dersi vermektedir.

Bir felaket riskinin varlığından ya da yaklaşmakta olan felaketten söz edilebilirse de, felaketi felaket kılan şey, o olayın felaket olarak gerçekleşmiş olmasıdır. Yaklaşan felaketi durdurma şansı her zaman vardır, ama felaketin gerçekleşmesi, bu şansın cahilce ya da savsaklamayla harcandığı anlamına gelir.⁶³ Toplumsal ve iklimsel adaletsizlikler dikkate alındığında, bir felaket ya da Swyngedouw’un kavramıyla “kıyamet şimdi” durumu yaşandığı söylenebilir. Aç olarak uyumaya çalışan bir milyardan fazla insan için, bu durum bir felaket değilse ya da aşırı hava olaylarına bağlı olarak ölen, hastalanan, geçimini sağladığı toprağı, üretim araçlarını, mahsulünü, yurdunu yitiren yüzbinlerce insan için, bu yaşadıkları bir kıyamet değilse nedir?

Stratejik hatalar ve etkisiz çözümler, bu felaketin tüm yoksullar ve emekçiler için gerçekleşmesi anlamına gelecektir. CO₂’yi metalaştıran fetişist strateji, yönetsel-tek-nik dar görüşlülüğe sıkışmış “daima kıyamet” stratejisi ve yenilenebilir enerji fanatizmi, iklim sorununun toplumsal bağlamını görmezden gelirler. Adil bölüşüm önerisi ise, kapitalizmde gerçekleşmeyecek bir ütopyadır. Bu stratejiler, kapitalizmi sürdürmeye

62 There Will Be No Going Back from the Climate Chaos If We Don’t Halt Polluting Corporations and Change the System, <http://climatespace2013.wordpress.com/2014/06/09/there-will-be-no-going-back-from-the-climate-chaos-if-we-dont-halt-polluting-corporations-and-change-the-system/> 9.6.2014.

63 Bauman, a.g.e., s.73-75.

çalışırken kapitalizmde sömürülen kesimlerden henüz felaket boyutunda iklimsel etkileri yaşamamış olanlar için yaklaşan felaketi önleme şansının da yitirilmesine yol açarlar.

Buraya kadar elde edilen bulgular ve sürdürülen tartışmalar, toplumsal ve iklimsel adaletsizliğin etkileşim içinde olduğunu göstermiştir. Bu etkileşim nedeniyledir ki, toplumsal adaletsizlik giderilmeden iklim sorunu çözülemez. Bu demektir ki, iklim sorununun gerçek çözümü, adaletsizlik üreten ve adaletsizlik sayesinde varlığını koruyan kapitalist düzenden kurtulmakla mümkündür.

“Düzeni değiştirene kadar çok geç olabilir” diyenler çıkacaktır. Düzen değişikliğinin de altyapısını oluşturacak bir siyasal mücadele örgütlemek bir zorunluluktur. Bir başka deyişle, aşağıdaki unsurlar, eşitlikçi ve ekolojik yeni bir toplumsal düzen için siyasal mücadele amacı ekseninde biçimlendirilmiş bir hazırlık sürecinin araçları olarak işe yarayacaktır. Doğanın bozulmasını yavaşlatmak ve emek üzerindeki sömürüyü hafifletmek için:

- Eğitimin, sağlığın, suyun ve yayla, mera, orman, yeşil alan, park, bostan gibi ortak kullanılan ekolojik varlıkların özelleştirilmesine, ticarileştirilmesine, metalaştırılmasına karşı çıkmak, engel olmak, bunlardan yararlanmayı ve bunların yönetimini kolektifleştirmek.
- Ücretsiz, güvenli, yaygın, dakik toplu taşıma sistemi ve ulaşım hakkı talebini, toplantılarda, mahalle meclislerinde, muhtarlıklarda, belediye meclislerinde, kent konseylerinde, millet meclisinde daha gür biçimde seslendirmek.
- İklim konusunda bilgilenme hakkını elde etmek amacıyla medya üzerinde yoğun baskı ve talep oluşturmak.
- Sermeyenin, devletin ve hükümetin halka ve ekolojik varlıklara karşı düşmanca tavır güden iklim siyasalarına ve enerji siyasalarına karşı sokak muhalefetini yükseltmek. Gezi isyanı, HES, termik karşıtı ve benzeri pratikleri çoğaltmak ve yaygınlaştırmak.
- Düzeni değiştirmek üzere iktidara yürüyecek siyasi özneyi kurmak, genişletmek, toplumsal kesimlerle, muhalefet odaklarıyla ve toplumsal hareketlerle buluşturup büyütme.
- Gelişmiş ülkelere karşı toplumsal ve iklimsel adalet talebiyle hareket eden uluslararası toplumsal hareketlerin parçası olmak.

Bu öneriler çoğaltılabilir, kaldı ki, hiç biri özgün de değildir. Asıl vurgulanması gereken, bunların birer istasyon olduğunu kavramaktır; gidilecek yere ulaşırken her istasyonda durmak gerekmez. Önemli olan, eşitsizlikçi ve yıkıcı kapitalist büyümeye değil, toplumsal ve ekolojik adalete dayanan, eşitlik ve ekolojik ussalık ilkelerinin belirlediği bir toplum hedefine doğru yol alan siyasal mücadeleyi örgütlemektir.

Kaynakça

- “30 Milyon Muhtaç”, *Cumhuriyet*, 5.4.2015.
- Atkin, Emily, The Canadian Government Doesn't Let Its Meteorologists Talk About Climate Change, <http://thinkprogress.org/climate/2014/05/28/3442208/meteorologists-climate-change/>, 28.5.2014
- _____ Low-Income, Black, And Latino Americans Face Highest Risk Of Chemical Spills, <http://thinkprogress.org/climate/2014/05/02/3433529/poor-black-latino-chemical-spills/>, 2.5.2014
- Bauman, Zygmunt, *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?* Çev. H. Keser, Ayrıntı, İstanbul, 2014.
- Brinicombe, Lucy, England's Most Deprived Areas Three Times More Likely to Have Been Flooded than Most Well-off, <http://www.oxfam.org.uk/blogs/2014/03/englands-most-deprived-areas>, 25.3.2014.
- Chomsky, Noam, “The Greening of Chomsky: A Conversation”, A. Levy, C.Y. Gonick ve M. Lukacs'ın yaptığı söyleşi, *Canadian Dimension*, Cilt 48, Sayı 1, 2014, <http://canadian-dimension.com/articles/5874/>
- CIA, The World Factbook 2013, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2205.html>, erişim 4.6.2014.
- Committee on Understanding and Monitoring Abrupt Climate Change and Its Impacts, *Abrupt Impacts of Climate Change: Anticipating Surprises*, the National Academies Press, Washington DC, 2013.
- Credit Suisse Research Institute, *Global Wealth Databook 2013*, Credit Suisse, Zürich, 2013.
- _____ *Global Wealth Databook 2014*, Credit Suisse, Zürich, 2014.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, *Çevresel Göstergeler 2012*, Ankara, 2012.
- Çoban, Aykut, “Sınıfsal Açından Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açmazları ve Komünizm,” *Yaşayan Marksizm*, Yıl 1, Sayı 1, 2013, 243-282.
- Durmuş, Mustafa, “Devlet, Sosyal Sınıflar ve Bütçe İlişkileri Bağlamında 2014 Bütçesine İlişkin Bir Çözümleme”, *Yaşayan Marksizm*, Yıl 2, Sayı 2, 2014, 109-164.
- Gardner, S.M., “Climate Justice”, J.S. Dryzek, R.G. Norgaard, D. Schlosberg (eds) *Climate Change and Society*, Oxford Uni. Press, Oxford, 2011, 309-321.
- Giddens, Anthony, *The Politics of Climate Change*, Polity, Cambridge, 2009.
- Gilens, M. ve B. I. Page, “Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens” *Perspectives on Politics*, Fall, 2014.
- Global Greengrants Fund, The International Network of Women's Fund and the Alliance of Funds, *Climate Justice and Women's Rights: A Guide to Supporting Grassroots Women's Action*, 2015.
- Godfery, Morgan, “New Zealand Refuses Climate Change Refugees”, *the Guardian*, 12.5.2014, www.theguardian.com/commentisfree/2014/may/12/new-zealand-refuses-climate-change-refugees-mass-action-is-now-needed

- Green, D., J. Chakraborty, M.P. Taylor, "Australia's Dirty Secret: Who is Breathing Toxic Air?" *the Conversation*, 15.4.2014, <http://theconversation.com/australias-dirty-secret-who-is-breathing-toxic-air-23237>
- Güney, K. Murat, Ekonomi Kimin İçin Büyüyor? Türkiye'de Servet Bölüşümü Adaletsizliği, www.sendika.org, 20.5.2015.
- _____ Ekonomi Kimin İçin Büyüyor? Türkiye'de Gelir Dağılımı Dengesizliği, <http://davetsizmisafir.org/2013/05/26/ekonomi-kimin-icin-buyuyor-turkiyede-gelir-dagilimi-dengesizligi/> 26.5.3013.
- Hansen, James, *Küresel Isınmanın Kırılma Noktası*, Çev. A.Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 2009. "Hindistan'da Sıcak Hava 2200 Can Aldı", *Radikal*, 31.5.2015.
- <http://thsk.saglik.gov.tr/obezite-sismanlik/772-turkiye-de-gorulme-sikligi.html>, erişim 4.6.2014.
- International Energy Agency, *Key World Energy Statistics*, Paris, 2014.
- _____ *World Energy Outlook 2012*, OECD ve International Energy Agency, Paris, 2012
- IPCC, *Climate Change 2013: Physical Science Basis*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- _____ *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability: Technical Summary*, 2014, <http://www.ipcc.ch/report/ar5/wg2/>, erişim 5.6.2014
- Kalkınma Bakanlığı, *2015 Yılı Programı*, Ankara, 2014.
- Keleş, R., C. Hamamcı, A. Çoban, *Çevre Politikası*, İmge, 7. Baskı, Ankara, 2012.
- Kemph, Hervé, *Zenginler Dünyamızı Nasıl Mahvediyor?* Çev. İ. Kılınç, Ankara, Epos, 2010.
- Kılıç, Cem, "Gelir Dağılımında Uçurum Büyüyor. Türkiye İlk 3'te!" *Milliyet*, 24.6.2014, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/gelir-dagiliminda-ucurum/ekonomi/ydetay/1901730/default.htm>
- Kreft, S. ve D. Eckstein, *Global Climate Risk Index 2014*, Germanwatch, Bonn, 2013.
- Morelle, Rebecca, Malaria Spreading to New Altitudes, www.bbc.com/news/health-26470755, 7.3.2014.
- Murphy, Pat ve Faith Morgan, "Küba: Zoraki Bir Düşüşten Elde Edilen Dersler", L. Stark (ed) *Worldwatch Enstitüsü, Dünyanın Durumu 2013*, Çev. C.U. Ekiz ve Ç. Ekiz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, 465-480.
- National Climatic Data Center (ABD), State of the Climate: Global Analysis for Annual 2013, <http://www.ncdc.noaa.gov/sotc/global/2013/13>, erişim 2.2.2014.
- OECD360, Türkiye 2015, <http://www.oecd360.org/turkey>
- Petermann, Anne, The System Will Not be Reformed, <http://climate-connections.org/2012/07/24/three-responses-to-bill-mckibbens-new-article-global-warmings-terrifying-new-math/>, 24.7.2012
- Petras, James, "Brezilya: İşçilerin Mücadelesi Spor Etkinliklerini Gölgede Bırakıyor", Çev. Ö.Dede, *BirGün Fikir*, 15.6.2014, 17-18.
- Phillips, Ari, Wealthy Residents Depart Chinese Mainland in Search of Clean Air, <http://thinkprogress.org>, 4.3.2014.

- Piketty, Thomas, *Capital in the Twenty-First Century*, Belknap/Harvard Üniversitesi Yayınları, İng. Çev. A. Goldhammer, Cambridge, 2014.
- Raworht, Kate “İnsanlık İçin Güvenli ve Adil Bir Alan Tanımlamak”, L. Stark (ed) *Worldwatch Enstitüsü, Dünyanın Durumu 2013*, Çev. C.U. Ekiz ve Ç. Ekiz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, 39-53.
- Renner, Michael “İklim Değişikliği ve Yerinden Edilme”, L. Stark (ed) *Worldwatch Enstitüsü, Dünyanın Durumu 2013*, çev. C.U. Ekiz ve Ç. Ekiz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, 481-494.
- Samson, J, D. Berteaux, B. J. McGill ve M. M. Humphries, “Geographic Disparities and Moral Hazards in the Predicted Impacts of Climate Change on Human Populations,” *Global Ecology and Biogeography*, Cilt 20, Sayı 4, 2011, 532-544.
- Sheppard, Kate, “Republican Former EPA Chiefs try to Convince Senata GOP that Climate Change is Real”, *the Huffington Post*, www.huffingtonpost.com/2014/06/18/epa-republicans-climate_n_5509048.html?utm_hp_ref=green&ir=Green 18.6.2014.
- Sönmez, Mustafa, “Ülkede Gelir ve Servet Dağılımı İyice Bozuldu,” *BirGün*, 25.4.2015, s.5.
- Stern, Nicholas, “Ethics, Equity and the Economic of Climate Change: Paper 2: Economic and Politics,” Center for Climate Change Economics and Policy, Working Paper No.97b, 2013, s.43, Çizelge 2.
- Swyngedouw, Erik, “Apocalypse Now! Fear and Doomsday Pleasures”, *Capitalism, Nature, Socialism*, Cilt 24, Sayı 1, 2013, 9-18.
- There Will Be No Going Back from the Climate Chaos If We Don't Halt Polluting Corporations and Change the System, <http://climatespace2013.wordpress.com/2014/06/09/there-will-be-no-going-back-from-the-climate-chaos-if-we-dont-halt-polluting-corporations-and-change-the-system/> 9.6.2014.
- Toker, Brian, “Movements for Climate Action: Towards Utopia or Apocalypse?” *Communalism*, Sayı 1, 2009, http://www.communalism.net/index.php?option=com_content&view=article&id=204:movements-for-climate-action-towards-utopia-or-apocalypse&catid=72:tv&Itemid=53
- TÜİK, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2013”, *Haber Bülteni*, Sayı 16083, 22.9.2014, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16083>
- “Türkiye Gelir Eşitsizliğinde İkinci”, *Cumhuriyet*, 10.12.2014.
- UN DESA (Department of Economic and Social Affairs, Statistics Devision) *World Statistics Pocketbook 2014 Edition*, United Nations, New York, 2014.
- UN's Think Eat Save Programme, Fast Facts: Uncovering the Global Food Scandal, <http://thinkeatsave.org>, 20.10.2013.
- University of East Anglia, Press Release, Research into Links Between Carbon Emissions, Income and Life Expectancy, <http://www.uea.ac.uk/mac/comm/media/press/2012/january/carbon-emissions-research>, 22.1.2012.
- Vidal, John “UK Homes Kept 4C Warmer than in 1970, Report Shows”, *the Guardian*, 28.1.2014.

- the World Bank, World Development Indicators 2014, <http://wdi.worldbank.org/table/3.8>; <http://wdi.worldbank.org/table/2.15>, erişim 30.5.2014
- _____ World Development Indicators 2015, <http://wdi.worldbank.org/table/2.15>
- the World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford, 1987.
- www.onurumuzusavunuyoruz.org
- www.skepticalscience.com/carbon-the-huge-overlooked-fossil-fuel-subsidy.html, 11.7.2012.
- Yavuz, C.I. ve F.A. Tanık (ed) *Türk Tabipleri Birliği Dilovası Raporu*, TTB Yayını, Ankara, 2011.
- “Zenginler Yoksullardan Sekiz Yıl Fazla Yaşıyor”, BBC Türkçe, www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150429_ingiltere_zengin_yoksul, 30.4.2015.
- Zizek, Slavaj (2014) Comments on Thomas Piketty’s ‘Le Capital au XXIe siècle,’ <http://simongros.com/text/articles/slavoj-zizek/comments-thomas-pikettys-le-capital-au-xxie-siecle/>, erişim 30.5.2014.

GELECEK KUŞAKLARDAN DOĞANIN HAKLARINA: BOLİVYA VE EKVADOR ANAYASALARI^{1*}

Tolga Şirin

Yrd. Doç. Dr. , Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi – Anayasa Hukuku Anabilim Dalı

Özet

Yeni Bolivya ve Ekvador anayasaları çevre hakkı ve doğanın haklarına ilişkin son derece önemli hükümler içermektedir. İnsan merkezci özellikler taşıyan Bolivya Anayasası'nın aksine Ekvador Anayasası çevre merkezcidir ve bu anayasada doğanın haklarına yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler

Doğanın hakları, And anayasacılığı, Bolivya, Ekvador

Abstract

The new constitutions of Bolivia and Ecuador include very important provision on environmental rights and the rights of nature. While the Constitution of Pluranational State of Bolivia is anthropocentric, Ecuador adopts rights of nature in her eco-centric Constitution.

Keywords

Rights of nature, Andean constitutionalism, Bolivia, Ecuador

1 * Çeşitli nedenlerle tebliğin yayımlanması mümkün olmadı. Metnin daha kapsamlı hali, Anayasa Hukuku Dergisi'nin "Çevre" konusunda özgülünmüş özel sayısında yayımlanacaktır.

Giriş

Çevre hakkı, (uzun haliyle insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı) görece uzun yıllardan beri, hukukçuların gündeminde olan bir hak. Gündemde olması, hem hakkın öneminden hem de tartışmalı niteliğinden kaynaklanıyor. Bu hak tartışmalı, çünkü çevre hakkı eski/geleneksel insan hakları arasında yer almıyor; dolayısıyla gelenekçiler, bu tür yeni hak kategorilerine mesafeli yaklaşıyor. Öte yandan bu hak önemli, çünkü sağlıklı bir çevrede yaşayabilme sorunu, her geçen yıl daha can alıcı bir boyut taşıyor ve bu durum, söz konusu hakka mesafeli yaklaşanlar da dâhil olmak üzere herkesi daha çok etkiliyor. Dolayısıyla bugün, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının da bir “insan hakkı” olduğu ileri sürüldüğünde, buna tepkiyle yaklaşanlar, bu tartışmaların başladığı 1970’li yıllara nazaran çok daha az. Çünkü meselenin önemi, fiziksel olarak da her bir birey tarafından doğrudan hissedilebiliyor. Ayrıca çevreci hareketler her geçen gün güç kazanıyor. Bu nedenledir ki, geçtiğimiz elli yılda, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, azımsanmayacak kadar anayasada kendisine yer buldu ve bunlarına aralarına yeni anayasaların eklenmesi bekleniyor. Öyle ki bugün hukuk öğretisinde, küresel bir “ekolojik anayasalcılık” akımından dahi bahsedilebiliyor.²

İşte o akım, artık yeni bir aşamaya ulaştı. İnsanın değil, bizzat doğanın bir hak öznesi olup olamayacağını sorgulamaya başladı. Bu sorgulama, bazı Latin Amerika ülkelerindeki yeni anayasa hazırlıklarında, çok daha ciddi bir boyuta ulaştı. Çevre hareketinin özneleri, Latin Amerika’daki anayasal gelişmelere de kayıtsız kalmadı. Farklı ülkelerde çevre hareketleri, anayasal taleplerini bu örneklerden esinlenerek ileriye taşıdı.³ Bugün çevre hakkına çok daha fazla önem verilmesi, bu hakkın etkinlik kazanması için yeni mekanizmaların oluşturulması ve nihayet bizzat doğanın hak öznesi olmasının mümkün olduğu tartışılır oldu.

İnsanların çevre hakkı ve bu çerçevede gelişmesi gereken mekanizmalar konusu, Türkiye’de de kalem oynatılan konulardı.⁴ Fakat bizzat doğanın hak öznesi olması konusu o denli yankı bulmadı.⁵ Bu nedenle benden, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı değil, bizzat doğanın hak öznesi olması konusundaki deneyimleri aktarmam istendi. Bu deneyimlerin en dikkat çeken örnekleri Bolivya ve Ekvador anayasaları olduğu için çalışma, iki anayasanın karşılaştırmasına odaklanacak. Gerçi söz konusu anayasalar 400 küsürer maddeden oluşuyor.⁶ Bu anayasaların tüketilmesi, kelime hacmi sınırlı

2 Bu konuda güncel bir kaynak olarak bkz. James R. May/Erin Daly, *Global Environmental Constitutionalism*, NY: Cambridge University Press, 2015.

3 Hatta Türkiye’de de, elinizdeki kitabı hazırlayan Ekoloji Kolektifi üyeleri, Bolivya Anayasası’nı Türkçeye birazda o heyecanla kazandırmıştı. Fevzi Özlüer/İlgün Özkaya-Özlüer/Tolga Şirin/Nazım-Sinan Odabaşı (ed.), *Bolivya Anayasası: Hukuk, Demokrasî, Özerklik*, Ankara: Phoenix Yay., 2013.

4 Çok sayıda çalışma içinde örnek olarak bkz. İbrahim Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, Ankara: İmge Kitabevi, 1996; Ruşen Keleş/Can Hamamcı/Aykut Çoban, *Çevre Politikası*, Ankara: İmge, 2016; Yasemin Özdek, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Ankara: TODAİE, 1993. Nühmet Turgut, *Çevre Politikası ve Hukuku*, Ankara: İmaj, 2000.

5 İstisna olarak bkz. Mahmut Boynudelik (ed.) *Ekolojik Anayasa*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2011.

6 Bu Türkiye’deki son dönemde yaygınlaşan çerçeve anayasa fetişizmine zıt bir pratiktir. Tıpkı yeni dönem Avrupa anayasalarında olduğu gibi. Örneğin 1999 tarihli İsviçre Anayasası 200 maddeye yakındır.

makalede mümkün görünmüyor. Bu nedenle söz konusu makaleyi, öne çıkan maddeleri ve mutlaka bilinmesi gereken önemli kararları aktarmakla sınırlandıracağım.

Doğa Anayasa Hukukunun Konusu Mudur?

Ben çevre hukukçusu değilim, anayasa hukukçusuyum. Çevre meselesiyle ilgilenen bir anayasa hukukçusu... Hemen buradan başlayım. Türkiye’de çevre, anayasa hukukunun konusu mudur? Bu soruya herkesin vereceği cevap “evet” olacaktır. Çünkü 1982 Anayasası’nın 56’ncı maddesinde özel olarak ve doğrudan, diğer bazı maddeleri dolaylı şekilde çevresel haklardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla düz bir mantıkla çevreyle ilgili maddeler anayasada yer aldığı için, çevre de anayasa hukukunun konusudur denebilir.

Ancak ben bu soruya, yine hukuksal, ancak böyle antroposentrist (yani insan merkezci) yaklaşımın ötesine geçerek cevap vermek istiyorum. Hukukta devlet, Alman hukukçu Jellinek’ten bu yana üç öge öğretisi ile (*Almanlar “Drei-Elemente-Lehre” diyorlar*) açıklanır.⁷ Kuşkusuz biliyorsunuz ama ben hatırlatayım. Bu açıklamaya göre öncelikle sınırları belli bir *ülke* olacak, o ülkenin üzerinde *insan topluluğu* olacak, bu ülke ve insan topluluğu üzerinde kurumsallaşmış bir *siyasal iktidar* (egemenlik) söz konusu olacak. Geleneksel olarak anayasa öğretisi, ilk olarak “siyasal iktidar” ve bunun yasama, yürütme ve yargı şeklindeki tezahürüyle, ikinci olarak da insan ögesinin hakları, yani “insan hakları” ile ilgilenmiştir. Üçüncü ve aslında temel öge olan “ülke ögesi” daha çok vatan ve millet terimlerinin hamasi söylemine konu olmuştur. Oysa ülke dediğimiz ögeden, ona yüklenen *ulusal* anlam veya ona yüklenen *mülkler topluluğu olma* anlamı çıkarıldığında, geriye saf olarak *çevre* kalmaktadır. Çevre, bu bakımdan anayasa hukukunun da konusudur.

İşte bu gerçeğin farkında olan ve bu gerçeği toplumsal bir mücadele pratiği ve tecrübesiyle öğrenen Latin Amerika’nın anayasa hareketlerinde “çevreye” hak ettiği asgari önem verilmiştir.⁸ Büyük ölçüde yeni sol’a dayanan (BM Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu’nun ifadesiyle “ilerici hükümetlerin” öncülüğünde gelişen⁹) bu hareketler, kimilerince “dördüncü anayasacılık dalgasının Latin Amerika ayağı”¹⁰, kimilerince de “And Anayasacılığı”¹¹ olarak anılmaktadır. Bu konuda çarpıcı iki örnek Bolivya ve Ekvador’dur.¹²

7 Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, (Berlin: Verlag von Julius Springer, 1929), s.183.

8 René Kuppe, ‘Die neue Verfassung Boliviens – Ausdruck des neuen lateinamerikanischen Konstitutionalismus’, *Juridikum – Zeitschrift im Rechtsstaat* 2009, C.9, S.4, ss.194-197. Alberto Acosta, ‘Das Buen Vivir. Die Schaffung einer Utopie’, Almut Schilling-Vacaflor (trans.), *Juridikum*, 2009, C.9, S.4, s.221.

9 Thomas Fatheuer, *Buen Vivir: Eine kurze Einführung in Lateinamerikas neue Konzepte zum guten Leben und zu den Rechten der Natur*, Heinrich Böll Stiftung Schriften zur Ökologie, Band 17, 2011.

10 Donna Lee van Cott, *The Liquidation of the Past: The Politics of Diversity in Latin America*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2000.

11 Illan Rua Wall, *Constituent Power and the Question of Andean Constitutionalism*, in J. Montaña (ed) *Revolución en Democracia* Quito: IAEN Press, Forthcoming.

12 Diğer Latin Amerika anayasaları hakkında bkz. Deflet Nolte/Almut Schilling-Vacaflor (ed.), *New Constitutionalism in Latin America: Promises and Practices*, Fernham: Ashgate, 2012.

Bolivya ve Ekvador Anayasalarının Çevre Konusundaki Genel Görünümleri

Son yıllarda alternatif hareketlerin en çok dikkatini çeken anayasalar, Bolivya ve Ekvador anayasaları oldu. Bu iki anayasanın dikkat çekmesinin üç önemli nedeni var:

Birincisi bu anayasalarda, çoğul-milliyet gibi bir önermede bulunuldu. Bu gelişme, zaten süregelen çok kültürlülük ve çok kültürcülük tartışmaları açısından özgün bir anlam taşıyordu.¹³

İkincisi bu anayasalar, klasik modern, Avrupa-merkezci hak anlayışına alternatif olacak bir hakkı veya hak benzerini, yani *vivir bien* denilen (iyi yaşama hakkını) güvence altına almıştı. Bir tür paradigma değişiminin tetikleyicisi olarak ifade edilen bu hak, “sağlıklı bir çevrede yaşamayı, nitelikli yemek yemeyi, bir yaşam alanına sahip olmayı, durumuna uygun bir eğitimi, sağlığı, insanın kendini gerçekleştirme için ihtiyaç duyduğu ve insan olmasından kaynaklanan ve aynı zamanda gelecek kuşakların yaşamını temin eden bütün unsurları” kapsayan özgün bir anlam taşımaktadır ve neo-liberalizme karşı bir duruşu ifade etmektedir.¹⁴

Üçüncüsü ise doğa bu anayasalarda özel bir yere sahiptir. İlk ikisini ayrıca konuşabiliriz. Fakat meseleyi dağıtmamak adına hemen üçüncü noktadan başlayacağız.

Evet, doğa bu anayasaların ikisinde de düzenlenmiş durumda; fakat metinlere baktığımızda ikisi arasında bariz bir farklılık göze çarpmaktadır. Doğanın haklarına açıkla yer vermeyen Bolivya Anayasası, Ekvador Anayasası'na göre daha insan merkezci ve kalkınmacıdır. Ama bu insan merkezcilik dar kılıplara hapsolmemiştir. Ayrıca bu anayasada da insanın mutlak bir şekilde doğaya tercih edildiğinden bahsedilemez. Mesela Anayasa'nın üçte birinin çevre meselesine özgülenmiş olması dahi bu Anayasa hakkında indirgemeci tahliller yapmamıza engel olmaktadır.

Bolivya Anayasası'nda devlet örgütlenmesi ve ekonomik yapıya ilişkin bölümlerde fosil yakıt ve minareler gibi farklı doğal kaynaklara, enerjiye ve biyo-çeşitliliğin korunmasına yer verilmiş, bu konular es geçilmemiştir. Çevresel haklar geleneğine uygun şekilde çevre koruma ödevi, devlet dışı öznelere de, örneğin tüm iktisadi kuruluşlara da (md.312) teşmil edilmiştir.

Öte yandan ısrarla gelecek kuşakların haklarından bahsediliyor olması, geleneksel insan merkezçiliğin sınırlarının belli ölçüde zorlandığını göstermektedir. Örneğin devletin amaçlarının düzenlendiği 9. maddede “çevreyi şimdiki ve gelecek kuşakların refahı için korumaktan” bahsedilmektedir, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını düzenleyen 33'üncü maddede bu hakkın “şimdiki ve gelecek kuşaklara mensup bireyler ve topluluklar ile diğer canlıların normal ve sürdürülebilir şekilde gelişmelerine uygun” olarak kullanılabileceği, yerli haklarını düzenleyen 34'üncü maddede, yerli toplulukların sağlıklı yaşama hakları, “uygun ve ekosistemi muhafaza eden bir çevrede yaşama” teminatıyla

13 Fatheuer, s. 14.

14 *Ibid.*; Eduardo Gudynas, 'Buen Vivir: Today's Tomorrow', *Development*, 2011, C.54, S.4, ss. 441-447. Acosta, s. 219.

düzenlenmiştir. Yine bu hakkı besleyecek şekilde su hakkı gibi doğanın unsurları da, özelleştirmeye konu edilme yasağı gibi, dikkat çekici kayıtlarla güvence altına alınmıştır.

Bunların dışında malum olduğu üzere, dava edilebilirlik olmadan hakların anlamı değersizleşir. Bu Anayasa'da dava edilebilirlik açısından 34'üncü maddede; herkesin, bireysel olarak veya bir topluluk adına, çevreye yapılan saldırılar karşısında, kamu kuruluşlarına önceden başvuru zorunluluğu da olmaksızın, re'sen çevresel hakların korunması için dava açma hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Buna uygun olarak anayasal düzeyde "tarım-çevre mahkemesi" isminde bir organ, yüksek mahkeme olarak düzenlenmiş ve bu mahkemenin su, fauna, flora ve ekosistemle ilgili spesifik konularda, sosyal yardım, bütünlük, doğrudanlık, sürdürülebilirlik ve kültürlerarasılık gibi ilkelerle yönetileceği açıkça ifade edilmiştir.¹⁵

Yani antroposentrist olsa da Bolivya Anayasası, azımsanmayacak çevresel güvence-ler içermektedir. Fakat bu güvenceler, Anayasa'nın kendi içindeki, geleneksel, modernitenin kalkınmacılık yoluyla yeniden üretimine denk düşen bazı çelişkilerini ortadan kaldırmamaktadır.¹⁶ Şöyle ki bu Anayasa'da sıklıkla doğal kaynakların endüstrileştirilmesinden bahsedilmektedir. 35'inci maddede bu, açıkça devletin önceliği olarak ifade edilmiştir. Keza az önce değindiğim, sağlıklı çevrede yaşam hakkını gelecek kuşaklara atıfla güvence altına alan maddenin devam eden fıkralarında bile, doğal kaynakların endüstrileştirilmesinden bahsedilmiş, ancak devletin bunu, kalkınma ve ilerleme yoluyla ve üretken temelde yapması gerektiği kaydına yer verilmiştir.

Sözün özü: Bolivya anayasası çok önemli gelişmeleri beraberinde getirmiş olsa da, geleneksel kalkınmacı perspektiften gerçek bir kopuşa cesaret edememektedir. Anayasa, çevrenin korunmasını ekonomik amaçlara tâbi kılmaktan kendini alıkoymamıştır. Bu bakımdan Bolivya Anayasası, Latin Amerika Anayasacılığı veya Türkiye Anayasası da dâhil olmak üzere, çevresel hakları içeren anayasaların geleneksel kaygılarını veya kalkınmacı basıncını bünyesinde taşımaktadır.¹⁷

Buna karşın Ekvador Anayasası, süregelen gelenekte açılan bir gedik veya bir kopmanın başlangıcı olarak görülebilir. Bu Anayasa'da da tıpkı Bolivya gibi çevre, çok fazla maddede doğrudan veya dolaylı olarak kendisine yer bulmuştur. Ekvador Anayasası'n-da kalkınma rejimi ve iyi yaşam arasında bir dengeye işaret eden ve sağlıklı bir çevreyi de içeren *buen vivir* haklarına yer verilmiştir. Tıpkı Bolivya gibi sağlıklı çevre hakkına değinilmiş, halkın sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevrede yaşama hakkı güvence altına alınmış, çevrenin korunması ve muhafazası bir kamu yararı olarak tanınmıştır.

15 Tolga Şirin, 'Bolivya Anayasası Üzerine Notlar', in Özlüer/Özkaya-Özlüer/Şirin/Odabaşı, ss. 17 vd. Ekvador için bkz. Mary Elizabeth Whittemore, 'The Problem of Enforcing Nature's Rights under Ecuador's Constitution: Why the 2008 Environmental Amendments Have No Bite', *Pacific Rim Law & Policy Journal*, 2011, C.20, S.3, s.671-679.

16 Buna karşın Ekvador Anayasasındaki Sumak Kawsay denen ve kökleri yerli kültürüne dayanan ilkenin yeni bir kalkınmacılık modeli önerdiği ileri sürülmektedir. Eduardo Gudynas 'Politische Ökologie: Natur in den Verfassungen von Bolivien und Ecuador', Almut Schilling-Vacaflor (trans.), *Juridikum*, 2009, C.9, S.4, ss. 214-215. Gudynas, 'Buen Vivir: Today's Tomorrow', ss.444-445.

17 *Ibid.*, s. 215.

Fakat Ekvador’u farklı kılan bu noktalar değil, Anayasanın ayrı bir bölümünde doğanın haklarına yer verilmiş olmasıdır. Siyasal ekolojist Eduardo Gudynas’ın da dikkat çektiği gibi Ekvador Anayasası, çevrenin, üzerinde yaşayan organizmalar için veya ekosistemin bütünlüğü için değil, insanlar için korunmasını ifade eden 3’üncü kuşak hak mantığından ayrılmıştır.¹⁸ Doğaya hak tanıyan anayasa hükümleri, *etik* açıdan insan olmayan varlıkları hak öznesi olarak meşrulaştırmakta, *moral* açıdan biyo-çeşitliliğin korunması gibi ödevler türetmekte ve *politik* açıdan yasalar için antroposentrizm dışı yeni bir çerçeve çizmektedir.¹⁹ Bolivya Anayasası “doğal kaynaklardan” ve icabında onları endüstrileştirmekten bahsederken, Ekvador Anayasası pasif değil, aktif şekilde doğadan, (bizdeki tabiat ana kelimesine denk düşecek şekilde *pachamama* diyorlar) bahsetmektedir.

Ekvador Anayasasında Doğanın Hakları

Ekvador Anayasası’nın 10’uncu maddesi çok nettir. Bu maddeye göre “*doğa, Anayasanın ve yasanın tanıdığı hakların öznesidir.*” Ayrıca Anayasa’nın 7’nci bölümü “Doğanın Hakları” başlığını taşımakta ve bu bölümde doğaya bir takım haklar tanınmaktadır. İnsanlık tarihi açısından bir ilk olan bu anayasal hükümlerde şunlar söyleniyor:

Madde 71: Yaşamın yeniden üretildiği ve gerçekleştirildiği doğa veya Pachamama (yani tabiat ana), varlığının ve yaşam döngüsünün, yapısının, işlevinin ve evrim sürecinin bütüncül şekilde mevcudiyetine, devam etmesine, korunmasına ve yeniden oluşmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.

Her kişi, topluluk, halk veya ulus, kamu organlarının önünde doğanın haklarının tanınmasını talep edebilir. Bu hakların uygulaması ve yorumunda, Anayasa’nın öngördüğü ilgili ilkeler izlenir.

Devlet, gerçek ve tüzel kişiler ile kolektifleri, doğayı korumaları için teşvik eder, ekosistemi meydana getiren tüm unsurlara saygıyı geliştirir.

Madde 72: Doğa, restorasyon hakkına sahiptir. Bu restorasyon devletin ve gerçek veya tüzel kişilerin, doğal alanlarda yaşayan birey veya kolektiflerin zararlarını tazmin etme ödevinden bağımsızdır.

Ciddi ve kalıcı çevresel etkilerde –ki bunlara yenilenemeyen doğal kaynakların sömürsü de dahildir- devlet, restorasyon için en etkili olan mekanizmaları kurar ve zararlı çevresel sonuçların ortadan kaldırılması ve giderilmesi için uygun tedbirleri alır.

Madde 73: *Devlet, canlı türlerinin yok olmasına, ekosistemin tahribatına ve doğal döngününün kalıcı olarak değişimine neden olacak faaliyetlere karşı önlem almak veya sınırlama getirmekle yükümlüdür.*

18 *Loc. cit.*

19 *Loc. cit.*

Ulusal genetik mirasa geri dönüşü olmayan bir biçimde zarar verecek organik ve organik olmayan madde ve canlıların ülkeye girişi yasaktır.

Madde 74: Kişilerin, toplulukların, halkların ve milletlerin, iyi bir yaşam sürdürebilmeleri için, çevre ve doğal kaynaklardan faydalanma hakları vardır.

Doğal kaynaklara el konulamaz. Bu kaynakların üretimi, kiralanması ve kullanımı devletin denetimine tabidir.

Görüldüğü üzere Bolivya Anayasası'nda doğal kaynakların endüstrileştirilmesinin devletin öncelikli amacı olduğu ifade edilebilmişken, Ekvador Anayasası'nda doğa, bağımsız bir hak öznesi olarak düzenlenmiştir. Buna göre birçok ekolojistin de ifade ettiği gibi birinci tercih kalkınmacılık yoluyla modernite fikrinin yeniden üretilmesine denk düşerken, ikincisi bu fikirde bir gedik açmaktır.²⁰

Peki, doğaya böyle haklar tanınması sadece bir “hoşluk” mudur? Yoksa bunun pozitif hukukta bir karşılığı var mıdır? Aslında bu tartışma Ekvador ile başlamış değildir. Genel olarak hak öznesi olma konusu, hukuktaki kişilik kavramı üzerine süren tartışmalar kadar eskidir. Kişilik kelimesi Batı dillerinde *person* olarak ifade edilir. Etimolojik kökeni antik Yunancadaki *maskedir*.²¹ Antik Yunan'da bir aktörün sahnede rol alabilmesi için bir maskeye sahip olması gerekir. Bu etimolojik analojiye dayanan T. Hobbes'tan alıntı yaparak ifade edecek olursak kişilik, hukuk sahnesinde rol alabilmek için ihtiyaç duyulan ve yine hukuk düzenince verilen bir maskedir.²² Ancak tarihte, bu maskeye herkes sahip olamamıştır. Bizim de hukukumuzun dayandığı Roma Hukuku'nda belli bir aileye mensubiyet veya vatandaşlık şartı mevcuttur. Yine kadınlara ve çocuklara bu maske kolayca verilmemiştir. Çabuk unutuluyoruz ama “hür dünyada” bile yakın zamana kadar kölelere bu maske verilmemiş, kölelerin insan oldukları kabul edilmekle beraber, onların kişi oldukları benimsenmemiştir. Ancak aynı hukuk düzeni, aslında var olmayan, tüzel kişi denen fiktif yapılara veya dünyada olmayan müstakbel veya esbak yaşam formlarına da kişilik tanımıştır veya tanımaktadır: Birçok ülkede ceninlerin hak ehliyeti ve ölüle-re ilişkin post-mortem koruma mevcuttur. Dolayısıyla pozitivist bir yaklaşımla, hukuk düzeninin kişilik tanıdığı herhangi bir şey, hak öznesi olabilmektedir.²³ Bu tespit, doğa için de geçerlidir.

Aslında doğanın hakları çok fazla zamandır filozoflar ve teologlarca oldukça derin biçimde tartışılmaktadır. Hukukçuların bu tartışmaya dâhil olması nispeten yenidir. Bu bakımdan çevre hareketinin patladığı 70'li yıllarda ABD'li Christopher Stone'un “Ağaçlar

20 *Ibid.*, s. 217.

21 Volker Schurmann 'Person/Persönlichkeit', *Behinderung und Anerkennung*, Markus Dederich/ Wolfgang Jantzen (Hrsg.), Stuttgart: Kohlhammer GmbH, 2009, ss. 145-146.

22 Thomas Hobbes, 'Leviathan', *Classics of Moral and Political Theory*, Michael L. Morgan (ed.), Indianapolis: Hackett Publishing, 2011, s.631.

23 Jorn Ipsen, *Staatsrecht II: Grundrechte*, (Köln/München: Carl Heymanns Verlag, 2008, s. 17.

duruşmaya katılma hakkına sahip olmalı mıdır?” makalesinin²⁴ ve K.M. Meyer-Abich’in, Almanya’da Yeşil hareketinin istikrarlı bir güce eriştiği 80’li yıllarda kaleme aldığı “*Doğayla Barış Yolunda*” kitabının²⁵, bu tartışmaya değinirken, tetikleyici niteliği itibarıyla özellikle zikredilmesi gerekiyor. Bu çalışmalarda doğanın hak ehliyeti savunulmuş, insan dışı varlıkların “taraf ehliyeti” denen dava açma ve davayı sürdürme yetisine sahip olamayacağı itirazı, basit bir mantıkla, ceninin, derneklerin, bir bebeğin veya tamamen felçli bir yetişkinin durumundan hareketle çürütülmüştür. Malumunuz, bu sayılan kişiler de dava açamamaktadır, ancak bunların hak sahibi olmaları konusunda en ufak bir tereddüt bulunmamaktadır. İlle de bir tartışma yapılacak ise bu tartışma, onların adına kimin dava açıp yürüteceğidir²⁶.

İşte akademik camiada süregelen bu tartışma, neo-liberal yıkıma karşı bir duruşu ifade eden mücadeleyle ve 2000’li yılların başlarında bu mücadelenin ürünü olan Latin Amerika Anayasacılığı’yla buluşmuştur. Haliyle şu kaçınılmaz soru, değindiğim tartışmanın billurlaşmış örneği olan Ekvador Anayasası’nın hazırlık sürecinde de gündeme gelmiştir: Eğer hayvanlar ve bitkiler gibi insan olmayan yaşam formları da hak sahibi olacaksa, onları kim veya ne temsil edecektir?

Tartışmalarda, Ekvador hukuk sisteminde insan dışı organizmalara uygun bir hukuk yolu olmadığı için, yeni bir temsilcilik, dava vekilliği ve hukuk yolu kurmanın gerekli olduğu noktasında genel bir ön kabul oluşmuştur. Keza, çevre konusunda çıkartılacak müstakbel yasalara dair tartışmalar da hep bu konu etrafında sürmüş ve prensip olarak iki pozisyon ön plana çıkmıştır. Birinci görüş, anayasanın biyosentrik bir temsilcisi olması gerektiğini savunmuş, ikinci görüş ise bu temsilciyi asgari düzeye indirerek, meselenin yurttaşların üçüncü kuşak hakları temelinde çözülmesi gerektiğini ileri sürmüştür.²⁷ Bu tartışma neticesinde az önce değindiğim gibi herkesin her türlü kamu erki önünde, doğanın haklarının korunmasını talep edebileceği, anayasal bir hüküm haline gelmiştir. Fakat aradan azımsanmayacak bir zaman geçmesine rağmen konuyla ilgili yasal düzenleme yapılmamıştır.²⁸ Buna rağmen yargı, anayasanın açık hükmüne kayıtsız kalmamıştır. 2011 yılında dünya tarihinde ilk kez, doğanın haklarını tanıyan ve uyumsuzluğu buna göre çözümleyen bir mahkeme kararı verilmiştir.²⁹

24 Christopher D. Stone, ‘Should Trees have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects’, *Southern California Law Review*, 1972, S. 45, ss. 3-54.

25 Klaus Michael Meyer-Abich, *Wege zum Frieden mit der Natur: Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik*, (München: Carl Hanser Verlag, 1984).

26 Susan Emmenegger/Axel Tschentscher, ‘Taking Nature’s Rights Seriously: The Long Way to Biocentrism in Environmental Law’, *Georgetown International Environmental Law Review*, 1994, C.4, S.3, ss.586-588.

27 Gudynas, s. 216.

28 *Loc. cit.*

29 Sofía Suárez, *Defending Nature: Challenges and Obstacles in Defending the Rights of Nature Case Study of the Vilcabamba River*, CEDA/ Friedrich Ebert Stiftung, 2013, s.3.

Doğanın Haklarının Korunması Konusunda İlk Pratik: Vilcabamba Nehri'nin Korunması

Dava konusu olay Vilcabamba nehrinin kenarında mülke sahip iki kişinin Loja bölgesel yönetimi ile olan anlaşmazlığına dayanmaktadır. Bu kişiler, satın aldıkları mülklerinde, iyi komşuluk ilişkilerine, işbirliğine dayanan doğayla barışık bir yaşamın mümkün olduğunu göstermek için "cennet bahçesi" isimli bir proje yürütmektedirler.³⁰

Bu süreçte bölgesel yönetim, nehir kenarında bulunan bir otobanı genişletme çalışmasına girişmiştir. Başvurucular, çevre bakanlığına başvurup durumun tespit edilmesini istediklerinde Bakanlık, faaliyetin gerektiği gibi bir ÇED raporu olmadan yürütüldüğünü, konuyla ilgili lisansın alınmadığını içeren ve çalışmanın ne şekilde uygun hale getirilebileceği konusunda tavsiyelerde bulunan bir rapor hazırlamıştır.³¹

Başvurucular bu çalışmalar sırasında yol kenarındaki kayaların nehre kaydığını, ayrıca molozların nehir yatağına yığılmasının nehrin akışına etki ettiğini ileri sürmüş ve yerel mahkemeden bunun kendi mülklerine zarar verdiğinin tespit edilmesini istemiştir. Ancak yol genişletme çalışmasının başvuru sahiplerinin mülkiyetine zarar vermediği yönündeki bilirkişi raporuna dayanan yerel mahkeme bu talebi reddetmiştir.

Başvurucular bunun üzerine, tazminat isteminden de vazgeçerek, avukatlarının da yol göstermesi üzerine, kendileri için olmasa da, Anayasal güvencelere sahip Vilcabamba nehri için bir dava açmaya karar vermişlerdir.

Başvurucular, her mahkemede bunu ileri sürebilecek olsalar da, Ekvador Anayasası'nın 88'inci maddesinin, anayasal hakların korunması için öngördüğü "koruyucu davanın" buna daha uygun olduğuna kanaat getirmişlerdir.³² Başvurucular az önce değindiğim maddelerin yanında, Anayasa'nın başlangıç kısmında yer alan "yurttaşların doğayla bir arada yaşayacaklarına" yönelik ifadelere, *buen vivir* hakkının doğa ile uyumu gerektirdiğine ilişkin hükmüne (md. 175/3) ve suyu doğanın kritik unsuru olarak tanıyan 318'inci maddesine atıf yaparak Vilcabamba nehrinin haklarının korunmasını talep etmişlerdir. İlk derece mahkemesi ise davayı teknik olarak ehliyet meselesine boğarak reddetmiştir. Karar temyiz edildiğinde ise Temyiz Mahkemesi doğanın haklarını tanımıştır. Bu öncü Mahkeme kararında dikkat çeken beş önemli tespit vardır.³³

Birincisi Mahkeme, doğanın hakları ile diğer hakların çatışması durumunda doğanın haklarının üstün olduğuna ilişkin bir yönelim ortaya koymuştur. Mahkeme'ye göre, "söz konusu anayasal hükümlerin işlevsellik ve etkililik kazanması, çevresel zararların giderilmesiyle mümkündür. Bu giderim, doğanın yok sayılamaz, temel ve öncelikli önemine odaklanarak gerçekleştirilir." Ayrıca Mahkeme'ye göre "sağlıklı bir çevre hakkı, diğer herhangi bir

30 Projeye şu internet sitesinden ulaşılabilir: <http://www.gardenofparadise.net>

31 Suárez, ss. 5-6.

32 *Ibid.*, s. 6-7. İlk düşünülen ihtimal anayasa şikayeti olmuştur ancak bu usuldeki mağdur olma şartı doğanın haklarının korunması açısından sorun yaratabilmektedir. Whittemore, s.667. Konuyla ilgili teknik ayrıntılar için *ibid.*, ss. 682 vd.

33 *Ibid.*, s. 7. Erin Daly, *The Ecuadorian Exemplar: The First Ever Vindications of Constitutional Rights of Nature*, Review of European Community and International Environmental Law, 2012, C.21, S.1, s. 64.

haktan daha önemlidir.”

İkincisi Mahkeme, Türkiye’de de karşılaştığımız “adamlar yiyor ama çalışıyor”, veya “çevrecilere kalsa hiçbir şey yapılmaz” basitliği ve manipülasyonuna karşı pozisyon almıştır. Mahkeme’ye göre “*Bölgesel yönetimce ileri sürülen, halkın yeni yollara ihtiyaç duyduğu yönündeki argüman olaya uygun değildir. Çünkü halkın anayasal haklarına ilişkin bir uyumsuzluk bulunmadığı gibi bu haklar yok sayılmamaktadır. Mesele Vilcabamba-Quinara yolunun genişletilmesi değil, doğanın haklarının korunmasıdır.*”

Üçüncüsü kararda ihtiyatlılık ilkesi kullanılarak doğanın sadece kesin tahribatlara karşı değil, tahribat olasılığına karşı da korunduğu tespit edilmiş ve yargıçlara kritik bir ödev yüklenmiştir. Mahkeme’ye göre “*kirlilik veya çevresel zarar yaratmayacağı taahhüt edilen bir proje, eğer belli bir tehlike ihtimalini bünyesinde taşıyorsa, bu tehlikenin objektif olarak ortaya konması zaman alabilir. Anayasal yargıçlar, ihtiyatlılık ilkesine dayanarak, kirliliği önlemek adına yapılması gerekenleri ortaya koymalı, bu bakımdan yakın bir koruma göstermeli ve doğanın haklarının hukuki vasisi olmalıdırlar.*”

Dördüncüsü ispat kuralları bakımından davacı bireyler ile bilgiye ve kamu gücüne sahip davalı arasındaki dengesizlik dikkate alınmış ve ispat yükü doğa lehine çevrilmiştir. Mahkeme’ye göre “*Davacı, zararın varlığını ispatlamak zorunda değildir. Bilakis bu zorunluluk, icrai yetkilere sahip idarede yani Loja bölgesel yönetimindedir. Davalı Loja bölgesel yönetimi yol genişletmenin çevreye zarar vermediğini ispatlama yükümlülüğü altındadır.*”

Beşincisi doğanın hakları gelecek kuşakların haklarından bağımsız olarak ele alınmamıştır. Mahkeme’ye göre “*Doğanın öneminin tanınması, doğaya yönelik zararların, kuşaksal zarar olduğunun da tespit edilmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan doğal tahribatlar, sadece şimdiki nesil için değil, gelecekteki kuşaklar üzerinde de etki göstermektedir.*” Bu tespit, kararın icrası için yapılması gerekenlere dair teknikte de karşılık bulmuştur.

Şöyle ki mahkeme Doğa’nın haklarını tespit ettikten sonra;

1. Bölgesel hükümetin 30 gün içinde, çevresel makamların tavsiyelerine uygun şekilde, çalışmadan çıkan moloz ve kaymadan etkilenen halkın ve nehrin iyileştirilmesi ve eski hale getirilmesi planı sunmasına,
2. Akaryakıt tankları ve makinelerden toprağa karışan akışkanlara karşı güvenlik seti yapılması, mevcut kirlenmenin temizlenmesi, yol kenarındaki işaret sisteminin elverişli malzemelerle yapılması ve çalışmalardan çıkan moloz ve atıkların toplanması için bir alan hazırlanması gibi onarıcı edimlerde bulunulmasına,
3. Şirketin, Çevre Bakanlığı’nın her bir tavsiyesine harfiyen uymasına,
4. Bakanlık bölge müdürlüğü ile Ombudmanlık mensuplarından oluşan bir heyet kurulup, bu heyetin yol yapım sürecinde kurallara uygunluk denetimi yapmasına karar vermiştir.³⁴

34 Daly, ss.64-65; Suárez, ss.7-9. Natalia Greene, ‘The First Successful Case of the Rights of Nature implementation in Ecuador’, in Global Alliance for the Rights of Nature, <http://therightsofnature.org/first-ron-case-ecuador/>

Tüm bunların dışında ilginçtir ki “*gerekli çevre ruhsatı olmadan yol çalışmasına başlandığı ve doğaya tahribat yapıldığı için yerel bir gazetede, kamusal özür metni yayımlanmasına*” karar verilmiştir. İnsan Hakları Amerikalılararası Mahkemesi pratiklerinde de rastladığımız bu *restitutio in integrum* pratiği³⁵, kamuoyunun bilgilendirme ve hakikati öğrenme hakkı³⁶ bakımından önem taşıyor. Bunun yanında doğanın haklarının ihlalinin gelecek kuşakların haklarına müdahale anlamı dikkate alındığında, böyle bir kararın, gelecek kuşaklara yönelik tarihe kamusal bir not düşme anlamı taşıdığı göz ardı edilmemelidir.

...

Doğanın hakları meselesi bu karar kadar yankı uyandırmasa da sonraki bir vaka da daha gündeme gelmiştir. Yine Ekvador’un San Lorenzo ve Eloy Alfaro bölgelerinde kaçak altın madenciliği yapılmaktadır. Bu faaliyetlere karşı Ekvador hukuk sisteminin olağan prosedürüyle bir takım gelişmeler yaşanmıştır. İçişleri Bakanı 2011 yılının mart ayında bu konuyla ilgili *injunction* denilen bir tür suç duyurusunda bulunmuş ve doğanın haklarının ihlâl edildiğini ileri sürmüştür. İki ay sonra da yerel mahkeme bu bölgedeki madencilik faaliyetinin son bulmasına, Ekvador silahlı kuvvetleri ve polisünün yasadışı madenciliğin önlenmesi için işbirliği yaparak, madencilikte kullanılan bütün araç, alet ve edevatları, doğa için ağır tehlike yarattıkları ve bu faaliyetin yapıldığı çevreye ciddi zarar verdikleri gerekçesiyle el konulmasına karar vermiştir. Bu karardan iki gün sonra 580 askeri birlik, adı geçen maden alanına girmiş, maden işletmesine ait 120 kadar ters kepçe ve diğer makinelere el koymuştur. Bu faaliyet, kamuoyunda önemli bir tartışma başlatmış ancak hükümet yetkilileri, konuyla ilgili eleştirilere karşı, doğanın haklarının mülkiyet hakkından daha üstün olduğunu vurgulamıştır.³⁷

Şüphesiz bu vurgu, klasik liberal algının mülkiyet hakkını mutlak biçimde kutsallaştırmanın mantığına ters gelebilir. Ancak çağımızın en özgürlükçü mahkemelerinden olan İHAM’ın da - evinin bahçesindeki ağaçları kestiği için ilgili mevzuat gereği cezalandırılan bir kişi tarafından açılan - *Hamer v. Belçika*³⁸ kararında da görüldüğü gibi- mülkiyet hakkı da dâhil olmak üzere diğer kişisel yararlarına nazaran çevresel kaygılara öncelik ta-

35 Bkz. Tolga Şirin, ‘İnsan Hakkı İhlalinin Onarılmasını İsteme Hakkı’, *Güncel Hukuk*, 2012, S.5/115, ss. 6 vd. Türkiye AYM’sinin buna benzer kararlar vermesi için anayasa şikâyeti yargılamasında bu tartışma sürdürülebilir. Bkz Tolga Şirin, Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru), İstanbul: XII Levha, İstanbul, 2013, ss.652-653.

36 Bkz. Yasmin Naqvi, The Right to the Truth in International Law: Fact or Fiction?, *International Review of the Red Cross*, 2006, S. 88:862 ss. 245-273.

37 Daly, ss.65-66.

38 ECtHR, *Hamer v. Belgium*, 27 November 2007, 21861/03. Çevre ile ilgili İHAM içtihatları için bkz. Nüket Yılmaz Turgut, ‘The European Court of Human Rights and the Rights to the Environment’, *Ankara Law Review*, 2007, C.4, S.11, ss.1-24. Daniel García San José, *Environmental Protection and the European Convention on Human Rights*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2005. Güncel ve Fransızca kararlar için bkz. Erkan Duymaz, ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevrenin Korunmasına Katkısı’, *İUSBFD*, 2012, S.47 ss. 121-160.

mıdığı dikkatten kaçmamalıdır.³⁹

Sonuç

Ekvador örneği göstermektedir ki doğanın haklarına ilişkin süregelen tartışma, bir düzey daha ileri taşınmıştır. Vilcabamba nehri kararı ise bu hakka, romantik bir temenin ötesinde bir anlam vermiştir. Bu karar, doğanın haklarının mahkemeler önünde ileri sürülebilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu karar sayesinde konuyla ilgili süregelen taraf ehliyeti, ispat yükü ve kararın icrasına ilişkin tartışma ve tezler de sınanmış ve bu tartışmadaki doğa lehine tezler daha ilk pratik deneyimde karşılık bulmuştur. Doğa'nın geri dönülemez tahribatına karşı bu pratik son derece ciddi bir önem taşımaktadır.

Bu deneyim sadece Ekvador'da değil, dünyanın herhangi bir başka yeri için örneğin Türkiye için de son derece önemlidir. 5 Haziran 2014'de, yani Dünya Çevre gününde Türkiye'deki gazetelere baktığımızda Soma'daki faciyanın ve ölümlerin hâlâ güncel olduğunu, Amasya'da ağaçlık bir alanın akaryakıt istasyonuna çevrilmek istendiğini, Rize İkizdere'deki HES projelerinin dereleri kuruttuğunu, buna karşı tahribattan etkilenen ahalinin hem sosyal hem de hukuki mücadele sürdürdüğünü görüyoruz. Bu tür mücadele ve davaların bir kısmı başarıya ulaşıyor, bir kısmı ise prosedürel nedenlerle başarısız kalıyor. Başarısız davalara baktığımızda ise mahkemelerin, geri dönülemez ağır çevre tahribatlarına, basit usulî sebeplerle göz yummak zorunda kaldığını görüyoruz. Diğer bazı vakalarda ise tahribattan doğrudan etkilenen ahalinin duyarsızlığından dolayı etkin bir mücadele söz konusu olamıyor. Oysa doğanın korunması, basit yargılama usullerine veya tahribat ile bağlantılı kişilerin keyfiliğine bırakılamayacak kadar önemli bir meseledir. Doğa'nın anayasal hakları ve çevre yargısı bu nedenle kritik öneme sahiptir.

Türkiye'de yeni anayasa tartışmaları, ağır aksak da olsa süregeliyor. Bu tartışmada çevrecilerin doğanın haklarının anayasal düzeyde tanınması ve doğanın haklarının niteliklerine uygun özel bir çevre yargısı ve/veya yargılama usulü talebinde bulunması gerekmektedir. Yeni Bolivya ve Ekvador anayasaları ve aktarılan yargı pratiği bu talepte bulunanların elini güçlendirmektedir.

39 Bu ve bazı ulusal yüksek mahkemelerin kararları için bkz. Daly, s.66.

Kaynakça

- Acosta, Alberto; 'Das Buen Vivir. Die Schaffung einer Utopie', Almut Schilling-Vacaflor (trans.), *Juridikum*, 2009, C.9, S.4.
- Daly, Erin; *The Ecuadorian Exemplar: The First Ever Vindications of Constitutional Rights of Nature*, Review of European Community and International Environmental Law, 2012, C.21, S.1
- Duymaz, Erkan; "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", *iÜSBFD*, 2012, S.47.
- Emmenegger, Susan/Axel Tschentscher, "Taking Nature's Rights Seriously: The Long Way to Biocentrism in Environmental Law", *Georgetown International Environmental Law Review*, 1994, C.4, S.3.
- Fatheuer, Thomas; *Buen Vivir: Eine kurze Einführung in Lateinamerikas neue Konzepte zum guten Leben und zu den Rechten der Natur*, Heinrich Böll Stiftung Schriften zur Ökologie, Band 17, 2011.
- Greene, Natalia; "The First Successful Case of the Rights of Nature implementation in Ecuador", in Global Alliance for the Rights of Nature, <http://therightsofnature.org/first-ron-case-ecuador/>
- Gudynas, Eduardo; 'Buen Vivir: Today's Tomorrow', *Development*, 2011, C.54, S.4.
- Gudynas, Eduardo; 'Politische Ökologie: Natur in den Verfassungen von Bolivien und Ecuador', Almut Schilling-Vacaflor (trans.), *Juridikum*, 2009, C.9, S.4.
- Hobbes, Thomas; 'Leviathan', *Classics of Moral and Political Theory*, Michael L. Morgan (ed.), Indianapolis: Hackett Publishing, 2011.
- Ipsen, Jörn; *Staatsrecht II: Grundrechte*, (Köln/München: Carl Heymanns Verlag, 2008.
- Jellinek, Georg; *Allgemeine Staatslehre*, Berlin: Verlag von Julius Springer, 1929.
- Kaboğlu, İbrahim, *Çevre Hakkı*, Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- Kathrein, Ramon; *Bhutan: Politische, wirtschaftliche und soziale Entwicklung in ihrer Wechselwirkung mit der internationalen Entwicklungszusammenarbeit*, Hamburg: Diplomatische Verlag, 2013.
- Keleş, Ruşen /Can Hamamcı/Aykut Çoban, *Çevre Politikası*, Ankara: İmge, 2016;
- Kuppe, René; 'Die neue Verfassung Boliviens – Ausdruck des neuen lateinamerikanischen Konstitutionalismus', *Juridikum – Zeitschrift im Rechtsstaat* 2009, C.9, S.4.
- May, James R./ Erin Daly, *Global Environmental Constitutionalism*, NY: Cambridge University Press, 2015.
- Meyer-Abich, Klaus Michael; *Wege zum Frieden mit der Natur: Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik*, (München: Carl Hanser Verlag, 1984.
- Naqvi, Yasmin; The Right to the Truth in International Law: Fact or Fiction?, *International Review of the Red Cross*, 2006, S. 88:862.
- Nolte, Deflet/Almut Schilling-Vacaflor (ed.), *New Constitutionalism in Latin America: Promises and Practices*, Fernham: Ashgate, 2012.

- Özdek, Yasemin, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Ankara: TODAİE, 1993.
- Özlüer, Fevzi/İlgin Özkaya-Özlüer/Tolga Şirin/Nazım-Sinan Odabaşı (ed.), *Bolivya Anayasası: Hukuk, Demokrasi, Özerklik*, Ankara: Phoenix Yay., 2013.
- San José, Daniel García, *Environmental Protection and the European Convention on Human Rights*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2005.
- Schurmann, Volker; 'Person/Persönlichkeit', *Behinderung und Anerkennung*, Markus Dederich/ Wolfgang Jantzen (Hrsg.), Stuttgart: Kohlhammer GmbH, 2009.
- Stone, Christopher D.; 'Should Trees have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects', *Southern California Law Review*, 1972, S. 45.
- Suárez, Sofía; *Defending Nature: Challenges and Obstacles in Defending the Rights of Nature Case Study of the Vilcabamba River*, (CEDA/ Friedrich Ebert Stiftung, 2013.
- Şirin, Tolga; 'Bolivya Anayasası Üzerine Notlar', *Bolivya Anayasası: Hukuk, Demokrasi, Özerklik*, Ankara: Phoenix Yay., 2013.
- Şirin, Tolga; 'İnsan Hakkı İhlalinin Onarılmasını İsteme Hakkı', *Güncel Hukuk*, 2012, S.5/115.
- Şirin, Tolga, *Türkiye'de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru)*, İstanbul: XII Levha, İstanbul, 2013.
- Van Cott, Donna Lee; *The Liquidation of the Past: The Politics of Diversity in Latin America*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2000.
- Wall, Illan Rua; *Constituent Power and the Question of Andean Constitutionalism*, in J. Montaña (ed) *Revolución en Democracia* Quito: IAEN Press, Forthcoming.
- Whittemore, Mary Elizabeth; 'The Problem of Enforcing Nature's Rights under Ecuador's Constitution: Why the 2008 Environmental Amendments Have No Bite', *Pacific Rim Law & Policy Journal*, 2011, C.20, S.3.
- Yılmaz Turgut, Nükhet, *Çevre Politikası ve Hukuku*, Ankara: İmaj, 2000.
- Yılmaz Turgut, Nükhet, 'The European Court of Human Rights and the Rights to the Environment', *Ankara Law Review*, 2007, C.4, S.11.

EKOLOJİK KRİZ KARŞISINDA YENİ BİR HUKUK ARAYIŞI: ULUSLARARASI SUÇ ÖNERİSİ OLARAK EKOKIRIM

Hande Atay

Avukat, İzmir Barosu

Özet

Bu bildiriye öncelikle, çevrenin barış ve savaş dönemlerinde uluslararası hukuk tarafından korunması incelenecektir. Ardından çevresel zararların yaptırımlarına UCM görevi kapsamında değinilecek; soykırım suçunun maddi unsuru olarak ekokırım incelenecektir. Son olarak, beşinci suç önerisi olarak BM Hukuk Komisyonu'na sunulan ve “dünyanın bir bölümünün öldürülmesi” olarak tanımlanan ekokırım suçunun temel özelliklerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler

Çevrenin korunması, çevresel zarar, uluslararası ceza sorumluluğu, doğanın hakları, ekokırım.

Abstract

In Pursuit of a New Law in the Face of Ecological Crisis:
Ecocide as a Proposal of an International Crime

In this announcement, environmental protection will first be considered in periods of peace and war by international law. Then enforcements of environmental damages will be referred to as part of jurisdiction of ICC; ecocide will be examined as material element of genocide. Finally, it will be referred to the basic features of ecocide submitted to UN Law Commission as fifth crime proposal and defined as “the killing of a part of world”.

Keywords

Environmental protection, environmental damage, international criminal responsibility, rights of nature, ecocide.

Giriş

Sanayileşme ile birlikte doğanın değiştirilmesi ve yeniden üretilmesi, birey-doğa ilişkilerini sınırsız bir tüketim anlayışı doğrultusunda şekillendirmiş ve insanlar parçası oldukları doğadan koparak doğayı nesne, kendilerini ise doğaya egemen özne olarak konumlandırmışlardır. Öte yandan kapitalist üretim tarzı doğayı sınırsız bir hammadde kaynağı olarak kullanmaya devam ederken doğa varlıklarını doğal kaynaklara dönüştürmüş, havanın, suyun ve toprağın özel mülkiyete geçirildiği son yüzyılla birlikte tüm insanlığı çevreleyen ekolojik krizin eşğine gelinmiştir.

Doğanın, “*ne pahasına olursa olsun kâr*” anlayışı doğrultusunda sömürülmesi, doğanın kendisini yenileyebilme potansiyelini fazlasıyla aşınca yaşam alanlarını bir bütün olarak kurtarma gerekliliği doğmuş, bu da birey-doğa ilişkilerine birtakım sınırlar çizmeyi şart kılmıştır. İnsan-doğa ilişkilerine çizilecek olan sınırlar içinse hukuksal düzleme inmek gerekmiştir. Ve çevre bir hak olma iddiasıyla haklar ve özgürlükler cephesinde yerini aldığı gibi hakkın ihlali halinde de sorumluluk ve ceza mekanizmalarıyla çevre hakkının öznesi olan doğanın haklarının da güvence altına alınması için yalnızca ulusal ya da bölgesel değil uluslararası girişimler de başlamıştır.

Bu gelişmelerden hareketle bu çalışmada, çevrenin uluslararası hukuk tarafından korunması barış ve savaş dönemleri üzerinden iki ayrı hukuksal düzlemde incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle çevre hakkının uluslararası alanda somutlaşma aşamalarına sıkıştırılmış olduğu “*sürdürülebilir kalkınma*” kavramı ile birlikte değinilecek ardından çevrenin savaş sırasında korunması, silahlı çatışma sırasında düşmanca amaçlarla kullanılması ile savaş sırasında kullanılan yöntemlerin çevreye verdiği zararlar üzerinden incelenecektir.

Daha sonra ise çevreye verilen zararların sonuçları ve eylemlerin yaptırımları uluslararası hukuk ve uluslararası ceza sorumluluğu bağlamında kısaca incelenmeye çalışılacaktır. Ardından çevresel zararların yaptırımları UCM görevi kapsamında incelenecek; bu anlamda “*dünyanın bir bölümünün öldürülmesi*” olarak tanımlanan ekokırım suçu, öncelikle soykırım suçunun maddi unsuru olarak ele alınacaktır. Son olarak ise UCM görevi kapsamında beşinci suç önerisi olarak BM Hukuk Komisyonu’na sunulan ekokırım suçunun temel özelliklerine değinilecektir.

1. Çevrenin Uluslararası Hukuk Tarafından Korunması

A. Barış Sırasında Çevrenin Korunması

Günümüzde küreselleşmenin getirdiği teknolojik sıçramaların etkisiyle birlikte, sermayenin genişleme eğilimi doğrultusunda daha fazla kâr elde amacıyla doğayı bir hammadde kaynağı olarak kullanması, çevresel bozulmadaki tırmanışın hala en önemli nedenidir. Bugün iklim değişikliği ve küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi, tropik ormanların tahribi, hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan gıda ve su yeter-

sizliği, biyolojik çeşitliliğin yok olması gibi dünya çapında etkili olan çevre sorunlarıyla; asit yağmurları, çölleşme, toksik atıklar, denizlerin kirlenmesi ve nükleer tehlikeler gibi geniş bölgeleri etkileyen ve uluslararası düzeyde önem kazanan çevresel sorunlar, sınır ve ulus tanımayan bir nitelik kazanmıştır.

Sorunların gerçekliği, bir bakıma yeryüzünde görülen kuraklık, kirlenme ve “*ham-madde*” bunalımının ekonomik, toplumsal ve siyasal düzeyde de sarsıntıya yol açmasıyla kanıtlanmıştır¹. Doğanın sınırları karşısında kapitalist üretim tarzının doğa varlıklarını özel mülkiyetine geçirmesi sonucu ortaya çıkan ve gittikçe derinleşen ekolojik kriz, sorunun muhataplarını ve yaratıcılarını çözüm arayışlarına yöneltmiştir. Ve çevre sorunlarına çözüm arayışları, öncelikle varolan sorunların olumsuz etkilerinin yok edilmesi ya da en aza indirilmesi amacıyla “*giderici*” ya da “*tedavi edici*” yaklaşım ile böyle sorunların bir daha ortaya çıkmasına engel olunması amacıyla “*önleyici*” yaklaşım noktalarında yoğunlaşmıştır. Çevre sorunlarının evrensellik, çok yönlülük, kalıcı etkiler bırakma olasılığı, birbirine bağımlılık ve gelecek kuşaklara da uzanma tehlikesi çevre sorunları doğrultusunda oluşturulacak çevre politikalarının da bütüncül bir anlayış taşıma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır².

Bu kadar çok yönlü ve boyutlu bir konu doğaldır ki hukuk ve hukuk bilimiyle de yakından bağlantılı olacaktır. Çünkü hukuk düzeni, insan ve insan toplumu için önem taşıyan bütün sorunların çözümünde en önde gelen araçlardan birisidir. Çevre sorununu çözmek için, insanla çevre arasındaki ilişkilerde birtakım “*davranış kuralları*” koymak gerekecekse, bunlar, kuşkusuz, “*hukuk kuralları*” biçiminde konacaktır. Devletler veya diğer kamu güçleri, çevre sorunu konusunda birtakım görevler üstlenecek ya da yetkilerle donatılacaksa, bunların hukuksal kalıpları da yine hukuksal normlar doğrultusunda olacaktır. Nitekim çevreyi korumak, çevreye verilecek zararları gidermek, bunların gerektirdiği mali kaynakları belirlemek, cezaları ve öteki yaptırımları göstermek hep hukukun işlevine giren konulardır³. Çevre sorunsalının temelinde “*büyük ya da öl*” algısının yatması gerçeği karşısında çözüm olacak hukuk ise bu bağlamda, “*hem bir çerçeve, hem bir politika hem de bir mücadele aracıdır*”⁴.

Çevre, fiziksel etkenler açısından değerlendirilirse, su ve hava gibi çevrebilimsel öğelerin herhangi bir ülkenin sınırlarına bağlı olmaksızın nitelik değiştirdikleri kolayca gözlenir. Ayrıca bu ortamlarda yaşayan kuşlar, balıklar, memeliler, yani hayvan topluluğunu oluşturan tüm canlı türleri insanların çizdiği yasal sınırlardan habersizdir⁵. Bu yüzden çevre sorununun asıl çıkış kaynağı, yerel olsa da çözümü ancak ekolojinin öz yapısı gereği bütüncül bir yaklaşımla küresel düzeyde olabilir. Ve çevre sorunlarının yerellikten çıkarak uluslararası bir alana yayılması, bu noktada çevre hakkının devletlerarası

1 Can Hamamcı, “Çevre ve Hukuk”, , Ankara, 1983, s.239.

2 Nühket Turgut, “Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan Olanaklar”, , C.45, S.1-4, Ankara, 1996, s.104

3 Aydın Aybay, “Çevre ve Hukuk”, , Ed. Ruşen KELEŞ, Ankara, 1997, s. 311.

4 Turgut“Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan Olanaklar”, s. 106.

5 Hamamcı, Can, “Çevrenin Uluslararası Boyutları”, s. 395 vd.

düzenlemelerle de somutlaşmasını gerekli kılmıştır. Böylelikle ülkeler arasında çevre sorunlarına çözüm bulma girişimleri, “uluslararası çevre hukuku” adında yeni bir hukuk dalı doğmasına yol açmıştır⁶. Bu nedenle uluslararası hukuk, çeşitli sorunların çözümünde işlevsel metotlar ve teknikler geliştirmeye çalışmakta ve bu konuda mücadele etme eğilimindedir.

Sağlıklı ve dengeli bir çevreden yararlanabilme hakkı, aynı zamanda yaşam hakkının da temellerini oluşturmaktadır. Yeryüzü kaynaklarının kirletilmesi gibi çevreye zararlı çeşitli etkinliklerin sonuçlarının, mutlaka yeryüzünde yaşayan bütün insanların sağlığını tehlikeye atmaktadır. O yüzden ki çevre hakkının sağlık hakkı ile yakından ilişkisinin varlığı, çevre hakkının özgül bir hak niteliğine kavuşmadan önce sağlık hakkının bir uzantısı olarak düzenlenmesiyle görülmektedir.

1946’da kabul edilmiş olan *Dünya Sağlık Örgütü Anayasası*, “sağlıklı olmanın ırk, din, siyasal inanç, ekonomik ya da toplumsal konum ayrımı gözetilmeksizin her insanın temel hakkı” olduğunu ilan etmişti. WHO Anayasası’nın temelini oluşturan sağlık hakkı, “çevre sağlığı” başlığı altında çevre hakkını da kapsar biçimde kullanılmaktaydı. 1966’da New York’ta kabul edilen Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 12. maddesi ile çevre hakkı; “sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı” ile ilgili olan ikinci fıkrada, “çevre ve endüstri sağlığının tüm yönlerden iyileştirilmesi” hükmüyle sağlık hakkı kapsamında düzenlenmiştir⁷.

Ancak çevre hakkı ile sağlık hakkı arasında birbirini bütünleyen bu yakın ilişkiye rağmen, sağlık hakkının bireysel ve sosyal bir hak, çevre hakkınınsa bireyler, toplumlar ve devletlerce ileri sürülebilecek hem bireysel hem kolektif bir hak olması nedeniyle, bu iki hak bazı temel farklılıklar göstermektedir. Zira çevre hakkının kolektif boyutu, çevrenin “insanlığın ortak malı” niteliğinin de zorunlu bir sonucudur⁸. Bu farklılıklar doğrultusunda, çevre hakkının bağımsız olarak gelişme ihtiyacı doğmuş ve zamanla çevre hakkı ayrı düzenlemelerde ve anayasalarda özgül bir niteliğe kavuşmuştur.

Bütün bu gelişmeler ve çelişkilerin toplum üzerinde yarattığı bilinçlenmeyle birlikte çevre sorunları karşısında uluslararası ittifakın kurulması da zorunlu olmuştur. Bu ittifakın öncüsü şüphesiz ki Birleşmiş Milletler örgütü olarak sahnede yerini almıştır. Ve çevre hakkı, ilk kez 1972 yılında Stockholm’de Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı’nda yayınlanan bildiride tanınmıştır. *Stockholm Bildirgesi*, devletlerin, daha iyi bir çevre için insanların azusunu yansıtacak ya da bu arzuların gereklerini yerine getirecek olan ayrıntılı düzenlemelere yer vermek yerine, siyasal ve ahlaki açıdan söz vermelerini yansıtan; bağlayıcı olmayan ilkeler bildirgesi niteliğini taşısa dahi, uluslararası çevre hukukunun da temeli olarak kabul edilmektedir⁹. Nitekim Stockholm Konferansı, insanın

6 Selim Kılıç, “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir Deneme”, C. 2, S. 2, s. 131.

7 Keleş/Ertan, Çevre Hukukuna Giriş, İstanbul, 2002, s. 78.

8 Özdek, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, s. 99.

9 Marc Pallemerts, “Stockholm’den Rio’ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı?”, Çev. Bülent Duru, C. 52, Ankara, Ocak-Aralık, 1997, s. 614.

doğa karşısındaki tutum ve davranışlarının değişmesi gerektiğini belgelemek bakımından büyük önem taşımıştır.

Bölgesel nitelikli olan 1981 tarihli *Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı* ise, çevre hakkının öğelerini, diğer haklarla olan ilişkilerini dayanışma hakları kapsamı yönünden belirleme, boyutlarını ulusal, bölgesel ve uluslararası olmak üzere vurgulaması bakımından önem taşımıştır¹⁰. Şart'ın getirmiş olduğu diğer bir yenilik ise, halkların haklarına ilişkin olarak içerdiği hükümlerdir¹¹.

Stockholm Bildirgesiyle insan hakkı olarak tanınan çevre hakkı, daha sonra 28 Ekim 1982 tarihli *Dünya Doğa Şartı*, devletlerin ve bireylerin genel eylem ilkelerini belirleme açısından diğer bir çabayı oluşturmuştur ancak şart genellikle doğal kaynakların kullanılması ve korumacılıkla ilgili olduğundan Stockholm Bildirgesi'nden daha büyük bir hukuksal etki de yaratamamıştır. Üstelik BM Genel Kurulu, “*Şarttaki ilkelerin uluslararası düzeyde olduğu kadar her ülkenin hukuk yapısına ve uygulamalarına da yansıtılması*” gerektiğini belirtmesine rağmen, Şart, bunu ancak bireylerin ödev ve tutumlarını açıkça ortaya koyamayan ve sorumluluklarını açık bir biçimde belirleyemeyen devletlerinki kadar vurgulayabilmiştir¹².

1983'te yine BM Genel Kurulu çerçevesinde oluşturulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca ele alınan çevre sorunu, 1987'de “*Ortak Geleceğimiz*” raporuyla da ele alınmıştır. Bu raporun önemi ise, temelleri Stockholm Konferansıyla atılan “*sürdürülebilir kalkınma*” anlayışının açık ve net bir biçimde ortaya konulmuş olmasıdır. Bir başka deyişle raporun temel kaygısı “*çevre ile kalkınma arasında varolan uyumsuzlukların giderilmesi*”dir¹³.

1969'da imzalanan *Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi*'nin, 1988 tarihli Ek Protokol'ün II. maddesinde “*sağlıklı çevre hakkı*” tanınmıştır. Böylelikle de çevre hakkı, ilk kez bir uluslararası anlaşma çerçevesinde düzenlenmiştir.

43 ülkeden çevre hukukçuları ve 20 çevre hukuku derneğinin katılımıyla 1990 tarihinde yapılan Çevre Hukuk Dernekleri Dünya Toplantısı neticesinde, 16.11.1990 tarihli *Limoges Bildirgesi*, çevre hukukunda araştırma ve eğitim gibi kavramları ele aldığından çevre ve hukuk üzerine önemli bir katkıda bulunmuştur.

1992 tarihinde, Rio de Janeiro'da yapılan *Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı (Çevre Dünya Zirvesi)* neticesinde ise malesef ki Limoges Bildirgesi'nde öngörülen ve tavsiye edilen hususlar, yaptırım mekanizmaları da içeren bağlayıcı bir Çevre sözleşmesi ile sonuçlanamamıştır¹⁴. Bununla birlikte; Biyoçeşitlilik Sözleşmesi, Atmosfer ve İklimin Isınmasına İlişkin Sözleşme, Rio Bildirgesi, Orman İlkeleri, nihayetinde de 21. yüzyıl için eylem planı niteliğindeki Gündem 21'le birlikte beş önemli belge imza

10İbrahim Ö. Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, Ankara, 1996, s. 136.

11 Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri II*. Kitap, Ankara, 2001, s. 239.

12Pallemaerts, s. 615.

13Ethem Torunoğlu, *Ötekilerin “Çevre”si*, Ankara, 2006, s. 27

14Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 150-152.

edilmiştir. Ancak Bildirge'deki ilkelerin bir kısmı doğayı ikincil bir konuma sokmakla kalmamış aynı zamanda insanı da üretimin bir nesnesi olarak yansıtmıştır; bir başka deyişle üretkenliği sağlamak için sağlıklı ve doğayla uyumlu bir biçimde yaşamak artık bütün insanlar için zorunlu hale gelmiştir¹⁵.

Temelleri, 1972 Stockholm Konferansı sürecinde gündeme gelen “*Büyümenin Sınırları*” adlı raporda atılan, 1987 Ortak Geleceğimiz Raporu ile geniş ve ideolojik bir çerçeve kazanan “*sürdürülebilir kalkınma*” kavramı, 1992 Rio Zirvesi ardından 1995 GATT Uruguay Raundu ve Dünya Bankası, IMF ve OECD politikaları, 2002 Johannesburg Konferansı (BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi) ile küreselleşme tartışmalarının odağına yerleşmiştir. Ancak dünyanın zenginleri ile yoksulları arasındaki uçurumun ve eşitsizliğin giderek arttığı bir uluslararası ekonomik düzende; yoksullar açısından sürdürülebilir kalkınmanın nesnel temelleri olup olmayacağı sorusuna olumlu yanıt vermek ne teorik olarak ne de güncel pratikler anlamında pek mümkün görünmemektedir.

Bütün bu gelişmelerin ötesinde, *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* ve *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'nde çevre hakkı yer almamaktadır. Ayrıca 1996 tarihli *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*'nde de böyle bir haktan bahsedilmemiştir. Bu sözleşmelerde çevre hakkına yaşama hakkı ve sağlık hakkı gibi bazı hakların geniş yorumlanmasıyla ulaşılabilmektedir. Ayrıca 1989'da Greenpeace Fransa Seksiyonunun çevre hakkını, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne 31. madde olarak ilave etme önerisinde buldukları hüküm ise şöyledir: “*Bütün insanlar, yaşadıkları çevrelerinde, diğer yaşayan canlılar, hayvanlar, yerler, alanlar ve onların sürekliliklerini de kapsayan ekolojik dengenin korunması hakkına sahiptirler.*”¹⁶

AİHM içtihatlarında da, çevre hakkının “*özel hayatın ve ailenin korunması*” başlıklı AİHS 8. madde kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. İngiltere'ye karşı *Powell ve Rayner (Powell ve Raynor/İngiltere, 21.2.1990)* ile İspanya'ya karşı *Lopez Ostra (Lopez-Ostra/İspanya, 9.12.1994)* kararlarında, AİHS m.8'in aşırı kirlilik ve gürültüye karşı da bir koruma sağladığını vurgulanmıştır¹⁷. Aynı doğrultuda İtalya'da kimyevi maddeler üreten bir fabrikanın arzettiği kaza tehlikeleri konusunda halka bilgi verilmemesi (*Guerra ve Diğerleri/İtalya, 19.2.1998*), nükleer denemelere ilişkin bilgiler içeren resmi evrakın kişilerce incelenmesine izin verilmemesi (*McGiley ve Egan/İngiltere, 9.6.1998*) olayları da konut dokunulmazlığı iddiasıyla m.8 doğrultusunda şikayete konu olmuştur¹⁸. Son olarak *Taşkın ve diğerleri (Taşkın ve Diğerleri/Türkiye, 10.11.2004)* kararında da, Bergama'da yaşayan yöre sakinlerinin bir şirketin zararlı madde kullanarak altın arama operasyonunu mahkeme kararlarına rağmen sürdürülmesinde yetkililerin ihmalinin m.8'i ihlal ettiğine hükmedilmiştir. Bu davanın önemli taraflarından biri, çevre ile ilgili sorunlarla,

15Pallemaerts, s. 621 vd.

16Özdek, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, TODAİE, Ankara, 1993, s. 77.

17Tezcan/Erdem/Sancakdar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İşığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Ankara, 2004, s. 402.

18Gölcüklü/Gözübüyük, A. Şeref, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Ankara, 2004, s. 341.

konuta, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı arasında bağlantı kurma imkânının tanınmış olmasıdır¹⁹.

Doğrudan çevreye ilişkin uluslararası metinler bakımından ise en yeni ve olumlu gelişme, 1998 yılında imzaya açılan ve Ekim 2001’de yürürlüğe girmiş olan bu sözleşmenin tam adı “*Çevresel konularda Bilgi ve Belge Edinme, Karar Alınmasına Katılım ve Adalete Erişme*” şeklindedir. Kısa adıyla *Aarhus Sözleşmesi*, 1. maddesinde sözleşme konusu hakların “(...) *şimdiki ve gelecek kuşakların her mensubunun sağlık ve refahına elverişli bir çevrede yaşama hakkının korunmasına katkıda bulunmak için garanti altına alınması gerektiğini*” düzenlemiştir²⁰. Türkiye ise bu sözleşmeyi hala imzalamamıştır.

Görüldüğü gibi 1972 Stockholm Konferansı ile başlayan süreçte günümüze kadar çevre hakkını nihai olarak koruyacak uluslararası bir mekanizmanın bağlayıcı kuraları inşa edilememiştir. Bunun en önemli nedeni, az gelişmiş-gelişmiş ülke çatışması, Kuzey-Güney bakış açısı farklılığı olmuştur. Nitekim çevresel sorunların esas sorumlusu olan sanayileşmiş devletler yaratıcısı oldukları sorunların çözümü için büyümeden taviz vermelerini gerektirecek “*fedakârlıklar*”dan kaçındıkları gibi sorunun mağdurları olan gelişmemiş ülke halklarından da “*fedakârlık*” taahhütleri bekleyerek esasen “*sıfır büyüme*” teklifleriyle çevre tartışmasını kalkınma tartışmasına dönüştürmüşlerdir. Ve böylece çevre-kalkınma çelişkinin “*sürdürülebilir kalkınma*” temelinde ele alınması, kalkınmanın büyümeyle eş anlamlı olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda yalnızca çevre değil, barınma olanakları, sağlık ve eğitim hizmetleri, insan hakları gibi göstergeler de kalkınma kavramı içerisinde düşünülmüş ve bu kavram, sadece ekonomik değil sosyal ve siyasal boyutları da olan bir süreç olarak ortaya çıkmıştır.

Uluslararası alanda alınamayan somut sonuçlara rağmen, yapılan toplantılar sonucu çevre sorunu yine de ülkelerin iç hukukuna girmeyi başarabilmiş ve pek çok ülke gerek anayasalarında gerekse özel düzenlemelerle çevre hakkı için gerekli adımları atmıştır. 1970’li yıllardan başlayarak anayasalarda çevrenin doğrudan düzenleme konusu yapıldığına tanık olunmaktadır²¹. Ancak çevre hakkı iç hukukta da genelde dayanışma hakları kapsamında değil de hala ekonomik, sosyal ve kültürel haklar içerisinde düzenlenmiştir. Kaldı ki böylesi küresel bir ekolojik kriz karşısında çevre hakkının sadece iç hukukta düzenlenmiş olması hakka gerekli güvenceleri sağlamaktan uzaktır.

Ayrıca kalkınma çabaları ve çevre hakkı arasındaki çatışma hala çözüme kavuşturulabilmiş değildir; süregelen yanlış ise, çevre ve kalkınmanın birbirine alternatif olarak ileri sürülüyor olmasıdır; oysa toplumsal yarar ve zarar birarada düşünülmelidir ki böyle bir yaklaşımın dayanışma hakları felsefesiyle de uyumlu olacağı muhakkaktır²².

Yine de çevre hakkı zamanla, insanlığın geleceğini yansıtan bir içerik kazanmış ve

19Özdek, Yasemin, Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye, TODAİE, Ankara, 2004, s. 229.

20Turgut, Çevre Hukuku, Ankara, 2001, s. 146; Turgut, “Çevre Hakkının Gerçekleştirilmesi İçin Atılması Zorunlu Adımlar”, 6-8 Kasım 2000, İzmir, s. 107.

21Hamamcı, “Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler” , C.5-6, Ankara, 1983-1984, s. 176; Engin Ural, Muhtelif Anayasalarda Çevre Hükümleri, Ankara, 1980.

22Hamamcı, “Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler”, s. 175.

yeni değerlerle donanmıştır. O kadar ki, çevre hakkı toplumun genel çıkarlarını belirlediği ölçüde mülkiyet gibi bazı diğer hakların, bu amaçla sınırlandırılmasına yol açmıştır. Ekonomik düzen içerisindeki serbest piyasa devlet müdahalesini dışlıyor olsa da çevre müdahalesi ve çevre hakkının baskısı her daim vardır. Bu anlamda çevrenin gerekli evrensel hukuk mekanizmalarıyla korunması aynı zamanda yaşam hakkının korunması için de öncelikli ve elzemdir. Çünkü *“tüm insan haklarına en önemli sınırlama doğanın koyduğu sınırlardır.”*²³

B. Savaş Sırasında Çevrenin Korunması

Silahlı çatışma kaynaklı çevresel tahribatlar, temelde doğal yaşam alanlarının yok edilmesi, doğanın ölçüsüzce tüketilmesi ve kirlilik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Canlı ve cansız tüm varlıkların ekosistemin bir parçası olması karşısında birinin sorundan etkilenmesi tüm ekosistemin etkilenmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda silahlı çatışmaların neden olduğu çevresel zararlar geniş anlamda nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların üretimi olarak savaş endüstrisi; silahların depolanması sürecinde toksik ve kimyasal atıkların oluşması ile askeri düzenlemeler uyarınca çevre planlamasının yeniden ele alınarak verimli arazilerin yok edilmesi ya da ağaçların kesilmesi çatışma öncesi süreçte ortaya çıkan sorunlardır²⁴. Yine çatışma sırasında ağır silahların ve savaş yöntemlerinin kullanılmasıyla insanlar ve doğa üzerinde yaratılan telafisi imkânsız zararlar ile Hiroşima ve Nagazaki gibi savaştan sonra da gelecek nesiller ve ekosistem üzerinde etkisini birikimli olarak gösteren çatışma sonrası zararlar da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Konusu itibarıyla savaş ve silahlı çatışma sırasında da insan onurunun korunabilmesi amacıyla savaş esirlerine, hasta ve yaralılara, sivillere yönelik olarak koruma getiren uluslararası hukuk kuralları, savaşın yıkıcılığını önlemek amacıyla insanlığın kültürel mirasının ve doğal dengenin korunmasına yönelik olarak da bir dizi kurallar öngörmüştür. Bu doğrultuda öncelikle savaşın ya da silahlı çatışmaların çevre üzerindeki etkilerini çevrenin doğrudan düşmanca bir amaçlarla bir savaş aracı olarak kullanılması ile savaş sırasında kullanılan silahların çevreye zarar vermesi şeklinde ikili bir ayrıma gitmek mümkündür.

Gelişen teknolojiyle birlikte atmosfer koşullarının değiştirilmesi suretiyle sis, yoğun yağmur, yıldırım, fırtına, kasırga yaratılması; denizlerde ve okyanuslarda kuvvetli dalgalar yaratılması, gel-git olaylarına müdahale edilmesi; yapay yollarla deprem oluşturulması; iklim koşullarının değiştirilmesi suretiyle çok sıcak ya da soğuk iklimler oluşturulması, kuraklık yaratılması gibi doğrudan doğayı etkileyen tekniklerle birlikte ormanların yakılması; barajların açılarak su kanallarının doldurulması gibi dolaylı teknikler bu anlamda ilk gruba dahil edilmektedir²⁵. Nitekim Körfez Savaşı sırasında Irak'ın

23 İ. Güneş Gürseler, “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”, Y.21, S.75, 2008, s. 201.

24 A. Hamdi Topal, “Silahlı Çatışmalarda Doğal Çevrenin Korunması”, C. 29, 2009, s. 212 vd.

25 Pazarcı, “Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması”, C. 47, S. 1-2, s. 104 vd.

kasıtlı olarak petrolü karaya ve denize boşaltması ve petrol kuyularını yakmasının “*çevreye verilen zarar dahil*” neden olduğu doğrudan zararlar nedeniyle sorumlu tutulmasını gerektirip gerektirmediği tartışma konusu yapılmıştır.

Kitle yok edici silahların ya da konvansiyonel silahların kullanılması sonucu bütün canlılar ile flora ve faunayı yok eden ya da ekosistemi bozan teknikler ise ikinci grup kapsamında zikredilmektedir. Bu doğrultuda düşmanca amaçlara konu edilen kültürel mirasın ve çevrenin korunmasına ilişkin çeşitli koruma anlaşmaları oluşturulmaya başlandı. 1899 ve 1907 La Haye Sözleşmeleri, 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 Ek Protokolleriyle de kültürel ve doğal çevrenin korunmasına ilişkin çeşitli hükümler getirildi.

Bu bağlamda 1977 Askeri Amaçlarla ya da Daha Başka Düşmanca Amaçlarla Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Kullanılmasına İlişkin Sözleşme (ENMOD) ile sözleşmeye taraf devletler bakımından yasak ve yükümlülükler öngörmüş, Uzmanlar Danışma Komitesi'ne ve BM Güvenlik Konseyi'ne şikâyet hakkı tanımıştır.

Nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların kitle yok edici silahlar olarak yasaklanması da 1907 IV. La Haye Sözleşmesi Eki Kara Savaşı Yasalarına ve Yapılagelişlerine İlişkin Yönetmeliğin 23/a maddesi; Boğucu, Zehirli Gazlar ya da Benzer Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanılmasının Yasaklanmasına İlişkin 1925 Cenevre Protokolü; 1949 Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına Dair Cenevre Sözleşmesi 1977 tarihli Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Zarar Gören Kişilerin Korunmasına İlişkin Ek I. Protokolü aracılığıyla uluslararası alanda somutlaştırılmıştır.

Konvansiyel silahların kullanımının düzenlenmesine ilişkin anlaşmalarda da doğrudan çevrenin korunmasına yönelik olmasa da birtakım düzenlemeler görülmektedir. Bugün için savaş sırasında çevrenin genel korunmasına ilişkin doğrudan hüküm içeren tek anlaşma 1977 tarihli 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Cenevre I. Protokolü'dür. Nitekim Protokolün m. 35/3'üncü fıkrası “Doğal çevrede yaygın, uzun süreli ve ağır zararlar neden olan ya da neden olması beklenen savaş yöntemlerinin ya da araçlarının kullanılması yasaktır” hükmünü getirmiştir. Ancak bu düzenleme uyarınca meydana gelen ya da gelmesi muhtemel zararın ağır olması şartı aranmaktadır.

Protokolün 54/2. maddesi de sivil halkın varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan “gıda maddeleri ve bunları yetiştiren tarım alanları ile ürünler, besi hayvanları, içilebilir su tesis ve depoları ve sulama tesisleri” gibi ögelere saldırılmasını, yok edilmesini ya da kullanım dışı bırakılmasını yasaklamaktadır. Yine m. 55'te “doğal çevreye zararlar neden olan ya da neden olması beklenen, böylece toplumun sağlığını ve varlığını sürdürmesini tehlikeye düşüren savaş yöntemleri ve araçlarının” kullanılmasında dikkat ve özen yükümlülüğü getirilmiş, maddenin ikinci fıkrasında ise “doğal çevreye karşı zararlar karşılık vermek amacıyla saldırılar” yasaklanmıştır. 56. maddede ise baraj, su kanalları, nükleer santraller gibi tehlikeli güçleri barındıran tesislere ve yapılara askeri hedef içerseler bile saldırı yasaklanmak suretiyle çevrenin korunması sonucu da sağlanmaktadır.

Uluslararası teamüller uyarınca da La Haye Sözleşmesi başlangıç bölümünde yer alan Martens Kaydı ile 1977 Cenevre I. Protokolü'nün genel ilkeler ve uygulama alanı

başlıklı bölümü uyarınca da silahlı çatışma ve savaşlar sırasında çevrenin korunacağı konusunda tartışma kalmamıştır.

2. Çevrenin Korunmasında Uluslararası Sorumluluk

A. Uluslararası Hukuk Sorumluluğu

Uluslararası hukukun çevre konusundaki gelişimi üç konuda uluslararası toplumun anlayışında ortaya çıkan değişikliklerin sonucu olarak ilerlemiştir²⁶:

- Uluslararası sorumluluk
- Uluslararası alanların rejimlerine ilişkin düzenlemeler
- Devletlerin kendi ülkelerindeki çevrenin öteki devletler ülkelerinin çevresi ile bağımlılığı.

XX. yüzyıldan itibaren, devletlerin münhasır egemenlikleri kapsamında yürüttükleri faaliyetlerden diğer devletler aleyhine doğan zararlardan sorumluluğunun devletin kusuruna bağlı olması anlayışı, kusur aranmaksızın sorumluluk doğuran “*risk kuramı*” olarak değişmiştir.

Uluslararası sorumluluk halleri de bu doğrultuda uluslararası anlaşma ile örf ve adetten doğan yükümlülüklerin ihlali halinde fiilin hukuka aykırı olmadığı hallerde de kusursuz sorumluluk olarak gündeme gelebilmektedir. Nitekim nükleer maddelerin taşınmasına ilişkin 25 Mayıs 1962 Brüksel ve 19 Mayıs 1963 Viyana Sözleşmeleri; uydu fırlatılmasından doğan zararlardan sorumluluğu öngören 27 Ocak ve 29 Mart 1973 Anlaşmaları, denizde yakıt kirlenmesinin yol açtığı zararlardan sorumluluğa ilişkin 29 Kasım 1969 Brüksel Sözleşmesi gibi sözleşmeler uyarınca özen ve dikkat yükümlülüğüne aykırı olarak meydana gelen ihlallerde devletlere bir tür objektif sorumluluk hali yüklenmiştir²⁷.

“İyi komşuluk ilkesi” olarak ifade edilen anlayışın kabulüyle Kanada’da bulunan ABD sınırına yakın bir fabrikanın havayı kirleterek ABD ülkesinde neden olduğu zararların sorumluluğunu Kanada devletine yükleyen *Trail Smelter Davası* ile başlayan bu süreçte, ilk kez bir devletin ülkesinden yararlanırken öteki devletlere zarar vermemesi gerektiği yolunda bir kural kabul edilmiş oldu. Bu kural daha sonra *Korfu Boğazı Davası*’nda karasularında yerleştirilmiş olan mayınların İngiliz gemilerine verdiği zarardan mayınları kendisinin yerleştirmedeğini ve böyle bir olaydan haberi olmadığını ileri süren Arnavutluğun Uluslararası Adalet Divanı’nca sorumlu kabul edilmesiyle yerleşmiş oldu. *Lanoux Gölü Davası*’nda ise bir devlet ülkesine giren suların bir komşu devletçe kirlenmesi söz konusu olduğu takdirde, buna neden olan devletin sorumluluğunun doğacağı ilke olarak kabul edilmiştir²⁸.

26 Pazarıcı, Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, s. 468.

27 Melda Sur, Uluslararası Hukukun Genel Esasları, İstanbul, 2006, s. 236 vd.

28 Pazarıcı, Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, s. 469 vd.

İkinci gelişme, devletlerin egemenlik alanına girmeyen alanların korunamaması konusunda, bu alanların korunması uluslararası düzenlemelerle mümkün kılınması yönünde olmuştur. Bu düzenlemelerden ilkinin oluşturduğu 12.5.1954 tarihli açık denizlerin korunmasına dair *Deniz Sularının Hidrokarbürlerle Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Londra Sözleşmesi* hala önemini korumaktadır. Yine bu alandaki çok taraflı anlaşmalar yoluyla kirlenme ve ekolojik dengenin korunması amacıyla 1960 *Nükleer Enerji Sahasında Hukuksal Sorumluluk Sözleşmesi*, 1963 *Atmosferde, Uzayda ve Su Altında Nükleer Silah Denemelerini Yasaklayan Anlaşma*, 1972 *Atıkların ve Öteki Maddelerin Boşaltılmasından Kaynaklanan Kirlenmenin Önlenmesi Londra Sözleşmesi*, 1973 *MARPOL Sözleşmesi*, 1979 *Barselona Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi* 1989 *Basel Zararlı Atıkların Sınırışan Hareketlerinin Denetlenmesi Sözleşmesi*, 1991 *Sınırışan Ortamda Çevre Değerlendirmesi Sözleşmesi* gibi çeşitli sözleşmeler mevcuttur.

Bu konudaki son gelişmeyi ise ülkelerin, çevre sorunlarının diğer ülkelerinkilerle bir bütün olduğunu anlaması ve dolayısıyla üyesi oldukları uluslararası örgütlerde ortak kurallar ve standartlar koyma çabaları oluşturmaktadır. Nitekim günümüzde de bunun en ileri örneğini, Avrupa Topluluklarının çevre konusunda kabul ettikleri mevzuat oluşturmaktadır. Ancak uluslararası alandaki bu süreç genellikle devletler açısından ahlaki söz verme niteliğinden ileri gidememekte, devletlerin egemenlik yetkilerinin münhasır niteliği karşısında çekinceler ve uzlaşmazlıklar nedeniyle bağlayıcı kurallar oluşturulamamaktadır.

Öte yandan devletlerin kusursuz sorumluluğunun kabulü halinde bile sorumluluğun sonuçları eski hale iade ile tazminat seçeneklerinden biriyle zararın giderilmesi şeklinde vücut bulabilmektedir. Oysa çevresel zararların tamamen giderilmesi fiziken mümkün olmamakla birlikte, zarar kısmen ya da tamamen giderilse bile o an farkına varılamayan kalıcı etkileri birikimli olarak ekosistemler ve gelecek kuşaklar üzerinde ilerleyebilmektedir. Yine savaş sırasında çevrenin korunmasına ilişkin insancıl hukuk kuralları ise yalnızca yaygın, uzun süreli, tehlikeli etkiler taşıyan düşmanca amaçları kapsamakta söz konusu hükümler barış zamanında uygulanmadığı gibi aykırılık halinde sorumluluğun belirlenmesi kimi zaman imkânsız olmaktadır²⁹. Öyle ki bugüne kadar savaş sırasında çevre korumasına yönelik olarak bir devletin uluslararası sorumluluğu bulunduğunu açıkça kabul eden tek uluslararası belge Körfez Savaşı sırasında Irak'ın “çevresel zararlar dahil” neden olduğu zararlardan dolayı sorumlu olduğu bildirilen 03.04.1991 tarihli ve 687 sayılı Güvenlik Konseyi kararıdır³⁰.

Ayrıca devletlerin sorumluluğu ancak çevresel zarar meydana geldikten sonra gündeme geleceği için çevresel zarar henüz meydana gelmeden “önleyici” ya da “caydırıcı” bir mekanizma kurmak da devletlerin sorumluluğu anlamında mümkün olmamaktadır.

B. Uluslararası Cezaî Sorumluluk

Çevre hakkı, doğayı sömürerek yaşam alanlarını daraltanlara karşı zaman ve mekânda

29 Şule Özsoy, “İnsancıl Hukukun Gelişimi”, C. 19-20, 1997-98, s. 118 vd.

30 Pazarcı, “Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması”, s. 113-114.

insanlar arasında dayanışma görünümüyle belirginleşen bir haktır; geleceğin hakları, gelecek kuşakların hakları denilmesinin sebebi de tam olarak budur³¹. Aynı doğrultuda doğayı, “*ancak hakların konusu olabilir*” genel kabulünden, ahlaki ödevlerle korunması inancından kurtarma konusunda, günümüz insanları ve gelecek kuşaklar için canlı ve cansız varlıkların, çevrenin korunması, bozulmaktan kurtarılması temel sorunken, canlı ve cansız varlıkların hak sahipliğinin kabul edilmesi de bir çözüm olarak önerilmektedir³².

Gerçekten de 2000’li yıllarla birlikte ekonomik ve ekolojik krizin derinleşmesi, yoksul Ekvador, Bolivya, Venezüella gibi Latin Amerika ülkeleri ve Kenya, Somali, Durban gibi Güney Afrika ülkelerinde doğanın kendisini yenileyemeyecek biçimde sömürüsüne karşı 1990’lı yıllarda başlayan toplumsal dönüşümle birlikte oluşturulan yeni anayasalarda ise çevre hakkı bağlamında doğa, bir insan hakkı nesnesi olmaktan çıkarılarak yavaş yavaş hakkın öznesi haline de getirilmeye başlanmıştır.

Nitekim 2008 tarihli Ekvador Anayasası’nın Haklar başlıklı II. Kısımında çevre hakkı, “*İyi Yaşama Hakları*” kapsamında 14. maddede “*Sağlıklı Çevre*” başlığı altında “*Halkın sağlıklı ve doğal (ekolojik) dengelere uygun bir ortamda sürdürülebilir ve iyi bir yaşam sürme hakkı vardır. Çevrenin ve ekosistemin korunması, biyoçeşitlilik, ülkenin genetik bütünlüğü, çevresel zararların engellenmesi ve tahrip edilmiş doğal alanların geri kazandırılması kamu yararı olarak tanımlanır*” şeklinde düzenlenmiştir³³. Aynı bölümde çevre hakkının su ve gıda hakkıyla birlikte iyi yaşama hakkı eksenli olarak düzenlenmesine karşılık, Anayasa’nın “*Doğa Hakları*” başlıklı Yedinci Bölüm’ünde doğanın varolma haklarının yerine getirilmesi sorumluluğunun herkese yüklenmiş olması, çevre hakkının öznesinin pratik dönüşümüne dair önemli bir ipucu niteliğini taşımaktadır.

Dünya’da adı Su Savaşları olarak anılan Cochabamba Halk Mücadelesi’nden sonra 2006’da kurulan Bolivya Kurucu Meclisi’nin hazırladığı 411 maddelik yerli haklarına geniş yer veren ve referandumla 2009 yılında yürürlüğe giren Bolivya Anayasası da çevre hakkına ek olarak “*Doğa Ana Hakları*”nı ayrı bir bölümde düzenlemiştir.

Yine benzer şekilde 2010’da kabul edilen Kenya Anayasası’nın 42. maddesinde çevre hakkı “*Herkesin temiz ve sağlıklı bir çevreye hakkı vardır, bu hak çevrenin şimdi ve gelecek nesiller için kanun koyucular ve diğer önlemler aracılığıyla korunması hakkını da içerir*” şeklinde düzenlenmiş, 69. maddede ise devlet, ülkenin en az %10’unu ağaçlandırmak yanında doğayı ve biyoçeşitliliği korumak için halkın katılımı mekanizmalarını kurmakla da yükümlü tutulmuştur³⁴.

Mevcut liberal hukuk sistemiyle bağlantılı olarak doğaya insanmerkezci yaklaşımın da bir sonucu olarak, doğanın yalnızca insan haklarının nesnesi görülmesine karşılık,

31 Kaboğlu, Çevre Hakkı, s. 57.

32 Metin Topçuoğlu, Çevre Hakkı ve Yargı, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1998, s. 98.

33 Kolektif Ekososyalist Dergi, S. 9, Y. 2010, Ekvador Anayasası Eki.

34 Jay Wall,

03.01.2011, http://www.alternet.org/story/149401/vision%3Akenyaenshrinestheenvironmentinitconstitution--this_should_be_our_future.

son dönemde oluşturulan yeni anayasalarda “doğâ hakları”nı da koruyacak düzenlemeler göze çarpmaktadır. Böylelikle çevre sorunlarının yaşam alanları üzerindeki yıkıcılığının bir getirisi olarak yeni yüzyılda, gelecek kuşakların da hak sahibi olmasından hareketle çevre hakkının öznesinin bireylerden doğaya doğru bir genişleme gösterdiğini söylemek mümkündür.

Bu anlayışla birlikte doğâ çevre, kentsel çevre, tarihsel çevrenin küreselleşen çevre sorunları karşısında artan tehdit ile karşı karşıya olunan son yıllarda kamunun ve ceza hukukunun müdahalesi giderek yoğunlaşmıştır. Önceleri idare hukuku ile özel hukuk aygıtları temel hukuki korumayı oluştururken, zamanla doğanın kendisini yenileyemeyecek boyutta tahribatıyla yaşanan ekolojik felaketler hukuki nitelendirmelerde de farklılıklara sebep olmuştur. Öte yandan, idarenin idari yaptırımları uygulamakta yeterince kararlı davranmaması da bu alanda ceza hukuku aygıtlarına yönelme nedenlerinden bir başkasını oluşturmuştur³⁵. Ceza hukukunun son çare olma niteliği karşısında çevrenin korunması da öncelikle idari yaptırımlara ve özel hukuk mekanizmalarına tabi kılınmış; ceza hukukunun insanlar dışında ekosistemi oluşturan başkaca kolektif varlıklar bakımından sağladığı koruma ise, doğanın, çevre hakkının nesnesinden öznesine dönüşen süreçle uyumlu olarak doğâ çevre açısından sahneye biraz gecikerek çıkmıştır³⁶. Bunun bir nedeni de çevreye ilişkin suçlarda ceza hukukunun zarar gerçekleştikten sonra ortaya çıkması sebebiyle ceza sorumluluğunun tespitindeki zorluklardır. Örneğin, tüzel kişiler sorumlu tutulabilecek midir; sanık ile mağduru tespit edebilmek her zaman mümkün olabilecek midir, suda bulunan atıklara diğer atıkların eklenmesi ve yoğunluğun ancak böyle söz konusu olabileceği durumda nedensellik bağı bulunacak mıdır; aynı türden atığın birden fazla kişilerce ayrı ayrı dökülmesi sonucunda yoğunlukta zarara ancak ulaşılabilirdiğinde her bir kişinin sorumluluğuna gidilebilecek midir?³⁷

Bu sorunlardan en önemlilerinden biri, birden çok etkenin kirlenme sonucunu oluşturmaya katkıda bulunduğu ve bu katkıların farklı olduğu durumlarda nedensellik bağının tespitidir. Çok defa her bir katkının tipik neticenin gerçekleşmesindeki nedenini belirlemek mümkün değildir³⁸. Bu sorun karşısında Ceza Hukuku doktrini, ya atılan her bir kirletici maddeyi, kirlenme neticesinin nedeni olarak dikkate alarak, kirletici madde atanların sayısınca bağımsız sorumluluğu kabul etmekte ya da ortak bir sübjektif unsura dayanarak iştirak hali durumuna göre sorumluluğa gidilmesi çözümlerini öngörmektedir³⁹.

Bu doğrultuda uluslararası ceza hukuku bakımından bir diğer sorun soykırım suçunu anlamında zikredilen belirli bir grubun kim olacağı noktasında da yoğunlaşmaktadır. Ancak Sözleşme ve Statü’de tanımlanan dört grup dışında gruplara karşı da suçun iş-

35 Turgut, Çevre Hukuku, s. 619.

36 Nevzat Toroslu, Ceza Hukuku ve Çevre, Ankara: Türkiye Çevre Sorunu Vakfı Yayınları, 1982, s. 9.

37 Köksal Bayraktar, “Çevrenin Korunması ve Türk Hukuku”, C. 1, s. 76.

38 Ali Ulusoy, “Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış”, C. 43, S. 1-4, s. 129 vd.

39 Toroslu, s. 23.

lenebileceğinin kabulü Mahkemece kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesinin ihlali olarak görülmekte ve yorum ile başka grupların uluslararası ceza hukuku kapsamına dahil edilmesi mümkün görülmemektedir.

Yine de gelişmiş kapitalist ülkeler arasında ABD ve AB ülkelerinde çevre koruma amacıyla benimsenmiş para cezaları, ruhsat iptali gibi zengin ve çeşitli idari yaptırım kataloglarının mevcudiyetinin yanı sıra ceza ve ceza muhakemesi hukuku aygıtlarından da etkin biçimde yararlanıldığına dikkat çekilmektedir⁴⁰. Bugün dünyada genel eğilim çevrenin korunmasında ceza hukukundan yararlanılması, mevcut ceza müeyyidelerinin ağırlaştırılması, daha da ileri giderek tüzel kişilerin ceza sorumluluğunun kabul edilmesi yolundadır. Nitekim 2005 yılından itibaren yürürlüğe giren TCK'da da “Çevreye Karşı Suçlar” başlığı altında m. 181 ve m. 185 arasında çevrenin kasten kirletilmesi, çevrenin taksirle kirletilmesi, çevrenin taksirle kirletilmesi, gürültüye neden olma, imar kirliliğine neden olma suçları ayrı ayrı düzenlenmiş ve TCK m. 60 uyarınca tüzel kişilere özgü güvenlik tedbirleri yaptırımıyla sorumluluk öngörülmüştür. Bu alanda gerekli ulusal ve uluslararası hukuksal düzenlemelerin yapılmasını öneren ya da taraf devletlere yükleyen farklı niteliklerde uluslararası metinler bulunmaktadır⁴¹.

Ancak bugün uluslararası hukuk açısından savaş ya da silahlı çatışma sırasında çevreye zarar verilmesi nedeniyle kişilerin ceza sorumluluğunu öngören ve taraf devletler açısından bağlayıcı olan tek anlaşma 1977 Genevre Ek I. Protokolü'dür. Protokolün 85/3-c bendi uyarınca, tehlikeli güçleri barındıran tesislere ya da yapılara, insanlara ve çevreye zarar vereceğini bilerek yapılan saldırılar Protokol hükümlerinin ağır biçimde çiğnenmesi olarak kabul edilmekte ve m. 85/5 uyarınca savaş suçu sayılmaktadır. Bu anlamda yalnızca savaş zamanında değil barış zamanında da çevresel yıkımları ahlâken kınanabilir yapacak temel unsur, onu önemsiz bir uluslararası ihlalden uluslararası bir suç haline getirmekten geçmektedir⁴².

C. Uluslararası Ceza Mahkemesi Kapsamında Sorumluluk

1. Soykırım Suçu ve “Ekokırım”

1977 Genevre Ek I. Protokolü düzenlemesiyle birlikte savaş suçu kapsamında zikredilen çevresel kıyım ve yıkımlar, çevre savaş suçları altında zikredilmeye başlandı. Bu konuda birtakım yerel girişimler olsa da çok taraflı girişim çabalarının devam etmesi gerekliliği doğrultusunda bölgesel ve uluslararası mekanizmaların eşzamanlı çalışması gerekmektedir. Bu anlamda bugün, savaş suçu dışında kalan çevre suçlarının da kovuşturulabilmesi amacıyla Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisini genişletmesi gerektiği savunulmaktadır. Toprak, hava, su, hayvan ve bitki yaşamına önemli ölçüde zarar ve-

40 Turgut Katoğlu, “Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar”, C. 29, S. 246, s. 134 vd.

41 Turgut, Çevre Hukuku, s. 614 vd.; Ersan Şen, Çevre Ceza Hukuku, Ceza Hukuku Açısından Sağlıklı ve Düzenli Bir Çevrede Yaşama Hakkı, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 1994, s. 137 vd.

42 M. A. Gray, “The International Crime of Ecocide”, Vol. 26, 1996, p. 217.

ren faaliyetler ile ölüm, ciddi yaralanma gibi riskleri olan tehlikeli atıkların taşınması gibi örnekler karşısında ise taksirle ya da kasıtlı olarak çevreye verilen zararların bir suç olarak tanımlanması ihtiyacı doğmuştur. Bu doğrultuda kurulacak olan caydırıcı mekanizmayla çevresel değişiklikler aracılığıyla güvensiz bir ortam yaratan şirketler ve devletlerin bu politikalarının düzenlenmesi öngörülmüştür.

Bu anlamda dünyanın bir bölümünü “öldürmek” suretiyle soykırıma eşleş bir suç tanımlaması yapılmış ve söz konusu suç “*genocide*” veya “*ecocide*” adıyla anılmaya başlanmıştır. **Ekokırım** suçu, bu sebeple genel olarak çevrenin kabul edilemez bir şekilde bozulması veya ekosistemin ayrılmaz bir parçasının önemli bir biçimde yok edildiği durumlarda gündeme gelmektedir⁴³.

Ekokırım terimi ilk olarak, yaklaşık kırk yıl önce özellikle Güneydoğu Asya’da yaprakları döken kimyasal ilaçların kullanımıyla savaş sırasında kapsamlı ve kitlesel çevresel yıkımların gerçekleştiği zaman kategorize edilmiştir. Terim yeni olsa da, terimin içeriğini dolduran yöntemler çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim tarih boyu egemenler isyanları bastırmak ya da isyancıların teslim olmalarını sağlamak amacıyla onların su, gıda ve barınaklarına saldırmış ya da bir karşı isyan önlemi olarak peşinen temel fiziki şartlarından yoksun bırakmıştır. Bugün modern dünyada da geçmişi çok eskilere dayanan ekokırım, nükleer atıklar, denizlerdeki telafisi imkânsız petrol sızıntıları, hava kirliliği ve küresel ısınmaya rağmen uluslararası hukukun ilgi alanına çok az girebilmektedir. Bu anlamda “*radikal*” bir suç tanımının yapılması gerekliliği bir aciliyet olarak tartışılmaktadır⁴⁴.

Ekokırım suçu bu bağlamda öncelikle, soykırım suçundan türemiş olması ve dahi suçun seçimlik maddi unsurlarından biri olması bakımından soykırım suçu kapsamında karşımıza çıkar. Ancak soykırım suçu bağlamında ekokırım bir grubun yok edilmesi amacıyla grubun fiziksel koşullarının kasten değiştirilmesi kapsamında dolaylı olarak gündeme gelebilmektedir.

Bu anlamda UCM’nin görev alanına giren dört suçtan ilki olan soykırım suçunun tanımlanması ilk olarak 1944 yılında Lemkin tarafından İşgal Altındaki Avrupa’da Nazi Suçları kitabında türetilmiş ve izleyen yıllarda soykırım terimi Nüremberg savcılar tarafından kabul edilerek 1946 yılında BM Genel Kurulu’nca suç olarak ilan edilmiştir⁴⁵. Nüremberg ve Tokyo yargılamalarından sonra ise BM’nin insanlığa karşı suçlar, toplu katliamlar, soykırım suçu ve önlenmesine ilişkin yasa oluşturma süreci 1946’dan 1948’e kadar sürmüştür. 1948 yılında Genel Kurul’da kabul edilen ***Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi*** ile soykırım artık; her ülkenin hukukuna göre de ayrı ayrı suç kabul edilen ve cezalandırılabilen fiillerden oluşan birleşik bir uluslararası suç olarak kabul edilmiş ve 2 yıl sonra da yürürlüğe girmiştir. Böylece devletlerin hükü-

43 H. W. Pettigrew, “A Constitutional Right of Freedom from Ecocide”, Winter 1971, p. 1.

44 L. A. Teclaff, “Beyond Restoration – The Case of Ecocide”, Vol. 34, Fall 1994, p. 934.

45 W. A. Schabas, Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne Giriş, Çev. Gülay ARSLAN, İstanbul, 2004, s. 54.

metlerinin vatandaşlarına karşı uluslararası sorumlulukları da temelden değişmiştir⁴⁶. Nitekim Sözleşmenin uluslar arası alanda temel metin haline gelmesiyle birlikte 1. maddede yer alan “*ister barış zamanında ister savaş zamanında işlensin*” ifadesiyle getirdiği en önemli yaklaşım, soykırım suçlarının hem barış zamanında hem de savaş zamanında cezalandırılabilmesini mümkün kılması olmuştur⁴⁷. Sözleşmenin bir başka getirisi ise soykırım suçunu yargılamaya yetkili kalıcı bir uluslar arası ceza mahkemesinin kurulmasını öngörmesi olmuştur. Bu doğrultuda m. 6 hükmü UCM kurulmasına yönelik çalışmaların başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir.

Bugün soykırım suçu, insanlığa karşı suçların en ağır şeklini oluşturmaktadır. Randa için UCM de soykırımı suçların suçu olarak nitelendirmiştir. Roma Statüsü’nün 6. maddesi de Sözleşme’deki tanım doğrultusunda;

“*Ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirilen;*

a) *grup üyelerinin öldürülmesi,*

b) *grup üyelerine ciddi bedensel ya da ruhsal zarar verilmesi*

c) *grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi*

d) *grup içinde doğumları önlemeye yönelik tedbirlerin alınması*

e) *gruba mensup çocukların zorla bir gruba nakledilmesi*” eylemlerini soykırım suçu olarak tanımlamıştır.

Öncelikle soykırım suçuyla **korunan hukuksal yarar**, söz konusu gruba mensup bireylerin maddi ve manevi varlıkları, yaşama hakları, insan onuru, vücut bütünlüğü, kişi özgürlüğü, cinsel özgürlüğü ve en önemlisi de bizatihi grubun bir grup olarak varolma hakkıdır. Soykırım suçu açısından **fail** herkes olabildiği gibi **mağdurun** belirli bir ulusal, etnik, ırki veya dinsel gruba mensup olması gerekmektedir. Böylelikle mağdur birey özelinde suçun yöneltildiği grup olmaktadır. Bu anlamda söz konusu grubun kendisini ortak özellikleriyle tanımlarken “öteki”lerden ayrılması ve bu gruba mensup olmayanlar grubun varlığından haberdar olunması gerektiği ifade edilmektedir. Önemle belirtmek gerekir ki Statü bakımından adı geçen gruplar tahdidi sayılmış olup örneğin eşcinseller ya da engelliler gibi grupların topluca öldürülmesi soykırım suçu kapsamında değerlendirilemeyecektir. Ancak Darfur olaylarını soruşturmak için kurulan Komisyon raporunda herhangi bir istikrarlı ve sürekli grubun koruma altında olduğu ve bu genişletici yorumun örfi niteliğe ulaştığı söylenmişse de, bu görüşü destekleyen tek içtihat örneği Akayesu kararı olarak ifade edilmektedir⁴⁸. Söz konusu kararda ulusal grup “*karşılıklı hak ve görevlerle bir araya gelen ve ortak vatandaşlığa dayalı bir yasal bağı paylaştığına*

46 Rapheal Lemkin, *Genocide As A Crime Under International Law*, op.cit., p. 148 Töner Şen, Semin, Uluslararası Hukukta Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı, İstanbul, 2010, s. 33.

47 Orçun Ulusoy, *Uluslararası Ceza Mahkemesi*, İzmir, 2008, s. 17.

48 Tezcan/Erdem/Önok, *Uluslararası Ceza Hukuku*, Ankara, 2009, s. 525.

ilişkin algıya sahip olan insan topluluğu” olarak tanımlanmıştır⁴⁹. Bunun sebebi ise Darfur olaylarında mağdurları bir gruba dahil etmenin zorluğu olarak gösterilmektedir.

Yine de 1948 Soykırım Sözleşmesi’nde yer almamakla birlikte BM Genel Kurulu 96 (I) sayılı kararı uyarınca yerleşik ve kalıcı gruplar, siyasi gruplar, ekonomik ve sosyal gruplar, dilsel gruplar, cinsel gruplar ve tüm bu grup kategorilerine girmeyen herhangi bir grup başlığı altında toplanabilen “*diğer gruplar*” başlığı altında her insan grubuna soykırım uygulanabileceği kabul edilmektedir⁵⁰.

Hem Soykırım Sözleşmesi m. 2 hem de Roma Statüsü m. 6 uyarınca soykırım suçunun **maddi unsuru** ise yine tahdidi olarak sayılan beş eylemden oluşmaktadır.

Yine soykırım suçu açısından maddi unsurda belirtilen eylemlerin ulusal, etnik, ırki veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen yok etmek saikiyle bilerek ve isteyerek yani kasten işlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda suçun **manevi unsuru** özel kasttır. Nitekim soykırım suçuna özelliğini veren ve insanlığa karşı suçlar ile savaş suçlarından ayıran özelliği de söz konusu özel kast olarak vücut bulmaktadır.

Soykırım Sözleşmesi uyarınca **suçun özel görünüş biçimleri** iştirak, teşebbüs, komplo ve tahrik şeklinde ortaya çıkmakta; **hukuka uygunluk nedeni** ise 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ek II. Protokol m. 17 uyarınca sivillerin güvenliği ve öncelikli askeri gerekliliklerden kaynaklanan nedenlerle nüfusun göçe zorlanması olarak ortaya çıkabilmektedir⁵¹.

Soykırım suçunun maddi unsuru kapsamında *grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracığı hesaplanarak yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi* kapsamında grubu ortadan kaldırmaya yönelik çevresel tahribatların bir tür *ekokırım* suçu olarak değerlendirilmesi mümkün müdür? Taslak metinde de fiziksel, biyolojik ve kültürel soykırım olarak üçlü bir ayırım öngörülmüş olamsı karşısında öncelikle soykırım suçunun gerçekleşmesi açısından failin/faillerin, mağdurları hangi koşullara mecbur bıraktığının açıklanması gerekmektedir. Bu anlamda örneğin Ruanda için UCM’de failin grup üyelerini hemen öldürmüş olmasının gerekmediği ama nihai aşamada grup üyelerinin fiziksel olarak yok edilmesi için çaba harcanmış olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca grubu açlığa maruz bırakmak, grup üyelerine tecavüz eylemleri yöneltmek ve sağlık hizmetlerini minimum gereklilikten aşağı düzeye indirmek ve grup üyelerini yaşadıkları yerden uzaklaştırmak, mahkeme tarafından grubu yok etmeye yönelik yaşam koşulları altına koyma biçimleri olarak değerlendirilmiştir⁵².

Aynı mahkeme *Kayishema ve Ruzindana Kararı*’nda ise grubun fiziksel varlığının ortadan kalkmasına sebebiyet vermek üzer normal seviyenin altında yaşam koşullarına maruz bırakılmasının, sözü edilen fiilin ölümlerle sonuçlanıp sonuçlanmadığına bakılmaksızın, ölüme yol açabilecek tüm durum ve koşullara uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Bu anlamda insanların aç bırakılması, barınma imkânlarının kısıtlanması, el-

49 Ebru Öztürk Çoban, Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım: Ruanda Örneği, Ankara, 2010, s. 33 vd.

50 Töner Şen, s. 89 vd.

51 Tezcan/Erdem/Önok, s. 535.

52 Öztürk Çoban, s. 26 vd.

lerinden alınması, sağlık hizmetlerinin asgari seviyenin altına indirilmesi gibi önceden planlanmış yaşam koşullarına maruz bırakma fiillerinin grubun kısmen veya tamamen imhasına neden olacağını belirtmiştir.

Yugoslavya için UCM ise *Krstic Kararı*'nda, BM Güvenlik Konseyi kararınca güvenli bölge ilan edilen Srebrenika ve Zepa şehirlerindeki yaşam koşullarının ağırlaştırılması ile birçok kişinin açlıktan ve zaruri diğer ihtiyaçlardan mahrum bırakılarak ölmesini kapsadığını belirtmiştir. Sırpların saldırılarından dolayı bu şehirlere göç eden Müslüman halk, yüzölçümü dokuz yüz kilometre kareden yüz elli kilometre kareye çekilerek şehirlerin nüfuslarının iki katına çıkmasına nede olmuş, çeşitli ihtiyaçlardan mahrum bırakılmaları, hasta ve yaralıların nakillerine ve yardım konvoylarına engel olunmasının yanı sıra su ve elektrik ağlarının kesilmesi, yok edilmesi de uzmanlar heyetince açık cezaevi olarak nitelendirilmiştir. Yine aynı mahkeme *Karadzic ve Mladic Davaları*nda da kuşatma ve işgal bölgelerinde gerçekleştirilen gayriinsanı ve zalimane yaşam koşulları arasında kirli içme sularını bu kapsamda değerlendirmiştir.

Aynı doğrultuda UAD önüne gelen, NATO güçlerinse 1999 yılında *Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen askeri harekâta* yasak silahların kullanılması sırasında ortaya çıkan sağlık sorunları, büyük çevresel zararlar, yaşamsal önem taşıyan yerlerin vurulması gibi fiiller de bu kapsamda tartışma konusu edilmiştir. Bu operasyonda Yugoslavya ülkesinin bombalanarak gereksiz acı veren, yasaklanmış, insan vücudunda ve doğada kalıcı etkisi olan seyreltilmiş uranyum maddesi içeren misket bombası gibi silahlar kullanılmış, yüksek irtifadan gerçekleştirilen atışlarla etki alanı genişletilmiş, toprak, su ve hava kirliliği oluşturan ülkedeki petrol rafinerileri ve kimyasal santraller, madenler, su şebekeleri bombalanmıştır. Yugoslavya'da bu eylemler sonucunda geniş çaplı çevresel zararlar meydana gelmiş, vücuda giren seyreltilmiş uranyum maddesinin yer değiştirdiği her kısımda radyasyon yaydığı, organlar için tehlikeli radyasyon seviyesinin vücutta kaldığı bu oranın da kanser ve irsi risklere yol açtığı ifade edilmiş, bu doğrultuda söz konusu bütün bu eylemlerin bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği öne sürülmüştür.

Benzer olarak İsrail-Kudüs mahkemelerinde görülen *Eichmann Davası*nda da korutucu boyutlardaki kalabalığı sağlıksız koşullarda yaşamaya zorlamak, 1915 yılında Osmanlı Devleti'nin ağır kış şartlarında *Ermenileri* tehcire zorlaması da tasarlanmış yaşam koşullarına kasten maruz bırakma fiili kapsamında tartışılmıştır.

Bütün bu somut örneklerden de anlaşıldığı üzere soykırım suçunun maddi unsuru olarak ekokırımın gerçekleşmesi için, suyun, havanın veya toprağın zehirli maddelerle kirlenmesi ya da nükleer ve kimyasal santrallerin bombalanması gibi eylemlerin bir grubun bütünüyle veya kısmen fiziksel varlığını ortadan kaldıracak hesaplamasıyla yapılması gerekmektedir. Bu anlamda ekokırımın gerçekleşebilmesi için UCM Statüsü Hazırlık Komisyonu son raporunca belirtilen unsurlara göre;

- Fail bir veya birden fazla kişiyi belli yaşam koşullarına maruz bırakmalı;
- Bu kişi veya kişiler belli milli, etnik, ırki veya dini bir gruba üye olmalı;

- Fail, o milli, etnik, ırki ve dini grubu, grup olarak tamamen veya kısmen yok etmeye kast etmeli;
- Yaşam koşulları o grubun fiziksel varlığını tamamen veya kısmen ortadan kalkmasına sebep olmak üzere hesaplanmış olmalı;
- Fiil, doğrudan doğruya gruba karşı yöneltilmiş benzer bir fiilin açık bir örneği olmalı veya fiilin kendisi böyle bir imhayı meydana getirmiş olmalıdır⁵³.

Bir başka deyişle soykırım suçunun unsuru olarak ekokırım, soykırım suçunda konulan yaşam hakkıyla bağlantılı olarak dolaylı bir şekilde gündeme gelmektedir.

2. Bağımsız Bir Suç Önerisi Olarak Ekokırım

1 Temmuz 2002’de yürürlüğe giren Roma Statüsü uyarınca “insanlık vicdanını derinden sarsan hayal edilemez gaddarlıklar”, “uluslararası suçlar”, “uluslararası kaygı uyandıran en ciddi suçlar” olarak nitelenen suçlar⁵⁴, Statü’nün 5. maddesinde soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırganlık suçları olmak üzere sayılmış ve ilerleyen 6., 7., 8. maddelerde bu suçların tanımları ayrıntılı olarak yapılmıştır. Yalnızca bu dört kategori suç üzerinde yargı yetkisine sahip olan UCM söz konusu suçları Statü’nün 17/1-d bendi uyarınca yeterli ağırlıkta olmasına bağlı olarak kovuşturacak ve söz konusu yetki yürürlük tarihinden sonra işlenen suçlar bakımından mümkün olacaktır. Ayrıca UCM’nin yargı yetkisi Statü’ye taraf olan devletler bakımından söz konusu olabilmektedir. Yine mahkemenin yargı yetkisi asli değil ulusal yargı yetkisini tamamlayıcı bir nitelikte tanımlanmış; ulusal yargılama mercilerinin kovuşturma yapmak konusunda isteksiz olmaları ya da buna gerçekten muktedir olmamaları halinde UCM’nin devreye girip yargılama yapabileceği öngörülmüştür. UCM’nin bu tamamlayıcı yetkisi devletlerin egemenliğiyle de uyumlu olarak tanımlanmıştır.

Ancak Roma Statüsü m. 8/2-b-4 uyarınca Cenevre Ek I. Protokolü uyarınca silahlı çatışmalar sırasında çevresel zararların savaş suçu olarak addedilmesi, eylemin belirli bir kast seviyesine ulaşmasına bağlanmıştır. Bu sebeple en azından doğayı bilinçsizce katleden algının bu eylemlerini kast unsuruna bağlayarak sorumluluktan kurtulma ihtimali karşısında çevresel zararlar için gerekli güvence mekanizmasının Roma Statüsü kapsamında düzenleneceği umut ediliyordu. Ancak Roma Statüsü kapsamına “çevre savaş suçları” olarak uluslararası alanda kusursuz sorumluluk hallerini de öngörecektir objektif bir unsurun dahil edilmemesi, yarattığı hayal kırıklığının yanında 1977 Cenevre Ek I. Protokolü’ndeki sınırlı ve sıkı koşullara bağlanan savaş suçu düzenlemesinin bile gerisine düşülmüş oldu⁵⁵.

UCM’nin görevi kapsamında yargı yetkisi bulunan suçlar dört kategoriyle sınırlı olmakla birlikte, Roma Statüsü’nün 121. maddesi uyarınca Statü’nün değiştirilmesi yürür-

53 Töner Şen, s. 133.

54 Schabas, s. 43 vd.

55 M. A. Drumbl, “International Human Rights, International Humanitarian Law, And Environmental Security: Can The International Criminal Court Bridge The Gaps?”, Vol. 6:305, 2000, p. 323-326.

lûge girmesinden 7 yıl geçtikten sonra mümkün kılınmış, 2009 yılının geride kalmasıyla değişim önerileri de gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak değişiklik isteminin kabulü için taraf devlet sayısının 2/3 çoğunluğu aranmış ve değişikliğin yürürlüğe girmesi için de taraf devletlerin 7/8'inin değişikliği kabul ettiklerini belirten onay belgelerini BM Genel Sekreterliği'ne tevdi etmeleri gerektiği belirtilmiştir.

Bugün uluslararası insancıl hukuk açısından ancak savaş ya da silahlı çatışma sırasında çevreye zarar verilmesi nedeniyle kişilerin ceza sorumluluğu doğabilmektedir. Ve taraf devletler açısından bağlayıcı olan tek anlaşma 1977 Genevre Ek I. Protokolü'dür. Protokolün 85/3-c bendi uyarınca, tehlikeli güçleri barındıran tesislere ya da yapılarla, insanlara ve çevreye zarar vereceğini bilerek yapılan saldırılar Protokol hükümlerinin ağır biçimde çiğnenmesi olarak kabul edilir ve m. 85/5 uyarınca savaş suçu sayılır. Öte yandan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisi Roma Statüsü'nün 5. maddesinde soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırganlık suçları olmak üzere sayılır. Ekokırım suçu bu bağlamda öncelikle, soykırım suçundan türemiş olması ve dahi suçun seçimlik maddi unsurlarından biri olması bakımından soykırım suçu kapsamında karşımıza çıkmaktadır. Ancak soykırım suçu bağlamında ekokırım bir grubun yok edilmesi amacıyla grubun fiziksel koşullarının kasten değiştirilmesi kapsamında insan ırkının yok edilmesine bağlı olarak dolaylı olarak gündeme gelebilmektedir.

Bu anlamda, savaş suçu dışında kalan çevre suçlarının da kovuşturulabilmesi amacıyla Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisini genişletmesi gerektiği savunulmaktadır. Toprak, hava, su, hayvan ve bitki yaşamına önemli ölçüde zarar veren faaliyetler ile ölüm, ciddi yaralanma gibi riskleri olan tehlikeli atıkların taşınması ve ekosistemlerin varlıklarının tehlikeye girmesi gibi örnekler karşısında ise taksirle ya da kasıtlı olarak çevreye verilen zararların bir suç olarak tanımlanması ihtiyacı bu talebi doğurmaktadır.

Soykırım suçunun koruduğu hukuksal yararın öncelikle “insanların” yaşam hakkı olması karşısında, bu hakkın varlık koşulu olan doğanın canlı ve cansız tüm varlıklarıyla birlikte varolma hakkının da uluslararası ceza hukuku sistemi tarafından korunabilmesi ihtiyacı doğmuştur. Gerçekten de Bolivya, Ekvador, Kenya Anayasalarıyla birlikte gelecek kuşakların haklarından doğanın haklarına doğru ilerleyen süreçte, hukukun konusu doğa varlıkları olarak kabul edilecek olunursa “*bir insan ırkını ortadan kaldırma saiki*” olmaksızın da doğa varlıklarının ortadan kaldırılması başlıbaşına bir uluslararası suç olarak kabul edilebilecektir⁵⁶.

Bu doğrultuda çevre hakkını mevcut pozitif hukuk metinlerini zorlayarak genişletme ihtiyacı dışında, doğanın insana sağladığı/sağlayacağı faydadan bağımsız olarak kendine özgü değeri üzerinden korunması ihtiyacı da varlığını korumaktadır. Ve bu ihtiyaçla birlikte dünyanın bir bölümünü “öldürmek” suretiyle soykırıma eştes bir suç tanımlaması yapılmış ve söz konusu suç “geoside” veya “ecoside” (ekolojik kırım/ekokırım) adıyla anılmaya başlanmıştır. Ekokırım suçu, bu sebeple genel olarak çevrenin

56 Ilgın Özkaya Özlüer, “Yeni Bir Hukuk İstemek, Canlılar İçin Yeni Bir Hukuk Talep Etmek”, , Şubat 2011, S. 9.

kabul edilemez bir şekilde bozulması veya ekosistemin ayrılmaz bir parçasının önemli bir biçimde yok edildiği ve doğa varlıklarının tehlikeye girdiği durumlarda gündeme gelmektedir.

Bu amaçla ekokırımın ayrı bir suç tipi olarak Statü'ye dahil edilmesi konusunda dünya çevre hukukçuları tarafından aktif kampanyalar yürütülmektedir. Bu kampanyalardan en önemlisi “*Ecocide is a crime*” sloganıyla devam etmektedir. Kampanyanın miladı ise Meksika Körfezi'nde 20 Nisan 2010'da petrol devlerinden BP'nin sahibi olduğu Deepwater Horizon kuyusunda gerçekleşen kazaya dayanmaktadır. Bu kaza sonucunda 11 kişi ölmüş ve yaklaşık 780 milyon litre petrol denize yayılmıştır⁵⁷. ABD'nin en büyük çevre felaketlerinden biri olarak anılan bu kaza sonucu, 15 Temmuz'da sızıntı geçici olarak durdurulduysa da tüm bu sızıntıyı engelleme ve temizleme faaliyetleri 8 milyar dolara mal olmuş, ayrıca zarar gören kişilere örneğin balıkçılara da 400 milyon dolar tazminat ödenmiştir⁵⁸. İngiliz petrol grubu, çevre felaketiyle mücadelede 46 bin kişinin, 6 bin 400'den fazla geminin ve onlarca uçağın görev yaptığını belirterek, şimdiye dek 105 bin tazminat talebi geldiği ve toplam 165 milyon doları bulan 52 bin ödemenin yapıldığını kaydetmiştir. BP, çevre felaketinin maliyetlerinin karşılanması için 20 milyar dolarlık bir fon oluşturmayı kabul ettiğini de ifade etmiştir⁵⁹.

Obama tarafından 11 Eylül'le kıyaslanan ABD'nin en büyük çevre felaketi, Mississippi Nehri'ne de yayılmış ve pek çok balık ve memelinin yumurtlama döneminde meydana gelen bu sızıntı popülasyon için önemli bir tehlike yaratmıştır. Öte yandan Louisiana kıyılarına da yayılan petrol sızıntısı 600 binin üzerinde türe evsahipliği yapan bölgeyi tehdit ediyor. Times'a göre tehdit altındaki bölge, 48 eyaletteki en büyük toplam deniz ürünleri üretim alanı; aynı zamanda ulusal süküşü nüfusunun yüzde 70'inden fazlasının dinlenme alanı ve tüm 110 neo-tropik göçmen ötücü için hayati önem taşıyan bir bölgedir. Araştırmacılar, Meksika Körfezi'ndeki tüm deniz türlerinin yüzde 90'ının yaşamlarının bir noktasında, kıyı haliçlerine bağlı olduğunu ve bu haliçlerin daha çok Louisiana'daki petrol sızıntısı nedeniyle tehlike altında bulunduğunu ifade etmiştir⁶⁰. Dahası sudaki oksijen oranını gitgide düşüren petrol sızıntısı bütün hayvanlar için de bir kıyım niteliğinde olmuş, Mississippi Nehri'nin Meksika Körfezi'ne döküldüğü liman kenti Pointe a la Hache'de istiridyeler tamamen yokolmuştur⁶¹. Georgia Üniversitesi Deniz Bilimleri Bölümü'nden Dr. Mandy Joye, ekosistemin kendisini bu kadar petrol ve gaza karşı yenilemesinin on yıllar alabileceğini ve gelecekteki etkileri ölçmenin mümkün dahi olmadığını belirtmiştir⁶².

Görüldüğü üzere BP'nin cebinden çıkan milyarlarca dolar tazminat ve sızıntıyı te-

57 http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/12/111206_bp_oil_spill.shtml

58 http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/09/100908_bp.shtml

59 <http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=9018467&contentId=7065139>

60 BP Deepwater Petrol Felaketi Greenpeace Raporu, <http://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2010/5/bp-deepwater-petrol-felaketi.pdf>

61 <http://www.dw.de/istiridyeler-cenneti-kayboldu/a-16622741>

62 <http://www.cevreonline.com/cevrekir/bpfelaketi.htm>

mizleme masrafları balıklar, memeliler ve bitki ile hayvan türlerinin önemli ölçüde yok olmasını; yani ekosistemin kırımını önleyememiştir. Dahası BP, 4 yıl boyunca ABD’deki petrol ihalelerine katılmama cezası almış ancak 13 Mart 2014’te sondaj hakları için Amerikan devletinin açacağı yıllık ihalelere bir hafta kala BP’ye uygulanan ambargonun kaldırıldığı ortaya çıkmıştır. Tarihin en feci petrol sızıntısı olarak kayda geçen felaketen ihmali sebebiyle sorumlu olan ve maddi yaptırımın yanı sıra Meksika Körfezi’nden uzaklaştırılan BP, sonuç olarak aynı körfeze **43 yeni sözleşme** ile geri dönmüştür⁶³. Bu anlamda “kirleten öder” yaptırımının ekokırımdan sorumlu şirket üzerinde herhangi bir caydırıcılığı olamamıştır.

Bu somut örnek üzerinden Meksika Körfezi’nde yaşanan BP petrol sızıntısıyla birlikte bölgenin ekosisteminin büyük ölçüde zarar görmesinin ardından İngiltere’de avukat Polly Higgins tarafından BM Hukuk Komisyonu’na öneri olarak sunulmuştur. Öneri metninde ekokırım, “*İster insan eliyle ister başka nedenlerle olsun, belirli bir bölgenin ekosistem(ler)inin zarara uğratılması veya kaybı şeklinde bölge halkının topraklarından yararlanma hakkını ciddi ölçüde azaltacak derecede kapsamlı yıkımlar*” olarak tanımlanmıştır⁶⁴.

Bu bağlamda ekokırım, insanların müdahalesi sonucu ortaya çıkabilir. Nitekim ağır ekstraksiyon, zehirli atıklar, madencilik ve ormanların yok edilmesi gibi tüm eylemler kitlesel ekokırıma birer örnektir. Ekokırımın “*hukuku*” ise tüm bu zarar verici ve yıkıcı faaliyetleri durduracaktır. Bugüne kadar şirket yönetimleri, pazar ekonomisi ve gönüllü denge mekanizmalarının başarısız olması karşısında ekokırım hukukunun oluşturulmasıyla yasal olarak bağlayıcı belirli görev ve sorumluluk kuralları da oluşturulmuş olacaktır. Bu anlamda bağımsız bir suç önerisi olarak ekokırım hem ulusal hem de uluslararası hukuk tarafından eşzamanlı bir güvence ve yaptırım mekanizmasını öngörmektedir.

Ekokırım bir **netice suçu** olup, örneğin bir enerji şirketinin yenilenebilir enerji kaynakları yerine fosil yakıtlar kullanarak enerji üretmesi durumunda ekokırım suçu oluşacaktır. Ayrıca öneride ekokırımın yalnızca kasten işlenebilen bir suç olmadığı bu yıkıcı faaliyetlerin şirketlerin kar arayışı sonucu da zararlılara yol açabildiğine dayandırılmaktadır.

Ekokırımın bu anlamda öncül bir yükümlülük yaratması öngörülmüş, içeriğine zarar henüz gerçekleşmeden **önleyici** bir nitelik atfedilmiştir. Belirli bir bölgede sözleşmeden doğan hakları olan kişilerce zarar veya yıkım gerçekleşmeden önce şirketlerin, devletlerin ve askeri güçlerin kolektif ve bireysel sorumluluğunun sağlanması da bu anlamda asgari bir görev olarak yükümlülük yaratmaktadır.

Öneri metnindeki ekokırım, suçun sonuçlarına odaklanmak yerine suçun önlenmesine odaklanan önleyici bir yaptırım olarak tanımlanmıştır. Bu özen ve dikkat kurallarının ihlali halinde ise sorumluların eylemlerinin ceza mahkemelerince cezalandırılacak şekilde yaptırıma bağlanması öngörülmüştür.

63<http://yesilgazete.org/blog/2014/04/23/dikkat-bp-meksika-korfezine-geri-dondu/>

64<http://www.eradicateingecocide.com/thesolution/>, 01.12.2011.

Ekokırım suçu öte yandan halkın menfaatlerini korumaktadır. Dünya toplumunun ekokırımla küresel şekilde korunması hem insanlar hem de dünya bakımından kazanç oluşturmaktadır. Ekokırım aynı zamanda para cezaları ve kirleten öder ilkesiyle onarıcı adaletin sağlanması yerine eski hale iade adaletinin sağlanmasında da bir araç olarak görülmektedir. Bu anlamda ekokırımın yaptırımı, taahhütte bulunanların sorumluluklarından kaçarak üretim faaliyetlerinin harici maliyetlerine çevreye verilen zararları da ekleyerek “kirleten öder” suretiyle kurtulmayı değil, yok ettiğini yerine koymasına zorlamak suretiyle ödetmeyi hedefler.

Ekokırımın yalnızca ulusal değil uluslararası alanda da çevresel refahı sağlamada güvence sağlaması öngörülmüştür. Devletlerin ekokırım suçunu yargılamada isteksiz kalmaları ya da buna yetkin olmamaları durumunda UCM’nin yargı yetkisinin devreye girmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Bu anlamda ekokırım, devletlerin taksirle ya da kasten insan haklarına aykırı olarak gerçekleştirdiği çevre hakkı ihlallerinde;

- Ciddi, kapsamlı, kalıcı çevresel zararlar,
- Bu zararların neden olduğu uluslararası sonuçlar,
- Atıklar kriterleri doğrultusunda ortaya çıktığında uluslararası bir suç olarak gündeme gelecektir⁶⁵.

Sonuç olarak ekokırım yalnızca savaş ya da üretim ve ticaret faaliyetleri sırasında değil tüm dünyanın esenliğinin korunması amacıyla her zaman devreye giren bir suç olarak kodlanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda bağımsız bir suç önerisi olarak ekokırım, çevre hakkıyla bağlantılı olarak ve yalnızca yaşam ve çevre hakkı değil “doğanın var olma hakları”nı da gözeten bir nitelikte **barışa karşı suç** olarak konumlandırılmaktadır.

Sonuç

Çevre hakkının “insan” öznesi doğrultusunda uluslararası hukuk ve ceza sorumluluğu kuralları, doğa ve ekosistemi, kirletme bedeli ödendikçe sınırsız olarak kullanılabilen bir nesne/hammadde olarak somutlaştırmaya devam etmiştir. Bu bağlamda geleneksel hukuk mekanizmaları ekosistem bozulmadan önce önlem alabilmek konusunda yetersiz kalmaktadır.

Şirketler ve ortaklarının bu devasa felaketlerden maddi bedeller ödeyerek kurtulacağını tahmin etmek devletlerin münhasır egemenlik yetkisi odaklı uluslararası hukuk kuralları ve insan odaklı çevre hakkı kuralları anlamında hiç de şaşırtıcı görünmemektedir. Bu sebeple ekosistemin korunması ve bozulmaktan topyekûn kurtarılması şehirleri ve ülkeleri aşır evrensel bir niteliğe bürünmüş temel sorunken, doğayı, “ancak hakların konusu olabilir” genel kabulünden ve ahlaki ödevlerle korunması inancından kurtarma konusunda, canlı ve cansız doğa varlıklarının hak sahipliğinin kabul edilmesine yönelik

65 Gray, p. 216.

pratikte uyumlu tartışmalar ekseninde yeni bir hukuk arayışı devam etmektedir.

Öte yandan ekolojik zarar meydana geldikten sonra gündeme gelen tazminat sorumluluğunun, meydana gelen zararları tam olarak ortadan kaldıracabilecek potansiyelde olmaması karşısında bu hukuk arayışı, ekolojik felaketler meydana gelmeden önleyici ve caydırıcı bir mekanizma kurulabilmesi amacıyla uluslararası ceza hukuku alanına doğru genişlemektedir. Doğaya insanmerkezli yaklaşımın bir sonucu olarak, doğa, hukuksal düzlemde de insanların menfaatlerinin nesnesi olarak hak içeriklerinde yerini almış, ancak son yıllarda yaşanan Ekvador, Bolivya, Kenya gibi ülkelerde yükselen halk hareketlerinin de etkisiyle birlikte yerel ve bölgesel nitelikte önemli gelişmeler yaşanmış ve halkın kurucu iradesi karşısında insan hakkı olarak çevre hakkı yanında, ayrı bir doğa hakları kategorisi de zikredilmeye başlanmıştır.

Özellikle gelişmemiş ülkelerin yoksul halkları üzerinde kendisini hissettiren ekolojik kriz karşısında “radikal” çözümlerin oluşturulması önceliğini korumaktadır. Bu anlamda içeriğini dolduran yöntemlere tarihin her aşamasında rastlanabilen ekokırım suçu, UCM’nin yargı yetkisi kapsamında soykırım suçunun bir unsuru olarak sınırlı hallerde ve dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Böylesi bir durumda değişen hak talepleriyle birlikte doğanın haklarının korunmasının insanlara bir sorumluluk olarak yüklenmesi ihtiyacı elzem görünmektedir. Devam eden süreçle uyumlu olarak, ekokırım suçunun hem ulusal hem de uluslararası alanda eşzamanlı mekanizmalara kavuşturulması bir çözüm önerisi olarak varlığını korumaktadır.

Evensel bir mahkeme olarak UCM Statü’sünde yapılacak bir değişiklikte hem savaş hem de barış zamanında bağımsız bir suç tanımı olarak ekokırımı yer verilmesi, en azından ekolojik krizin bir miktar hafifletilebilmesi için ihtiyaç duyulan “caydırıcılığı” sağlayabilmek adına uluslararası alanda tek somut adım olma niteliğini korumaktadır.

Diğer yandan da eğer ekokırım önerisi BM tarafından kabul edilecek olursa, tamamlayıcılık ilkesi gereği, bir uluslararası hukuk kuralı olarak tanınan ekokırım daha sonra tüm üye devletlerin onu ulusal hukuk normu olarak da koymasını sağlayacaktır. Kısaca bir kuş türünün yok olması ya da madencilik faaliyeti sonucu toprakta geri dönüşü olmayan bir sonuç ya da ağaç kıyımı ya da HES’ler veya barajlar sonucunda yapısı değişmiş bir coğrafya artık sadece bir havzanın, bir bölgenin, bir kıtanın değil tüm dünyanın sorunu olarak önümüzde durmaktadır. Bu sonuçlara neden olanlar ise tıpkı insanlığa karşı suçlar gibi lanetlenerek ve ifşa edilerek yargılanmalı ve insanların sağlığını ve geleceğini etkilediği için değil sadece o varlıkların varoluşsal durumlarını etkiledikleri için cezalandırılmalıdır.

Bu aynı zamanda doğayı kendisinin dışında ölü/hükmedilecek bir nesne olarak tanımlayan insanların, doğanın bir parçası olduğunu hatırlamasının ve doğayla bağlarını yeniden tesis etmesinin de tek yoludur.

Kaynakça

- AYBAY, Aydın, “Çevre ve Hukuk”, İnsan, Çevre, Toplum, Ed. Ruşen KELEŞ, Ankara, 1997.
- BAYRAKTAR, Köksal, “Çevrenin Korunması ve Türk Hukuku”, Seha L. Meray’a Armağan, C. 1.
- DRUMBL, M. A., “International Human Rights, International Humanitarian Law, And Environmental Security: Can The International Criminal Court Bridge The Gaps?”, ILSA Journal of International&Comparative Law, Vol. 6:305, 2000.
- GÖLCÜKLÜ/GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Ankara, 2004.
- GÜRSELER, İ. Güneş, “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Y.21, S.75, 2008.
- GRAY, M. A., “The International Crime of Ecocide”, California International Law Journal, Vol. 26, 1996.
- HAMAMCI, Can, “Çevre ve Hukuk”, Prof. Dr. Fehmi Yavuz’a Armağan, Ankara, 1983.
- _____ “Çevrenin Uluslararası Boyutları”, İnsan, Çevre, Toplum, Der. Ruşen KELEŞ, Ankara, 1997.
- _____ “Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler” , İnsan Hakları Yıllığı, C.5-6, Ankara, 1983-1984.
- KABOĞLU, İbrahim Ö., Çevre Hakkı, Ankara, 1996.
- KATOĞLU, Turgut, “Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar”, Mülkiye, C. 29, S. 246.
- KELEŞ/ERTAN, Çevre Hukukuna Giriş, İstanbul, 2002.
- KILIÇ, Selim, “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir Deneme”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 2, S. 2.
- Kolektif Ekososyalist Dergi, S. 9, Y. 2010, Ekvador Anayasası Eki.
- ÖZDEK, Yasemin, Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye, TODAİE, Ankara, 2004.
- _____ İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, TODAİE, Ankara, 1993.
- ÖZKAYA ÖZLÜER, Iğın, “Yeni Bir Hukuk İstemek, Canlılar İçin Yeni Bir Hukuk Talep Etmek”, Kolektif Ekososyalist Dergi, Şubat 2011, S. 9.
- ÖZSOY, Şule, “İnsancıl Hukukun Gelişimi”, İnsan Hakları Yıllığı, C. 19-20, 1997-98.
- ÖZTÜRK ÇOBAN, Ebru, Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım: Ruanda Örneği, Ankara, 2010.
- PALLEMAERTS, Marc, “Stockholm’den Rio’ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı?”, Çev. Bülent Duru, Prof. Dr. Cemal Mihçioğlu’na Armağan, AÜSBFD, C. 52, Ankara, Ocak-Aralık, 1997.
- PAZARCI, Hüseyin, “Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması”, AÜSBFD, C. 47, S. 1-2.
- _____ Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, Ankara, 2001.
- PETTIGREW, H. W., “A Constitutional Right of Freedom from Ecocide”, Environmental Law, Winter 1971.

- TECLAFF**, J. A., “Beyond Restoration – The Case of Ecocide”, *Naturel Resources Journal*, Vol. 34, Fall 1994.
- TEZCAN/ERDEM/SANCAKDAR**, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, Ankara, 2004.
- TOPAL**, A. Hamdi, “Silahlı Çatışmalarda Doğal Çevrenin Korunması”, MHB, C. 29, 2009.
- TOPÇUOĞLU**, Metin, *Çevre Hakkı ve Yargı*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1998.
- TORUNOĞLU**, Ethem, *Ötekilerin “Çevre”si*, Ankara, 2006.
- TURGUT**, Nükhet, *Çevre Hukuku*, Ankara, 2001.
- _____ “Çevre Hakkının Gerçekleştirilmesi İçin Atılması Zorunlu Adımlar”, IV. Çevre Şurası Tebliği, İzmir, 6-8 Kasım 2000.
- _____ “Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan Olanaklar”, AÜHFĐ, C.45, S.1-4, Ankara, 1996.
- SUR**, Melda, *Uluslararası Hukukun Genel Esasları*, İstanbul, 2006.
- URAL**, Engin, *Muhtelif Anayasalarda Çevre Hükümleri*, Ankara, 1980.
- WALL**, Jay, “Kenya Enshrines The Environment in Its Constitution: This Should Be Our Future”, 03.01.2011, http://www.alternet.org/story/149401/vision%3Akenyaenshrinestheenvironmentinitconstitition--this_should_be_our_future.

KENT HAKKI TARTIŞMASINDA KIR NEREDE DURUYOR? NASIL DAHİL OLMALI?

Ceren Gamze Yaşar

Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler A.B.D. Doktora Öğrencisi. ODTÜ

Özet

Bu yazıda, son dönemde sıklıkla gündeme gelen kent hakkı kavramı kır perspektifinden tartışılacaktır. Bu bağlamda kır ve kırsal alanda yaşanan sorunlar ve mücadeleler kent hakkı tartışması ve mücadelesine nasıl eklenilebilir sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Sözcükler

Kent Hakkı, Kır, Doğanın Sömürüsü, Üretim-Tüketim, Yasal Çerçeve, Bütünşehir Yasası, Merkezileşme, Kooperatifçilik

Abstract

Right To The City: What About The Rural? How To Involve?

This study aims to bring front the rural problem in the right to the city debate. The question on how to involve the rural organizations and rural social struggles in the debate on the right to the city and seeking ways to integrate the ongoing urban struggle with the rural struggle.

Keywords:

Right to the City, Rural Areas, Exploitation of Nature, Production-Consumption Legal Framework, Complete City Law, Centralization, Cooperatives

0. Giriş

“Derdi günü kırsal bölgeleri yok etmek olan bir endüstriye hizmet etmenin nasıl bir duygu olduğunu sordu Trout ona. O da genellikle hiçbir şeyi umursayamayacak kadar yorgun düştüğünü söyledi.

“zaten umursasan ne yazar” dedi yaşlı madenci, “umursadığın şey sana ait değilse neyi değiştirebilirsin?”

Kurt Vonnegut – Şampiyonların Kahvaltısı

Bugün kır için yeni bir zamanın, yeni bir dönemin kıyısındaız. 1970lerde Lefebvre'nin dediği gibi topyekün kentleşen bir dünyada kırın / kırsal olanın yeri nedir sorusu olanca yakıcılığıyla karşımızda durmaktadır.¹ Gezegen ölçeğinde kentleşme tartışmaları sürerken, kent-kır arası geleneksel bilindik ayrımlar ortadan kalkmakta, kent ve kırı ayrıştırmak ve ayrı ayrı tanımlamak giderek zorlaşmakta, kesin sınırlar yerini gölgeli coğrafyalara bırakmakta iki uç arası ilişki düğüm haline gelmektedir.² Kent ve kırı ayrı tanımlamak anlamsızlaşmıştır ancak merkezi ve periferik konumlar nedeniyle kent ve kır arasında, merkez olan ve çeperde kalan arasındaki eşitsiz coğrafi gelişim ve tahakküm ilişkisi daha da belirgin biçimde durmaktadır. Bağımlılık okulundan ödünç aldığımız açıklama biçimiyle, merkez ülkeler çeper ülkeler arası gelişmişliğin tetiklediği bağımlılık ve tahakküm ilişkisi, alt ölçekte, sınırları belirsizleşen kent ve kır arasında tekrar etmektedir.

Bir süredir sessizce ıssızlaşan kır, bir anda Bütünşehir Yasası³ ile gündeme geldi. Gelmesi gerektiği biçimde ya da hakkı verilerek değil ama ikincil kalmaya devam ederek, politikaların pasif nesnesi olarak. Böyle bir bağlamda kent hakkı tartışmalarında kır nerede duruyor? Kent hakkı ile beraber kır hakkını ya da daha kapsayıcı bir ifade ile kırdaki ve kentte yaşama hakkını kırı sömürmeden, boyunduruk altına almadan, kent ve kırı bir bütün içinde, kentte ve kırdaki yaşayanları birbirine eşit görerek ve öyle politikalar varsayarak tanımlayacağız. Kentli hakkı olarak tanımlananların kırdaki da hak olduğunu gözeterek, bunun da ötesinde kentte hak olarak görünenlerin bir kısmının doğrudan kırdan geldiğini bilerek, ve hak olarak tanımlananların ya da gelişmişlik olarak tanımlanan toplu tüketim hizmetlerinin kırı boyunduruk altına almadan sağlanması gerektiğini öngörerek sözümüzü söyleyeceğiz.

Bugün kentler enerji tüketiyor, kır ise enerji üretmek için barajlarla, HES'lerle, Nükleer santrallerle, termik santrallerle kuşatılıyor; üretkenliğini ve yaşanabilirliğini kaybediyor. Bugün kentler artan nüfuslarıyla giderek artan biçimde gıda tüketiyor, bu gıdalar

1 Lefebvre, H. *The Urban Revolution, From the city to urban society*, University of Minnesota Press, 2003.

2 Brenner, Neil, “Introduction: Urban theory without an outside”, *Implosions/Explosions: Towards a study of planetary urbanization*, Newyork, 2014. içinde Brenner N., Schmid C., Soja E., Harvey, D., Merryfield A., Katsikis N., Friedmann J. Madden D.J.

3 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu 'nu değiştiren 6360 Sayılı Kanun

Konya, Temmuz 2015

bizzat kırdaki tarımsal üretimle hayvancılıkla elde ediliyor. Bugün kentlerde had safhada su tüketiliyor, İstanbul, Ankara gibi büyük kentler buldukları bölgelerdeki havzaları kontrol altında tutuyor ve çok geniş kırsal coğrafyalardan su çekiyor, bu sularla üretim yapılmayan süs bahçeleri sulanıyor, havuzlar fiskiyeler doluyor, altyapının sorunları ve kentin dağılımı (bkz. kentsel saçılma) nedeniyle sistemden sızıp kullanılabilir hale geliyor, endüstri ile kirlenerek kullanılabilir hale gelen kısım dışında kalan su, kentler tarafından hızla tüketiliyor.

Bugün kentler büyüyor, yayılıyor, ekonomimiz inşaat, emlak ve konut sektörlerinin himayesine girmiş durumda, kaçınılmaz krizden, krize doğru koşarak kaçmaya çalışan sektör ayakta kalmak için ihtiyaç fazlası konut üretiyor. Bu konutlar da yine kırsal nitelikli alanlar üzerinde, tarım topraklarını, kırsal peyzajı tüketerek yükseliyor. Konut hakkı, su hakkı, gıda-beslenme hakkı, enerji hakkı diyorsak eğer bunlar kıra rağmen haklar olamaz, kırsal sömürerek bu hakların karşılanması kabul edilemez. Kaldı ki bu hakların da kentliler için, herkes için karşılandığı da söylenemez. Kentte her hizmet parasını ödeyebilenin hakkı bugün. Bu hizmetler de kırsal peyzajına sunuluyor. Sömürü düzeni ikili çalışıyor, kentte ve kırdaki yoksullar kaybediyor. Kırsal ve pek çok küçük ölçekli kent (taşra), büyük kentlerde kentin belli kısımlarının gerekli ve yeterli teknik ve sosyal altyapıya sahip olmadığı da bu noktada belirtmek gerekiyor. 1992’de imzalanan Avrupa kentsel şartlarında belirtilen temel haklardan dahi pek çok kentte ve tüm kırsal alanlarda yoksunuz. Avrupa Ülkelerinin ya da gelişmiş batı ülkelerin geçtiği yollardan geçmedik, geçmeyeceğiz de, tarihsel-coğrafi materyalist bir bakış ile rahatlıkla burada yaşanan tarihin ve mekanın farklılığının geleceğimizi ve bugünümüzü bir hayli farklılaştırdığı söylenebilir. Bu nedenle, 1960’lar Fransa’sında Lefebvre tarafından yazılan, Harvey ile perçinlenen kent hakkı tartışması bizim için güzel bir başlangıç olmakla beraber kesinlikle bu coğ-

rafya ve bu zaman göz önünde bulundurularak değerlendirilmeli ve bir adım ötesine geçmek denenmeli.⁴ Benzer biçimde, Avrupa KentSEL Şartı⁵ gibi liberalizmi dışlamayan sosyal devletin ürettiği dokümanlar da temel hakları görmek açısından kullanılabilir ancak ideolojik olarak nerede durduğu iyi tahlil edilmeli ve kentte ve kırdaki sunulan hizmetler, kentte ve kırdaki yaşama hakkı bu dar çerçeveden değil, tartışmalarımızla zenginleşen radikal bir çerçeveden ele alınmalı. Buna ek olarak, her zaman, bu tür, kent hakkı gibi kavramsal araçların, başa gelen iktidarların aracı olacağı, bir eskiz kağıdı gibi alttaki rengi göstereceği unutulmamalıdır. Başka bir deyişle, iş salt kent hakkı, ya da daha doğru biçimde kentte ve kırdaki yaşama hakkı tanımlamakla bitmemekte, sınıfsal olarak bu haklar benimsenmeden ve mücadele etmeden alınmayacağı unutulmamalıdır. Subcomandante Insurgente Marcos'un dediği gibi: "Adaletin sadece aşağıdan gelebileceğini bilen bizler; safça, yukarıdan gelecek adaleti bekleyecek değiliz". Kentte ve kırdaki yaşama hakkını yeniden tanımlamakla ve bu haklar için mücadele etmekle de yetinmemeli, yerel yönetimi yeniden tanımlamalı, devrimci ve halkçı yerel yönetimlerin nasıl olabileceğini tartışmalı, katılımın, halkın özyönetiminin yerel düzeyde nasıl sağlanabileceğini sürekli gündemde tutmalıyız.⁶

1. 2002 Sonrası Yasal Düzenlemelere İlişkin Genel Değerlendirme: Mekan Üretimi, Merkezileşme ve Kır⁷

Bugün bulunduğumuz noktaya uzun bir yoldan geldik. Hızlı fakat parça parça yapılan yasal düzenlemelerle, uygulama değişiklikleri ile, yapısal ve uzun vadeli dönüşümler ile kır ve kenti düzenleyen yasal çerçeve bugünkü biçimini aldı. Her ne kadar, bu dönüşüm ve değişim süreklilik arz eden bir süreç olarak ilerlese de bu süreçte belirli kırılma noktaları ve iz bırakan yıllar öne çıkmakta. Bu konuda şöyle bir özet zaman çizelgesi çizilebilir:

Uzun yıllar koalisyon hükümetleri ile yönetilen Türkiye, dünyadaki gelişmelere paralel biçimde dönüşmekte ve neo-liberalizmin yolunda ilerlemekteydi ancak bu dönüşümlerin hızı uzun bir aradan sonra ilk defa tek parti hükümeti olarak AKP'nin başa geçmesi ile umulmayacak kadar arttı. Kırılma noktası olarak alabileceğimiz bu seçimin öncesinde ise, başka bir önemli kırılma noktası olarak 2001 krizi vardı. Tek başına iktidar olan AKP, hiçbir yakın zamanlı hükümetin sahip olamadığı yasama yeteneğine sahip

4 Harvey David, "The Right to the City", *New Left Review*, Issue 53, September-October 2008. <http://newleftreview.org/11/53/david-harvey-the-right-to-the-city>

5 The European Urban Charter ve The European Declaration of Urban Rights; <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=887405>

6 Bu konuda yapılan detaylı bir tartışma için 2011-2012 yıllarında yapılan Devrimci Halkçı Yerel Yönetimler Sempozyumu, Atölyeleri ve Çalıştayına bakılabilir.

7 2002 sonrası, AKP dönemi yasal düzenlemeler konusunda daha geniş bir değerlendirme için bakınız: Yaşar, C.G., "The Transformations in Laws Between 2002-2012 and The "Legal" Future of Turkish Cities", AESOP 26th Annual Congress, Conference Proceeding, 11-15 July 2012, Middle East Technical University, Ankara. Bu kısım, bahsi geçen makaleden yararlanılarak yazılmıştır.

Grafik 1:
2002-2014
Zaman Çizelgesi:
Kırılmalar - Süreklilikler

oldu. Merkez-yerel tartışmaları o günden bugüne tartışmaların önemli bir kısmını oluşturdu. Başlarda hızlanan Avrupa Birliği Adaylık Süreci ile birlikte hızla görünürde yerelleşme yasalar birer birer geçmeye başladı. Kamu yönetimi reformu yapıldı, kentsel alanlarda belediyelere ve büyükşehir belediyelerine, kırsal alanlarda il özel idarelerine yetkiler verildi. Yetkiler merkezden yerel geçiyor gibiydi. İlk zamanlar az sayıda kişinin dikkatini çeken bu yerelleşmenin sahteliği bugün herkesçe bilinir durumda. Yerele verilen yetkilerin daha fazlası merkezi teşkilatın bir parçası olan TOKİ'ye, ve yakın zamanda kurulan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na verildi.

Mekan üretiminde, kentsel politikada ve genel olarak merkezi ve yerel yönetimlerin işleyişinde ciddi bir merkezleşme oldu. Bunun yanı sıra, yerele verilen yetkiler de yerelde yatay biçimde dağıtılmak yerine büyükşehir belediyelerine verildi. Açık biçimde ifade etmek gerekirse yerelde de yetki yerelin merkezinde, Büyükşehir Belediyelerinde toplandı. Yerelde monolitik iktidar yapısı olarak isimlendirilebilecek bu yapı yerel yönetimlerin yekpare bir kaya gibi çalışmasını öngörüyordu.⁸ Merkezde ve yerelde merkezleşmeye ek olarak, AKP'nin parti içi güçlü hiyerarşik yapısı ve bürokrasiyi kontrol altına alan kendi iç emir-komuta zinciri bu durumu keskinleştirdi. Örneğin bürokratik

8 Akbulut, Örsan, "Belediye Yönetimi Reformu: Monolitik İktidar Yapısının Güçlendirilmesi" *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt:16 Sayı:1 Ocak 2007.

açından özerk olan seçilmiş yerel yönetimler – belediyeler devlet yapısında doğrudan Başbakan’a bağlı değilken, bugün AKP’li belediye başkanları, parti içi hiyerarşi nedeniyle Başbakan’a danışmadan karar verme hakkına ya da alınmış karara karşı çıkma hakkına sahip değiller. Bugün kim Kadir Topbaş’ın ya da İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclisi’nin Başbakan’a danışmadan ya da onunla çelişerek karar alabileceğini söyleyebilir. Böylesi bir bağlamda, her kararın merkezi olarak alınabilmesini sağlamak için yerelde de merkezileşmek ve o kentteki sorumlu-yetkilileri teke indirmek kaçınılmaz.

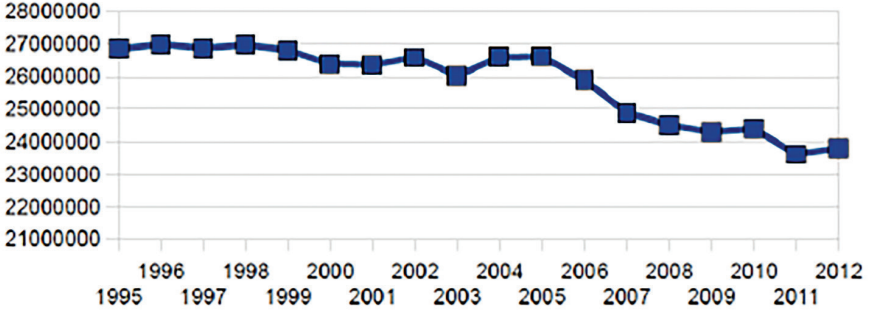
Bugün geldiğimiz noktada, Bütünşehir yasası ile birlikte sadece belediye sınırları içinde değil tüm il sınırları içinde muhattap tek kişi (Belediye Başkanı) haline gelmiştir. Bu da hepimizin az çok kestirebileceği üzere, yapılaşma sürecini hızlandıracak, rant getiren projeler, enerji yatırımları, engellere takılan işler hızla “halledilebilecektir”. Söylemde kendine AKP erken dönem iktidarında sıklıkla yer bulan katılımın bu yapıda sağlanabilmesi imkansızdır nitekim sağlanamamıştır ve bugün artık kendine sözde dahi yer bulamamaktadır ve yerini çoktan ileri demokrasiye bırakmıştır.

2002’den bugüne hızla derinleşen sorunlardan biri de konut sorunudur. Türkiye’de yoksullar için her zaman var olagelmiş bir sorun olan konut sorunu, kullanım değerinin çoktan yerini değişim değerine bırakmış olması ve konutun finansal bir meta haline gelmiş olması nedenleri ile bugün içinden çıkılmaz bir hal almıştır. TOKİ ayrıca incelenmesi gereken bir konu-sorun haline gelmiş, TOKİ aracılığıyla konut pazarını domine eden devlet, bir piyasa aktörü gibi karı ön plana alan ve sosyal konut üretimi ile pek de ilgisi kalmayan biçimde istediği her yere, her kente, her alana; planlardan, coğrafi koşullardan, toplumsal ihtiyaçlardan azade biçimde aynı konutları kondurur olmuştur. 2003 yılında değişen TOKİ yasası ile birlikte TOKİ kentsel ve kırsal, niteliği fark etmesizin istediği her yere, kent master planlarından, nazım imar planından ve çevre düzeni planlarından bağımsız olarak toplu konut yapabilir hale gelmiştir. Konutta niteliği ve toplumsal ihtiyacı değil niceliği ve rantı gözetken konut politikaları ile kentler yayılmakta, yapılaşma ile kırsal alanları istila etmekte ve tarım alanlarını tüketmektedir.

Benzer biçimde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Büyükşehir Belediyeleri de yapılaşma yetkileri ile donatılmıştır. Daha fazla yapılaşma için gizli bir uzlaşmadan söz edilebilir. Bahsi geçen kurumlar daha fazla yapılaşmak için adımlar atabilirler, ayrı ayrı kendi yapılaşma kararlarını alabilirler ancak herhangi birinin önerdiği “fazla” yapılaşmayı, ya da ihtiyaç olmadan önerilen spekülatif yapılaşmayı durduracak, kontrol altına alacak bir mekanizma kalmamıştır. Benzer biçimde 2012 yılında çıkarılan afet yasası ile birlikte kentsel dönüşüm ve kırım kente, ya da daha doğru bir ifade ile yapılı çevreye dönüşümü daha da otoriteriyen ve merkezi hale gelmiş, kontrol ve itiraz mekanizmaları ortadan kalkmış ya da etkisizleştirilmiş süreç akıl almaz biçimde hızlı hale gelmiştir.

Bu dönemde meydana gelen genel dönüşümler arasında üretimden tüketime geçişten söz edilebilir. Kuşkusuz AKP öncesi dönemde atılan temeller üzerinde AKP hızla yükselmiş, ülke genelinde, kentlerde, bölgelerde, hem merkezde hem de yerelde üretim yerine (sanayi ve tarım) tüketim (toprağın, metanın ve zamanın tüketimi) teşvik

edilir hale gelmiştir. Sanayi’de çalışan sayısı 2001-2006 arasında artarken 2006 sonrası düşmeye başlamış yine 2003’te tarım sektöründe çalışanların sayısında ciddi düşüş yaşanmıştır. Bu sırada servis sektörü ve inşaat sektörü çalışanları hızla artmıştır.⁹ Pek çok istatistikle desteklenebilecek bu durum, üretimin yerini tüketime bırakması, kırsal alanlarda iki türlü etkili olmuştur. Bir yandan tarımsal üretimin ve ürünlerin değersizleşmesi ile birlikte tarım topraklarını terk eden küçük üretici sayısı artmış, bir yandan da bugünün koşullarında ve kısa vadede tarımsal üretimden çok daha karlı olan arsa spekülasyonu satışı ile kırsal alanlar ve üretim aracı olarak toprak sahibi köylü kentsel büyümeye direnmez, direnemez olmuştur. Tarımsal üretimin doğası gereği dağıntık kalan ve örgütlenemeyen tarım işçileri, çiftçiler bu dağıntıklıkları yüzünden kırılığandır ve kentsel büyüme karşısında tarımsal üretimde ölçek dönüşümü karşısında güçsüzdür. Tam da bu sıralarda önce 2004’te Pergel Yasası olarak bilinen 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu çıkmış ve kırsal alanları kısmen Büyükşehir Belediyelerine bağlamış, hemen sonrasında da Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu değiştirilmiş ve tarımsal alanların imara açılması kolaylaştırılmıştır. Bu iki değişiklik tarımsal alanlardaki azalışı oldukça arttırmıştır. Grafikte görülebileceği üzere, Türkiye genelinde tarım alanlarındaki en esasl azalış 2005 yılından sonra meydana gelmiştir.

Grafik 2: 1995-2012 arası tarım alanları miktarındaki değişim (hektar)

Kaynak: TÜİK, 2013. Grafik yazar tarafından hazırlanmıştır (Yaşar,2013).

Bu yasal düzenlemeleri takip eden yıllar içinde 2008-2009 yılında bir de kriz geçiren Türkiye ekonomik açıdan (vaatlerin aksine) daha da istikrarsız hale geldi. Bir parti devleti haline gelen Türkiye yönetimi (AKP) Parti içinde baskın ve yaratılmış sermaye gruplarının inşaat sektörü aktörü olması nedeniyle bu yıllardan sonra belirgin biçimde

9 www.tuik.gov.tr Mart 2014’te erişildi.

daha da fazla inşaata yöneldi. Krizin hemen sonrasında Belediyelere geniş yapılaşma ve mekan üretimi yetkileri veren bir yasayla 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 73. Maddesi değiştirildi. Belediyelere kırsal ve kentsel, imarlı ve imarsız alanlarda denetimsiz yapılaşma ve kentsel dönüşüm yetkisi getirildi. Böylelikle Bakanlıkların, özellikle Çevre ve Şehircilik Bakanlığının, TOKİ'nin ve Büyükşehir Belediyeleri ile diğer kurumların yanında Belediyeler de planlama ve imar yetkisi ile donatılmış oldu.

2011 yılına gelindiğinde genel seçimlerden daha da güçlü çıkan AKP bu rüzgarı arkasına alarak, gücü arttırarak, merkezde ve yerelde merkezileşen yapı otoriteryenleşme ile desteklenerek yapı çevre üretimi ve imarlı alan yaratma hızlandı. 2012'de özellikle büyük şehirler başta olmak üzere küçüklü büyüklü pek çok kentte ve hatta kırsal alanda üretilen kentsel dönüşüm projelerinin uygulanmasındaki pürüzleri, yani dava açan odaları, hakkını arayan vatandaşları ortadan kaldırmak ve süreci hızlandırmak için, 2011 Van Depreminden alınan meşruiyetle 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüşümü Hakkında Kanun çıkarıldı. İmar ve şehirleşme hukukunun bugüne kadar inşa edilmiş tüm kurallarını uygulanmayacak mevzuat kısmıyla geçersiz kılan yasa şehirleşmenin ve yapılaşmanın yeni biçimi ve yöntemi haline geldi. Bahsi geçen madde sonrasında iptal edilse de yasa şehircilik açısından önemini korumakta. Afet yasasının hemen sonrasında ise kırsal alanları en derinden etkileyecek kanunlardan olan 6360 sayılı On üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun yani Bütünşehir yasası olarak bilinen torba yasa çıkarıldı, 14 il yeni büyükşehirler ilan edildi, il sınırı belediye sınırı haline geldi, köyler tüzel kişiliğini kaybedip mahalleye dönüştü ve kapatıldı, belde belediyelerinin büyük kısmı kapatıldı. Türkiye'nin tüm kamu yönetimi ve yerel yönetim sistemini değiştirecek olan bu yasa, hızlıca, tartışılmasına mahal verilmeden, hazırlıksız ve ön-çalışmasız meclisten geçti. 30 Mart 2014'te, yasanın çıkarılmasından iki yıl sonra yerel seçimler ile işlerlik kazandı.

Buraya kadar genel olarak anlatılan yasal düzenlemeler üç ana başlıkta incelenebilir:

- a. Güç ve yetki dağılımını yeniden yapılandıran yasalar
- b. Arazi piyasası ve arazi kullanımını yeniden yapılandıranlar
- c. Konut sektörünü yeniden yapılandıranlar

Bu üç kategoriden ilki daha önce bahsettiğimiz merkezileşmeye işaret etmektedir. Bu kapsamda incelenebilecek yasalar 5216 Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5162 Toplu Konut Kanunu, 5609 Gecekondu Kanunu, 5793 TOKİ Kanunu - Değişiklik, 5393 73.madde değişikliği, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Yetkilendiren 644 ve 648 Sayılı KHK'lar, 6306 Afet Yasası, 6360 Bütünşehir Yasası ve sadece bir yer için özel olarak çıkarılan sipariş kanun 5104 Kuzey Ankara Kent Girişi Kentsel Dönüşüm Kanunu bu kategoride değerlendirilebilir. Bu kanunların genel özelliği merkezileşmeyi pekiştirmeleri, yerelde

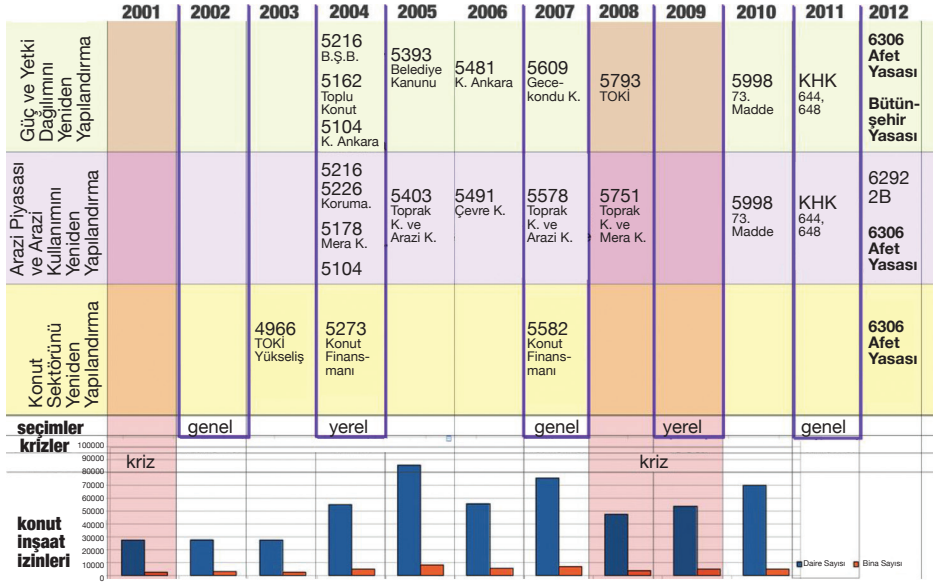
monolitik iktidar yapısını güçlendirmeleri ve katılımın önünü tamamen kesmiş olmalıdır. Başka kanunlar da bu kategoriye eklenebilir, ancak bu kanunlar da durumun açık biçimde ortaya konması için yeterli bir göstergedir.

İkinci kategori olan arazi piyasası ve arazi kullanımını yeniden yapılandıran kanunlar arasında yine 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5226 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 5178 Sayılı Mera Kanunu, 5403 Sayılı Toprak koruma ve Arazi kullanımı Kanunu, 5491 Sayılı Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 5578 ve 5751 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nda Değişiklik Yapan Kanunlar, 5393 73. Madde Değişikliği, 644 ve 648 Sayılı KHK'lar ve yine 6306 Sayılı Afet Yasası ile birlikte 6292 Sayılı Orman alanlarını yapılaşmaya açan 2B Kanunu sayılabilir. Bu kanunların genel niteliği ise, koruma alanları üzerindeki koruma kılıfını zayıflatmak, tarihi, kültürel ve doğal koruma alanlarının yapılaşmaya açılabilmesini kolaylaştırmaktır. Birbirleri ile zıt çalışması gereken koruyucu ve yapılaşmacı kanunlar daha fazla yapılaşma için uzlaştırılmış, sinerjist hale getirilmiştir. 2B yasası ile kısmen yerleşmiş ormanlar, Toprak koruma kanunu ile tarımsal üretim yapılan alanlar, Çevre koruma kanunu ile korunan doğal alanlar, Mera Kanunu ile ise Meralar yapılaşmaya açılmış ya da yapılaşması göreceli olarak kolaylaştırılmıştır. Koruma ifadesi koruma-kullanma olarak değişmiş, yasalarda yatırım sıklıkla geçer olmuştur. Söylemdeki bu değişim uygulamada da yerini bulmaktadır.

Üçüncü grup konut sektörünü yeniden yapılandıran kanunlardır. Son yıllarda inşaat sektörünün "lokomotif" sektör haline gelmesi ve yerli ve yabancı sermayenin önemli bölümünün inşaat sektörüne akması ile birlikte konut sektörü de önem kazanmış arsa piyasası ile birlikte kentsel ekonominin en temel parçalarından olma durumunu pekiştirmiştir. Konut AKP'den önce de değişim değeri ön planda olan finansal bir meta halindedir ancak son dönemde, yasal düzenlemelerin de kolaylaştırıcılığı ile ve inşaat sektörünün ana ekonomik alan haline gelmesi ile birlikte konut fazlası hiç olmadığı kadar artmış¹⁰, yoksullar için konut sorunu da eş ölçüde derinleşmiştir. 4966 Sayılı TOKİ Kanunu, 5273 Sayılı konut Finansmanı Kanunu, 5582 Sayılı Konut Finansmanı Kanunu Değişikliği ve yine 6306 Afet Yasası konut sektörünü yeniden tanımlayan kanunlar arasında sayılabilir. Tüm bu kanunların ortak noktası ise konut üretimini orta, üst-orta, orta-üst ve üst gelir grupları için arttırmaya yönelik adımların atılması ve devletin, piyasa aktörü gibi konut üretmesine olanak sağlamasıdır. Bu noktada fazla konutların niteliğini açıklığa kavuşturmak önemlidir. Bu konutlar konut pazarının gelir gruplarına göre kesin bir biçimde ayrışması nedeniyle üst gruplar için fazlayken, kentsel dönüşüm projeleri ile yoksullar hızla yerinden edilmekte, yoksulların ihtiyacını karşılayan ucuz konut stoku yine kentsel dönüşüm projeleri ile daha üst grupların sahip olabileceği konut alanlarına dönüşmekte ve giderek erimektedir. Ankara, İstanbul, İzmir gibi kentlerde bu sebeple ve başka sebeplerle kiralar durmadan ve gerçeklikten kopuk/alım gücüne

10 Bu konuda detaylı bilgi için İnşaat Mühendisleri Odası'nın 2010 yılında hazırladığı Konut Raporu'na bakılabilir.

uzak biçimde yükselmektedir. Konut, kentte barınma, barınmadan da öte yaşama hakkı, kent hakkı kavramının mütemmim cüzüdür.

Tablo 1: Zaman Çizelgesi İçinde Yasal Düzenlemelerin Sınıflandırılması ve Konut Üretimi

Kaynak: Yaşar, C.G. (2012) The Transformations in Laws Between 2002-2012 and The “Legal” Future of Turkish Cities, AESOP 26th Annual Congress, Conference Proceeding, 11-15 July 2012, Middle East Technical University, Ankara.

Yukarıda en altta yer alan grafik zaman içinde alınan inşaat izinlerini (mavi – daire sayısı cinsinden; turuncu bina sayısı cinsinden) göstermektedir. Kriz zamanları düşen konut üretimi, önemli yasal düzenlemelerin olduğu yılların hemen sonrasında artmaktadır. Mekan üretimi ile yasal düzenlemeler arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, genel ve yerel seçimler de yine tablodan incelenebilir. Yasalar amaç olduğu için değil ya da dünyayı değiştirmenin bir yolu olduğu için değil ama bugünü anlamak için, önemli araçlar olarak incelenmelidir. Bu yazıda da tam da bu bağlamda incelenmiştir. Kent hakkını tanımladığında Lefebvre, 1960’ların Fransa’sındaydı, o bağlamda, o günün koşullarında, o günün haksızlıkları ile şekillenerek yazıldı metin. Bugün biz 2014 Türkiye’sindeyiz ve ne Avrupa ülkelerinin geçtiği yollardan geçtik ne vardıkları yere varıyoruz. Doğrusal bir gelişme çizgisinden söz etmek de mümkün olmadığına göre, deneyimimiz bugüne ve bu coğrafyaya özgü biçimde kapitalizmin genel, yapısal, küresel ve yaygın sorunları üzerinde yükseliyor. Otoriteriyen, muğlak dile sahip ve hızlandırılmış neoliberalizm ile birlikte bir yeniden düzenleme olarak düzensizleştirme

(de-regulation as re-regulation) bugünkü idare biçimimizin özeti adeta. Bu bağlamda bir kentte ve kırdada birarada yaşama hakkı, bireysel ölçekte ele alınamaz. Makro sorunlar, az gelişmişlik, ulusal ve ulusüstü etkili politikalar bu tartışmanın parçası olmalı. Başka bir deyişle kent hakkı tartışmalarından güç alarak kentte verdiğimiz bireysel/mahalli barınma mücadelesi kadar, temel ihtiyacımız gıdanın üretildiği tarım topraklarının kaybı, küçük ölçekli üretimin can çekişmesi de mücadelemizin bir parçası olmalı. Kent hakkı kavramı, herkes için insanca yaşam vadedecekse eğer, bu hem kent hem de kırdada olmalı.

2. Bütünşehir yasası ile kıra, kırdada ve kentte yaşam hakkına ne olacak?

30 mart 2014'te kentsel nüfusumuz bir gecede %77,3'ten (2012) %91,3'e çıktı. Kır, kırsal alanlar, köyler, tarım alanları kentlerin hali hazırda önemli bir parçasıydı, bu yasayla idari bir parçası haline de geldi. Toplumsal olarak ise bundan söz etmek kısa vadede mümkün görünmüyor. Bildiğimiz kır bir anda isim değiştirerek kentsel alan kılıfına büründü, köyler mahalle oldu. Bu duruma eşlik edebilecek sorunlar çeşitli, geniş çaplı ve derin. Kısa, orta ve uzun vadede sorunun, kırdan kente dönüşmeden kentin boyunduruğu altına girmesi sorununun, farklı tezahürlerini gözlemleyeceğiz. Bu yeni-kırsal ya da yeni-kentsel alanlar, sorunları devam ederek ve çok muhtemel artarak, kentlerin kıyısında varlığını sürdürmeye çalışmaya devam edecek, en azından hemen yapılaşmaya açılmayan araziler ya da imara açılmayacak kadar sapa bölgeler, yani, rant kuramlarında marjinal arazi olarak geçen bölgeler. Eşit olmayanlara eşit davranıp aynı yarışa sokmak eşitsiz coğrafi gelişimin derinleşmesinden başka bir işe yaramıyor.

Nüfusun hala %22,7si kırsal nitelikli alanlarda yaşıyor. Taşra, küçük, az nüfuslu kırsal nitelikli iller de bu nüfusa katıldığında oran daha da artıyor. Politika üretirken ya da sermaye akışlarında (ki kentsel politikaların ve sermaye akışlarının varlığı da başka türlü dert) bu alanlar görünmez; ne temsil olanağı buluyor, ne söz hakkı var ne de doğrudan kırsal politika üretiliyor. Yeni Büyükşehir Belediyesi haline gelen illerden İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Bursa, Adana, Gaziantep benzeri büyük iller dışındaki iller hem sermaye hem de devlet için pek de ilgi çekici değil. Ne devletin ne de (uğraması başka dert olan) sermayenin pek uğramadığı, politika üretilmeyen iller ve kırsal alanlar, toplama bakıldığında ülkenin coğrafyasının büyük bir kısmını nüfusun da önemli bir kısmını oluşturuyor. Büyükşehir haline gelen yeni 14 il için de durum çok farklı olmamakla beraber, artık bu iller büyükşehirlerin sahip olduğu yetkilere ve sorumluluklara sahip olacak. Geriye kalan 51 il ne gündeme girebiliyor, ne sermayenin ne de hükümetin ilgisini çekebiliyor, ancak hala nüfusun önemli bir kısmı bu 51 ilde yaşıyor. İktidar, muhalefet ve hatta toplumsal muhalefet kentlerle meşgulken, kırsal alanlar, kırsal nitelikli yerleşimler, küçük kentler varlık savaşı veriyor. Hizmet yerine enerji yatırımlar gidiyor bu bölgelere, suları büyükşehirlerle çekiliyor, dereleri özelleştiriliyor, tarım alanları imara

açılıyor, maden faaliyetleri yürütülüyor, siyanür kullanımı gibi sebeplerle bazı kısımları canlı yaşayamaz hale geliyor, apartmanlar köyleri, beldeleri, kırsal yerleşimleri ve kırsal peyzajı hastalık gibi sarıyor. Üretimin ölçeği ve deseni değişiyor, “yarışabilirlik” söylemi kır ve tarımsal üretimi de vuruyor, ve olanca yarışamazlığıyla kır yalnızlaşıyor. Kapitalizmin kırsal yüzü de en az kentsel yüzü kadar vahşi. Kentte kurulan ezen ezilen ilişkisi, sömürü düzeni kırdı da kendini tekrar ediyor, bu sefer işin içine doğanın daha geniş çaplı sömürüsü de katılarak. Kırsal alanlar, taşra, küçük iller, büyükşehir olanlar ve olamayanlar yeni bir kırılma noktasının eşiğinde. Hazırlıksız, öngörüsüz, kısa vadeli çıkarlarla tasarlanmış yasanın muğlaklığı sorunun çığ gibi büyümesine neden olabilecek potansiyele sahip.

Yolsuzluk gündeminin yoğunluğundan çok yoğunlaşmadığımız bir yerel seçim süreci geçirdik, kısa süre içinde yerel seçimlerde Büyükşehir belediye başkanları, büyükşehir belediye meclis üyeleri, BŞB’de değilsek il belediye başkanları ve meclis üyeleri, ilçe belediye başkanları ve meclis üyeleri ile muhtar seçimleri için oy kullandık. İl özel idareleri kaldırıldığı için bir oylama eksik oldu, yerel yönetimlerin yine halk tarafından seçilen bir ayağı eksik kaldı. Ancak yıllardır süren durum bu seçimde de devam etti, programlar değil, belediye meclisi bile değil sadece belediye başkan adayları tartışıldı. Yerel seçimler için adaylarını her parti merkezden belirliyor, sokağın sesi duyulmuyor. İktidar partisinde ve iktidara oynayan partilerde vaatler yapılaşma, altyapı ve inşaat projelerinden öteye gitmiyor, yeni yollar, yeni gökdelenler, yeni alışveriş merkezleri, yasak savma kabilinden yeni büyük, nerede olduğu ve kimin gidebileceği belirsiz kentsel parklar, kentsel dönüşüm, TOKİ evleri, apartmanlar, apartmanlar, apartmanlar vaatler arasında. Hep kente bir şeyler vadeden adaylar iş kıra gelince sessizleşiyor, oyu az sorunları derin olan kır için yerel yönetim adaylarının hiçbir vaadi yok. Çiftçi-sen genel başkanı Abdullah Aysu, sizin olan sizde kalsın (meralar, otlaklar, yaylalar) deseler bile yeter diyor, demiyorlar.

Bütünşehir Yasası’nın kıra olan olumsuz etkisini belli başlıklar altında toplamak gerekirse; temsiliyet, yetki karmaşası, bütçe, yaşama ve üretim giderleri, hizmet sunumu, mekan üretimi ve yapılaşma, üretim, toplumsal yapı ve kültür, ölçek sorunu alt başlıkları oluşturmak mümkün.

Kırda Temsiliyetin Krizi

Yasayla birlikte 34434 köyün 16220’si, yani yarısına yakını, tüzel kişiliğini kaybederek mahalleye dönüştü. 1977 ilk kademe ve belde belediyesinin 1583 tanesi, yani %80’i kapatıldı. Bu durum ciddi bir temsiliyet krizini de beraberinde getirmekte. İlk defa Büyükşehir belediyelerini seçecek olmaları, mahalleye dönüşen köylere tanınmış olumlu bir hak olmakla beraber, nüfusun azlığı ve dağılımı belirgin bir etki yaratma önünde ciddi bir engeldir. Daha da önemlisi, köyleri üzerinde tasarruf hakkı bulunan, ortak alanlara, meralara, otlaklara, yaylalara sahip olan köylüler tüm bu haklarını kaybettiler. Abdullah Aysu’nun sözleri ile ifade etmek gerekirse “Türkiye’nin toplam, tarım, orman, çayır ve

mera alanı 641.639 km²'dir. Yüzölçümü 407 bin km²'ye çıkarılan 30 büyükşehirin 270 bin km² yakın bölümü tarım, orman, çayır ve mera alanıdır. Yasayla birlikte bu alanların, yani toplam tarım, orman, çayır ve mera alanlarının neredeyse yarısının tasarrufu konusunda köyler dışlanmıştır".¹¹ Bu alanlar, daha önce bahsedilen mera kanunu, toprak koruma ve arazi kullanımı kanunu, 2B kanunu gibi kanunlarla korunmasız hale getirilmiş alanlardır. 6360 Bütünşehir Yasası ile birlikte Büyükşehir Belediyelerinin kontrolüne geçmiştir. Büyükşehir Belediyelerinin bugünkü yaygın uygulamaları incelendiğinde, bu alanların yapılaşmaya açılması olası görülmektedir. Mekan üretimi konusunda söz hakkı ve temsiliyet bugün bu topraklarda zaten bulunmamaktadır. Demokrasi salt sandıktan ve seçimden ibaret görülmekte, sonrasında alınan ve alınacak kararlar yaşayanlara sorulmamaktadır. Temsiliyetin genel krizi, bu yasayla özel olarak kırdan daha da artmıştır. Kırın tam tahakküm altında olduğu böylesi bir durumda dar anlamıyla kent hakkından söz etmek kırı yalnızlaştırmaktan başka bir şey olmayacaktır.

Temsiliyeti takip eden konu yetki karmaşasıdır. Daha önce kapatılan Köy Hizmetleri'nden alınan yetkiler İl özel idarelerine verilmiştir. Seçimle gelen bir meclise sahip olan il özel idareleri yasayla birlikte kapatılmış, ikili yerel yönetim yapısı baltalanmış, önceki kısımda belirttiğimiz monolitik iktidar yapısını güçlendirecek biçimde büyükşehir belediyeleri tek kuvvet haline gelmiştir. Temsiliyetin olumsuz etkileneceği sonuçlar arasında sayılabilecek bu kapatılma ile birlikte il özel idaresinin işlevleri belediyelere ve yatırım izleme koordinasyon başkanlığına devredilmiştir. Seçilmiş bir gövde olmayan bu yapı adından da anlaşılacağı üzere kıra hizmet götürme değil yatırımları izleme amacı taşımaktadır. Neo-liberalizmin kendini burada ne kadar açık ettiğini görmemek mümkün değil.

Yetki Karmaşası

Yetki karmaşasının bir diğer boyutu Çevre ve Şehircilik Bakanlığına verilmiş olan, bölgesel nitelikli Çevre Düzeni Planı (ÇDP) yapma yetkisinin¹² Büyükşehir Belediyesi haline gelen illerin tamamında Büyükşehir Belediyesine bırakılacak olmasıdır. Yapılmış ve yapılacak olan ÇDP'ler belediyeler tarafından delinebilecek ya da alternatif, birbiri ile yarışan planlar yapılabilecektir. Planlar arası kademeli birlikteliği tamamen gözardı eden bu durum ile birlikte pek çok başka sorun da ortaya çıkacaktır. Kendi ÇDP'sini yapan belediyeler kendi sınırları içinde kalan doğal kaynakların nasıl kullanılacağına tek başlarına karar verecek, özellikle su kaynakları konusunda belediyeler arasında ciddi anlaşmazlıklar çıkabilecektir. Su havzalarına göre bölünmemiş olan il sınırları suyun paylaşımı ve sorumsuz kullanımı konusunda tartışmalara neden olacak, ve belki de yeni su savaşları ülkeler arasında değil belediyeler arasında çıkacaktır.

Bütçe

Bir diğer konu bütçe konusudur. İnşaat sektörünün öne çıktığı günümüzde devletin harca-

11 Aysu, Abdullah, "Büyükşehir, Bütünşehir, Çiftçi-Sen Basın Açıklaması", www.karasaban.net, 2013.

12 NUTS bölgelerinde-3lü il grupları halinde.

ma kalemlerinin başında konut, kentsel altyapı ve enerji yatırımları gelmektedir. Bu bütçe dağılımı içinde kırsal alanlar, tarımsal üretim halihazırda kendine pek yer bulamamaktadır. Dönem dönem, tarım, “ülke kaynaklarını yutan bir karadelik olarak” nitelenmiştir.¹³ Bu durum kısmen doğrudur da, ancak sorunun çözümüne ilişkin yapısal değişiklikler hiçbir zaman yapılmamış geçişirmeci politikalar dışında gerçekçi adımlar atılmamıştır.

6360 ile yapılan değişiklikler ile bütçeden belediyelerce alınan pay dolaylı yoldan değişmiştir, ve ayrılan payın bu alanlara hizmet yönünden nasıl paylaşılacağına bilgisi ve denetim mekanizması yoktur. Kamu kurumları, yetkili bakanlıklar, Belediyeler büyük hazırlık gerektiren bu yasaya yönelik olarak kapsamlı hazırlıklara girişmemişler, önce yerel sonra da 2015 genel seçimlerinin sonucunu beklemişlerdir. Kurumsal olarak hazırlığı yapılmayan bir durumla karşı karşıya kalan olan belediyelerin bu yetkilerle ne yapacağı, bütçesinin ne kadarını geniş, kırsal alanlara ayıracağı meçhuldür. Söylemde ve eylemde, kırsal alanların kent yönetimine katılması kıra hizmet götürülmesinden çok doğal kaynakların kullanılması biçiminde kendine yer bulmaktadır. Katılımcı bütçeleme ise bugün Türkiye’de yerel yönetimlerin çok uzağına düşmektedir.

Bütçe konusunun ardından halkın bütçesi tartışılması gereken bir diğer konudur. Yasada iktidar uyanıklık yaparak beş yıl ertelemiştir mali uygulamaları ancak beş yıl içinde karşılaşılabilecek tablo oldukça karanlıktır. Kişi başına gelirin kente göre son derece düşük olduğu kırsal alanlarda, köylerde yaşayanlar bir anda bizim kentte zor başa çıktığımız faturalarla karşı karşıya kalacak, kırdaki yaşamın maliyeti kente eşitlenecektir. Önümüzdeki günlerde ve bu bağlamda kır ile kentin eşitleneceği tek konu da bu olacak gibi görünmektedir. Su, elektrik, çöp vergisi, çevre vergisi, harçlar derken küçük üreticinin, topraksız köylünün azıcık geliri kentlere akacaktır.

Hizmet Sunumu

Kırdaki yaşamın maliyeti artarken, belediyelerin altyapısındaki ve bütçesindeki yetersizlikler ile kıra olan ilgisizlikleri nedeniyle hizmet sunumu yerinde sayacak, kır bugünden daha yaşanılmaz hale gelecektir. Böyle bir ortamda kırların ıssızlaşacağı ve kentlere doğru yeni bir göç dalgasının başlayacağını öngörmek mümkündür.¹⁴ Kent kırını daha çok istila edecek, kurulan tahakküm güçlenecektir. Mersin, Konya gibi illerdeki mekansal uzaklıklar sorunun sadece bir boyutunu oluşturmaktadır. Küçük bütçeli belediyeler, hele bir de iktidar partisinden değilse bırakalım kırını, kente dahi hizmet götürememektedir. Bu koşullarda belediyelere yeni araçlar tanımlanmadan, kıra özgü hizmetin nasıl sunulabileceği kurgulanmadan bu belediyelerin işlemlerini beklemek safdillik olur.

Üretim

Benzer biçimde, mekan üretimi konusu da ciddi sorunlara gebe. Bugün kentleşme

13 Günaydın, G. “Türkiye Tarımı, Gerçekler/Saptırmacalar”, www.zmo.org.tr, 2008.

14 Aysu, Abdullah, “Büyükşehir, Bütünşehir, Çiftçi-Sen Basın Açıklaması”, www.karasaban.net, 2013.

ve yapılaşma ekonominin merkezinde yer almaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz üretimden tüketime geçiş politikaları ile birlikte tarımsal üretimin içinde bulunduğu durum ağırlaşmaktadır. Halihazırda son derece sorunlu olan tarımsal üretim konusu yasalarda büyük ölçüde görmezden gelinmektedir. Üretim karşılığında tüketim, tarıma karşı konut desteklenmekte, tarımı ve toprağını terk eden köylülerin sayısı artmaktadır. Üretimde yaşanacak sorunları ölçek sorunu ile birlikte ele almak yerinde olacaktır. Küçük ve orta ölçekli üretim desteklenmemekte, geçmişe ait ve geride kalması gereken bir sorun olarak görülmektedir. Ancak, eklemleme okulunun¹⁵ açık biçimde ifade ettiği gibi, Türkiye’de üretim süreçleri farklı türleri ve farklı ölçekleri ile birlikte eklemleme işlemi. Kapitalizm öncesi bazı yapılar bozulmadan ya da bozularak kapitalist yeni yapılara eklemleme işlemi bu da çok katmanlı bir üretim ve ekonomik yapı oluşturmuştur. Başka bir deyişle ifade etmek gerekirse, küçük ve orta ölçekli üretim Türkiye ekonomisinde oldukça önemli bir rol oynamakta, istihdamın hala önemli bir kısmını sağlamaktadır. Hal böyleyken, küçük ve orta ölçekli üreticiyi yok saymak, kaderine terk etmek, politika üretmemek ve sadece büyük ölçekli üretim ve üreticinin çıkarına kararlar almak orta ve uzun vadede sorunu içinden çıkılmaz hale getirecektir. Bu yasa özelinde, büyük ve orta ölçekli işletmelerde üretim desteklenirken, küçük üretici, hayvancılık ruhsatlarına getirilen kısıtlama nedeniyle konutunun yanında yöresinde üretime devam edemeyecektir. Hayvancılıkta ölçek ekonomisinin etkisini arttıran bu durum ile şirketleşmiş hayvancılığa geçişle birlikte üretim sürecini değiştirecektir. Sonuçlardan biri hayvanların meralar yerine kapalı tesislerde beslenecek, hastalıkları önlemek için antibiyotik kullanımını arttırması olacaktır.¹⁶ Önceden hayvanın dışkıyı gübre olarak kullanan üretici, ilaçlar nedeniyle bunu kullanamaz hale gelecek, dışarıdan gübre almak zorunda kalacak ve ayrıca kendi hayvanının ürettiği gübreyi bertaraf etmek için para vermek zorunda kalacaktır.¹⁷ Köyde üretimin doğal döngüsünü bozan bu durum, aynı zamanda küçük ölçekli hayvancılığı da ahırın imar planında yasak olması, meraların imara açılması ile bitirecektir.

6306 sayılı yasada kırsal alanlar rezerv alan olarak kendine yer bulmaktadır. Yapılaşma, kentsel alan haline gelme ve Büyükşehir belediyesi kontrolüne girme ile birlikte kaçınılmaz olarak artacaktır. Reel bir artma olmasa da spekülasyon ve rant baskısı artacak, bu da üretimi sekteye uğratacaktır. Rezerv alan olarak görülen kır, acele kamulaştırma gibi hızlandırılmış yöntemlerle hızla yapılaşmaya açılacaktır. Yapılaşma salt konut olarak değil, farklı arazi kullanımları ve altyapı yapılarını da içerecek biçimde düşünülmelidir. Tüm şehirleri, iklime, toplumsal yapıya, yaşam biçimlerine, yerleşik hayat geleneklerine bakılmaksızın istila eden apartmanlar kıra da aynısını yapmaktadır ve yapacaktır. Kırsal peyzaj giderek bozulmakta, tam kentleşmeden, kır da kalamadan yozlaşmaktadır. Benzer biçimde toplumsal yapı açısından da köydeki ortak yaşam kül-

15 Ersoy, M. *Üretim Süreçlerinin Eklemleme Üzerine*. Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.

16 Aysu, Abdullah, “Büyükşehir, Bütünşehir, Çiftçi-Sen Basın Açıklaması”, www.karasaban.net, 2013.

17 Aysu, Abdullah, “Büyükşehir, Bütünşehir, Çiftçi-Sen Basın Açıklaması”, www.karasaban.net, 2013.

türünün yok olması, köyün de kentteki gibi her şeyin parayla olduğu düzenin içine çekilmesi önümüzdeki on yıllarda daha da olumsuz gelişmelerin habercisidir. Kır hakkı hiç olmadığı kadar tahakküm altındadır.

3. Nasıl Yapmalı?

İlk adım olarak, Türkiye’de kentsel olmayan alanlar sınıflandırılmalı ve kır yeniden tanımlanmalıdır. Farklılaştırmadan büyüklü küçüklü, kentsel-kırsal nitelikli bir tarafta 30, diğer tarafta 51 ilin tamamına aynı politikayı uygulamak kentte ve kırdaki yaşama hakları konusunda ciddi kayıplara ve sorunlara yol açacaktır. Kırsal alanların da kendi içinde kademelenebileceği, tek tür olmadığı da ayrıca gündeme gelmesi gereken bir konudur. Avrupa Çevre Ajansının erişim ve ekonomik yoğunluk baz alınarak yaptığı aşağıdaki ayırım, giriş niteliğinde ve yol gösterici olabilir. Kısacası, üretilecek toplumsal, ekonomik, mekansal politikalar farklılaşmalı; ihtiyaçlar göz önünde bulundurulmalıdır. Bugün derin kırsal alanlar hizmet yüzü görmezken, enerji yatırımlarının¹⁸ hedefi olmakta, kır ve kentin çevresindeki yakın-kırsal alanlar ise konut ve diğer kentsel kullanımlarla yapılaşma tehdidi altında kalmaktadır. Bu sıkışmışlık içinde kır, nüfus için daha da yaşanmaz hale gelmektedir. Ancak kente göç geçmişte olduğu kadar baskın ve güçlü bir seçenek de olamamaktadır.

KIRSAL ALANLAR SINIFLANDIRMASI
(AVRUPA ÇEVRE AJANSI)

ERİŞİM (DAKİKA)	YÜKSEK	KIR	KIR	KENT ÇEVRESİ (peri-urban)
	ORTA	DERİN KIR	KIR	KIR
	DÜŞÜK	DERİN KIR	DERİN KIR	KIR
		DÜŞÜK	ORTA	YÜKSEK
		EKONOMİK YOĞUNLUK		

Grafik 3: Kırsal Alanlar Sınıflandırması – Avrupa Çevre Ajansı

Kaynak: <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/classification-of-rural-areas/classification-of-the-nine-classes> , şubat 2014’te erişildi. yazar tarafından çevrilmiştir.

18 Karadeniz’de yaylalar, HES ile sömürülen-kuruyan dereler, Nükleer santraller ve termik santraller ile tehdit edilen alanlar

Üretilen mekânsal politikalara altlık oluşturabilecek bu sınıflandırma ile birlikte kır, kent, yarı-kentsel alanlar, derin kırsal alanlar niteliklerine uygun olarak ele alınabileceklerdir. Bu sınıflandırma devletin yapabilecekleri arasında yer almaktadır, ancak halkın, kırdaki yaşayanların yapabilecekleri daha büyük önem taşımaktadır. Kırsal alanlarda nüfusun dağılımı ve az yoğun olması, temsiliyetin yetersiz kalmasına, gündem oluşturmada kırın geride kalmasına neden olmaktadır. Bunun önüne geçebilmek ancak ve ancak kırdaki güçlü bir örgütlenme ile mümkündür. Böylesi bir örgütlenmenin gündem oluşturmada ve kırsal alanların ihtiyaçlarının sağlanması, sorunlarının giderilmesi ve hizmet alması konularında üstlenebileceği rolün önemini görmek için İngiltere Kırsal Hizmetler Ağı'na bakılabilir. 2010 yerel seçimlerinde kırsal hizmet manifestosu yayınlayan bu örgüt, yerel yönetimlerin de katkısıyla İngiltere'de kırsal alanların daha yaşanabilir olmasının sağlanması için çabalamaktadır. Benzer bir örgüt de Kırsal Koalisyon'dur.¹⁹ Tıpkı işçi sınıfı gibi, İngiltere'de kırsal alanlarda yaşayan ve üretenler de örgütlenmektedir.

Kooperatifler bu konuda önemli tartışma başlıklarının başında gelmektedir. Bir ekonomik örgütlenme biçimi olarak kooperatifler, kırdaki üretimin örgütlenmesinin en iyi yoludur. Bugün, ölçek ekonomisi ile birlikte, üretim yeniden ölçeklenirken, küresel ve ulusal gelişmeler nedeniyle küçük üretici ayakta kalamazken, küçük ve orta ölçekli üreticiler için çıkış yolu kooperatiflerle örgütlenmek olarak görünmektedir. Benzer biçimde, artan yaşam pahalılığı ve düşen alım gücü ile birlikte kentte ayakta kalmaya çalışan halk için de, tüketim kooperatifleri kurularak,²⁰ yoksulların, halkın gıdaya erişiminin maliyeti düşürülebilir. Daha da önemlisi bu tüketim kooperatifleri doğrudan kırdaki üretim kooperatiflerine eklenerek araçlar aradan çıkarılabilir ve üretim sürecinin başı ve sonu biraraya gelebilir. Üretim ancak böyle güçlenebilir; ezilenler de.

Aynı zamanda siyasi örgütlenmelere de dönüşebilecek kooperatifler, kırın sorunlara karşı güçlü ses çıkarabilmesini sağlayabileceği gibi, kentlileri de kır ile dirsek temasına sokabilecek, kentli de kırdaki sorunu, olması gerektiği gibi, kendi sorunu gibi benimseyebilecektir. Kırsal sunulan servislerin de iyileştirilmesi, güçlü toplumsal taleplerle mümkündür. Böylesi bir kapsayıcı örgütlenme, hizmet sunumu sorunlarını da giderebilme potansiyeline sahiptir. Toplu hizmetlerin kıra nasıl ulaşacağı, kent hakkı gündemin önemli bir parçasını oluşturmalıdır. Kır kırdaki tutmak için değil, kırda yaşanılır kalmak için tartışmalar yürütülmelidir. Son tahlilde, kır ve kent arasında bugün bulunan mücadele ve çatışma, bu yapılarla yeniden ve dayanışmacı biçimde yeniden tanımlanabilecektir. Başladığımız noktaya geri dönersek, kent hakkı, kırın içermeden bir anlam ifade etmemekte daha da önemlisi haklar kıra rağmen tanımlandığında, bedelini kır ve kent birlikte ödemektedir. Bu nedenle, bütünlüklü ve ilişkisel olarak kırdaki yaşam hakkı birlikte ele alınmalı, tamamlayıcılıkları her fırsatta vurgulanmalı, ve bu iki alanda birlikte-bütüncül biçimde tanımlanmalıdır. Emeğin ve doğanın sömürsü tartışmalarının da bir boyutunu oluşturan kent ve kır arasındaki tahakküm ilişkisi ortadan kalkmalı, muhtaç olduğumuz kır hak tanımlarında ve mücadelelerde yerini bulmalıdır.

19 Rural services network ve rural coalition, rsonline.org.uk

20 Yaygın bir örneği için Japonya deneyimine bakılabilir.

Kaynakça

- Akbulut, Örsan, “Belediye Yönetimi Reformu: Monolitik İktidar Yapısının Güçlendirilmesi” *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt:16 Sayı:1 Ocak 2007.
- Aysu, Abdullah, “Büyükşehir, Bütünşehir, Çiftçi-Sen Basın Açıklaması”, www.karasaban.net, 2013.
- Brenner, Neil, “Introduction: Urban theory without an outside”, *Implosions/Explosions: Towards a study of planetary urbanization*, Newyork, 2014.
- Ersoy, M. *Üretim Süreçlerinin Eklemlenmesi Üzerine*. Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- Günaydın, G. “Türkiye Tarımı, Gerçekler/Saptırmacalar”, www.zmo.org.tr, 2008.
- Lefebvre, H. *The Urban Revolution, From the city to urban society*, University of Minnesota Press, 2003.
- Harvey David, “The Right to the City”, *New Left Review*, Issue 53, September-October 2008. <http://newleftreview.org/II/53/david-harvey-the-right-to-the-city>
- Yaşar, C.G. “Bütünşehir’de Görünmez Kır ve Topyekün Kentleşme Afeti: Büyükşehir’lerde Kentsel Büyüme ve Tarım”. 37. *Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu Bildiriler Kitabı*, İzmir 2013.
- Yaşar, C.G., “The Transformations in Laws Between 2002-2012 and The “Legal” Future of Turkish Cities”, AESOP 26th Annual Congress, *Conference Proceeding*, 11-15 July 2012, Middle East Technical University, Ankara.
- <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/classification-of-rural-areas/classification-of-the-nine-classes> Mart 2014’te erişildi.
- www.tuik.gov.tr Mart 2014’te erişildi.
- rsnonline.org.uk Mart 2014’te erişildi.

YEREL YÖNETİMLERDE ‘KATILIM’: TİRANLIK MI YOKSA MÜŞTEREK SİYASETİN İNŞASI MI?

Yaşar Adnan Adanalı

Berlin Teknik Üniversitesi Uluslararası Şehircilik Enstitüsü’nde doktora öğrencisi

Özet

Yaşam alanlarını ilgilendiren mekânsal müdahaleler, yurttaşların kararlara katılımı gözetilmeden, inşaata dayalı ekonomiden beslenen iktidar – sermaye ağı tarafından dayatılmaktadır. Güç ve sermaye merkezileşirken, yerel yönetimlerin mekân politikalarındaki önemi de azalmakta. Bu makale, hem teorik hem de pratik açılardan sorunları olan katılım kavramını, yerel yönetimler özelinde ve ‘katılım merdiveni’ adlı bir analitik çerçeve ile açmayı, sonrasında da uygulamadaki farklılıklar ile tartışmayı derinleştirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar sözcükler

Katılım, Yerel Yönetim, Mekan, Demokrasi, Katılımcı Bütçe, Sarıyer, Seçim Sözleşmesi

Abstract

‘Participation’ in Local Governments: Is it a tyranny or formation of politics of common?

The spatial interventions on life spheres are imposed upon people by the network of power – capital, without foreseeing participation of citizens. Whilst power and capital is centralizing, the importance of local governments for spatial policies is also diminishing. This article aims to deepen the debates on problematic concept of participation, both theoretically and practically, with the ‘ladder of participation’ analytical framework and by focusing on particular experiences, especially at local government level.

Keywords

Participation, Local Government, Space, Democracy, Participatory Budget, Sarıyer, Election Contract

Mekân politikalarının, mekâna yapılan müdahalelerin ve bunlar karşısında yükselen muhalefet ve alternatif pratiklerin giderek ekonomik, siyasal ve toplumsal süreçlerin merkezinde konumlandığına tanık oluyoruz. Çılgın projeler, kentsel dönüşüm uygulamaları ve imar yolsuzluklarının yoğunlaşmasına paralel bir şekilde, ve özellikle Gezi Direnişi ile birlikte, mekânın toplumsal muhalefet tarafından da yeniden 'keşfedildiği' söylenebilir.

Bu keşfin kökeninde, yaşam alanlarını ilgilendiren mekânsal müdahalelerin, yurttaşların kararlara katılımı gözetilmeden, inşaata dayalı ekonomiden beslenen ve git-tikçe konsantrasyonu artan iktidar – sermaye ağı tarafından dayatılmasının yattığı görülmekte. Mekânın (yeniden) üretimi sürecinin demokratikleştirilmesi ve bu sürece doğrudan dahil olma talebi, toplumsal hareketler tarafından artarak sahiplenilmekte.

13 yıllık AKP iktidarı, siyaseti kalkınma söylemine (ör. Hedef 2023, TOKİ, Çılgın Projeler), teknokratik hizmet alanına (ör. AK Parti Belediyeciliği) ve sandık demokrasisine (ör. milli irade, 'gel sandığa') hapsederek politikadan arındırmak ve mekân ile ilgili kararları merkezileştirmek için elinden geleni yaptı. Sonucunda, odağında kentsel ve kırsal mekanın dönüşümünün yer aldığı, birbirlerine yakından bağlı ekoloji ve demokrasi krizinin derinleşmesine tanık olduk. Bu krizin bir görünür yüzü kentsel talan, ekolojik yıkım ve tepeden inmeci müdahaleler ise diğer yüzü de kırsalda ve kentte verilen yaşam alanlarını koruyucu, aşağıdan ve yatay bir şekilde gelişen direnişler oldu.

Doğrudan yaşam alanlarıyla ilgili birçok kararın uygulayıcısı konumundaki yerel yönetimler, 'erişilebilir' ölçekleri, yurttaşların kararlara katılımına imkan sağlayacak yapıları, seçmen ve seçilmişler arasında aracısız kurulabilecek iletişim kanalları gibi sebeplerden ötürü, genel olarak siyasetin, mekânsal boyutu ile yerelden yeniden politikleştirilerek kurulması için önemli kurumsal yapılarıdır. Ekoloji ve demokrasi krizinin aşılması için yerel yönetimlerde 'katılım' konusunun önemle ele alınması gerekir.

'Katılım', işte bu mekan / siyaset diyalektiği içinde öne çıkan bir kavram. Katılımcı demokrasi, katılım ve belediye, yurttaşın yönetime katılımı gibi kullanımlar ile sıkça dile getirilen bu kavram, hem teorik hem de pratik açıdan oldukça sorunlu. Dolayısıyla önce bu kavramı açmak, sonrasında da uygulamadaki farklılıklar ile tartışmayı derinleştirmek gerekiyor.

Katılım tanımı

Kent yönetimini, yurttaşların aşağıdan yukarı bir şekilde örgütlenmesi ve demokratikleşme çerçevesinde ele aldığımızda öne çıkan anahtar terimlerden biri 'katılım'dır. Kavram, hem daha iyi bir kent yönetiminin *aracı* (metodolojisi) olarak, hem de yönetişimin ulaşmak istediği noktayı vurgulayan bir *amaç* olarak kullanılmaktadır. Ancak 'katılım' sözcüğünü tek bir cümle ile sorunsuz bir şekilde tanımlamak mümkün değil. Kalkınma, planlama ve kamu yönetimi alanlarında farklı anlam ve pratikleri içeren, manipülasyon açık bir kavram söz konusu olan.

Katılımcı yaklaşımların, tepeden inmeci modernist kalkınmacı yöntem ve uygula-

maların kusurlarının idrakine paralel bir şekilde popülerleştiği söylenebilir. 'Dışarıdan' ve 'yukarıdan' empoze edilen, uzman/teknokrat merkezli planlama çalışmaları ve araştırmalarının etkisizliğinin farkındalığı, özellikle 1980'li yıllarda katılımcı araştırma ve planlama örneklerinin artmasına yol açmıştır¹. Aynı zamanda refah devletinden neo-liberal modele geçiş ile sert bir paradigma dönüşümü de yaşanmakta olan bu yıllar boyunca, 'kalkınma' sürecinde kamu otoritesinin etkinliğinin 'geri çekilmesi', ortaya çıkan boşluğu farklı aktörlerin 'katılımı' ile doldurma ihtiyacını da gündeme getirmiştir. Katılım alanının meşruluğu, kavramın etik olarak karşı çıkılamaz olmasının yanında, yapılan plan/politikaların sürdürülebilir kılması, işe yararlılığını arttırması, ve söz konusu 'hedef kitlesi'nin özne olma sürecini desteklemesi üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Yerel toplulukların 'tanınması' ve süreçlere katılımı yönünde teşvik edilmeleri, plan/proje ile toplumsal gerçeklik arasındaki makası kapattığı da iddia edilebilir.

Araç mı, Amaç mı?

Katılımı tanımlama sorununa dönecek olursak, bir anlamlandırma çabası katılımın amaç olarak mı yoksa araç olarak mı ele alındığına bakmak olabilir. Bir *araç* olarak katılım, katılımı önceden belirlenmiş kısa dönemli hedeflere erişmek için yapılan, nispeten pasif bir etkinlik olarak değerlendirir. Bu bakış açısına göre, katılım 'iyi yönetişim'i teşvik ettiği ölçüde, yerel/merkezi yönetimin verimliliğini, etkinliğini, sürdürülebilirliğini artırdığı ölçüde değerlidir. Oakley, bu anlayışı, halk katılımının, hedef kitlesine ne kadar elle tutulabilir faydalar sağladığı ve mevcut yönetim şeklini radikal bir şekilde dönüştürüp dönüştüremediği ile statükonun biraz daha etkin bir şekilde işlemesi arasındaki farkı vurgulayarak sorgular².

Öte taraftan bir amaç olarak katılım, katılımı toplumsal gelişmenin/demokratikleşmenin temel konusu ve dönüştürücü bir süreç olarak görür. Asıl olan kamusal / siyasal alanın genişlemesi, demokratikleşmenin derinleşmesidir. Bu yaklaşıma göre, araçsal yaklaşımın tersine, katılımın önceden belirlenmiş, ölçülebilir amaçları, hatta bir doğrultusu bile olamaz. Katılım, toplulukların kolektif özne olma sürecinin ta kendisidir. Yaşayanların kendi hayatları ve yaşam alanlarını ilgilendiren kararlara katılımı bir haktır ve yapısal adaletsizliklerle mücadele etmenin de asli yoludur. 'Katılımın' 'özne olma' sürecini destekleyip, desteklemediğini görmek için ise 'kim, neye, ne ölçüde, hangi sorumlulukla ve kimin inisiyatifiyle katılıyor?' sorularını sormak gerekir³.

Katılım Merdiveni

Araç / amaç olarak katılım ayırımı somutlaştırmak için, Bhatnagar'ın (1992) katılımı derinleştirdiği kategorizasyonuna bakabiliriz⁴. Buna göre, katılımın en sığ hali *bilgi paylaşımıdır*. Topluluklar öznenen ziyade hedef kitle olarak görülür, yukarıdan aşağıya bir iletişim söz konusudur. Bir sonraki aşama *istişaredir*. Yani, halka bilgi aktarımının ötesinde fikirleri de sorulur. Ancak o fikirlerin uygulanacağını bir garantisi yoktur.

Üçüncü aşama, *karar almadır*. Halk, kendilerini ilgilendiren her türlü plan ve projelerin tasarım, uygulama, denetleme gibi süreçlerinde kararlara katılırlar. En yüksek seviyede katılım ise proaktif bir şekilde *inisiyatif almak* şeklinde gerçekleşir. Benzer bir şekilde Cornwall (2000) *sözde, araçsal, temsili ve dönüştürücü* olmak üzere katılımı yoğunluğu gittikçe artan dört kategoride ele alır⁵.

Yukarıda bahsi geçen iki yaklaşım da Arnstein'in 1969 yılında yayımlanan Katılım Merdiveni isimli çalışmasından türetilmiştir⁶. Arnstein bu çalışmasında Amerikan şehirlerinde uygulanan kentsel politikaları 'katılım' retoriği çerçevesine ele alır. Katılımın hangi durumlarda değer verilebilir olduğunu ölçmek için de Katılım Merdiveni adı verdiği, 8 basamaktan ve (yok-katılım, göstermelik katılım, ve yurttaş gücü olmak üzere) 3 alt kategoriden oluşan, bir kavramsal araç önerir. Kısaca, iktidarın/gücün yeniden dağıtımı amaçlanmadan uygulanan 'katılımcı' süreçlerin hayal kırıklığı yaratacak, manasız, statükoyu kuvvetlendirecek girişimler olacağını vurgular.

Yurttaş Gücü

Yurttaş Kontrolü

Yetki Devri

Ortaklık

Göstermelik Katılım

Yatıştırma

Danışma

Bilgi Paylaşımı

Yok-Katılım

Terapi

Manipülasyon

Arnstein'in Katılım Merdiveni'ni Türkiye kentlerinden örnekler ile birlikte düşünebiliriz. Merdivenin en alt basamağı olan **manipülasyon** için ilk akla gelen örnekler belediyelerin zaman zaman yaptığı ve bu şekilde 'katılımcı yönetim' izlenimi vermeye çalıştıkları "oylama" etkinlikleridir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), 2006 yılında 'İstanbul Vapurunu Seçiyor' isimli bir kampanya ile 8 vapur tasarımı arasından birini seçtiği. Yine İBB'nin yaptığı 'İstanbul Otobüsünün Rengini Seçiyor' kampanyası ile de 4 renk arasından birine karar verilmişti. Bu tarz kampanyalar yurttaşların kararlara katıldığı izlenimini bıraksa da, gerçekte olan kararların en son aşamasında 'kozmetik' bir dokunuş ile imaj çalışması yapılmasıdır. 2015 yılında hizmete sokulan ve büyük tartışmalara sebep olan yeni vapurların, bırakın tasarımını, rengi için bile yurttaşların fikrinin sorulmaması, belediyenin gerçek bir katılım meselesinin olmadığını da göstermektedir.

Bir sonraki basamak **terapidir**. Bu yaklaşım temelde sorunu yurttaşta görür ve terapi ile onun sorunlarını 'çözmeye' çalışır. Örneğin, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından yapılan sitelere taşınmaya zorlanan eski gecekondü sakinlerinin mekânsal ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olan bu yeni 'yaşam alanlarında' geliştirdikleri mekânsal kullanım pratiklerini bu sitelerin yönetimleri baştan yanlış olarak değerlendirir. Daha önceden gelen sokak, mahalle yaşantısı ve komşuluk ilişkilerinin bu yeni 'modern' sitelerde yeniden üretilmesi arzulan bir durum değildir. Daire aralarında kapı önlerine ayak kabı bırakılmamalı, bodrum katında yer alan sığınaklar taziye, düğün gibi etkinlikler için kullanılmamalı, yorganlar site bahçesinde havalandırılmamalıdır. Sorun TOKİ konutlarının tasarımının kullanıcı ihtiyaçlarına göre yapılmamış olması değil, bu konutlara yerleşenlerin 'kültürel' olarak adapte olmalarının sağlanmasıdır. Bunun içinde site yönetimleri 'modern yaşam kılavuzları' ve yasaklar ile sakinlerini 'tedavi' etmeye çalışır.

Arnstein'in merdiveninde yok-katılım'ın bir üst aşaması 'göstermelik katılım'dır. Adından da anlaşılacağı gibi, bu aşamada halen gerçek anlamda bir katılım mekanizmasından bahsetmemekteyiz. **Bilgi paylaşımı** 'göstermelik katılımın' en alttaki basamağıdır: Yapılmak istenen plan ve projelerle ilgili bilginin kamuoyu ve özellikle o projelerin hedef kitlesi ile paylaşılması. Çoğu projenin gizli kapaklı bir şekilde kararının alındığı ve uygulandığını düşünecek olursak, aslında bilgi paylaşımı başlı başına önemli bir aşamadır. Ancak alınan kararın bilgisinin paylaşılması şeklinde tek taraflı gerçekleşen bu yaklaşım yeterli değildir.

Danışma, bir üst basamaktır. Burada sadece bilgi paylaşılmaz, aynı zamanda yurttaşların taleplerini dile getirebilmeleri için imkan yaratılır. Tabi danışılan yurttaşların görüş ve taleplerine uyulacağının bir garantisi yoktur. Halen danışmanın siyasi iradesi, fikrini beyan eden yurttaştan önce gelmekte, daha önemli görülmektedir. İstanbul'un Bağcılar Belediyesi'nin sokak sokak düzenlediği 'Halk Meclisleri' bu aşamada gerçekleşen 'katılım'a bir örnek olabilir. Belediye Başkanı ve ilçe yöneticileri, Belediye'nin düzenlediği halka açık toplantılarda yurttaşların şikayet ve taleplerini dinlemekte, notlar almakta ve o mekanda doğrudan başkan tarafından sorunlarla ilgilenileceğine dair sözlü 'güvence' verilmektedir. Tabi bu 'güvence'nin hukuki olarak bir yaptırım gücü yoktur, yurttaşların ihtiyaçlarının karşılanması yöneticinin 'paşa' gönlüne bağlıdır.

Arnstein, danışmanın bir üst basamağını **yatıştırma** olarak tanımlar. Burada bahsedilen, kurulan belli kurumsal mekanizmalar ile sınırlı da olsa bir katılım imkanının yaratılmasıdır. Örneğin, 5393 sayılı Belediye Kanunu'na ve 26313 sayılı Kent Konseyi Yönetmeliği'ne dayanarak kurulmuş Kent Konseyleri, sivil toplum kuruluşlarının yerel yönetimlere katılabilmelerinin kurumsal altyapısını sunmaktadır. Ancak gerek bu mekanizmanın 'danışma' ötesinde bir fonksiyonunun olmaması, gerekse de organizasyon yapısının sivil toplum aktörlerinin 'öğütülmesine' imkan tanınmasından ötürü, belediye yönetimine dahil olmak isteyen aktörleri 'yatıştırmanın' ötesinde gerçekten derinlikli bir katılım imkan sunmamaktadır.

Merdivenin üst basamaklarına doğru çıktıkça artık gerçek anlamda katılımdan

bahsedebileceğimiz 'yurttaş gücü' alanına girmektedir. **Ortaklık**, yurttaşlarla kamu aktörlerinin belli bir sözleşme/uzlaşma çerçevesinde birlikte hareket ettikleri durumu tarif eder. Çanakkale Belediyesi'nin stratejik plan kapsamında gerçekleştirdiği, aşağıda detaylı bir şekilde değinilen katılımcı bütçeleme uygulamaları bu aşamaya örnek olarak gösterilebilir.

Bir üst basamakta **yetki devri** yer almaktadır. Bu aşama belli konularda karar verme ve icraatta bulunma yetkisinin doğrudan yurttaşlara devredilmesi olarak tanımlanabilir. Bir mahallede belediye tarafından yaptırılan semt evinin kullanımının, o mahallede bulunan yerel kuruluşlara bırakılması, bu kuruluşlara kaynak aktarılması yoluyla bu raların işletilmesinin sağlanması, nadir de olsa belediyelerde karşılaşılan bir örnektir.

Merdivenin en üst basamağında, yurttaş gücünün en yoğun hissedildiği aşamada **yurttaş kontrolü** yer almaktadır. Burada inisiyatif tamamen yaşayanlardır. Yurttaşlar 'katılım' alanını, kendi öz örgütlülükleri ile açmakta, katılım mekanlarını en baştan inşa etmektedir. Katılıma tamamen kapalı bir şekilde, doğrudan eski Başbakan'ın kararı ile yapılmak istenen Topçu Kışlası Projesi'ne karşı başlayan Gezi Parkı İsyanı'nı, ve devamında 'işgal' edilen Park'ta direnişçiler tarafından geliştirilen mekan pratiklerini yurttaş kontrolünün en çarpıcı örneklerinden biri olarak gösterebiliriz. İnisiyatifi ele alan yurttaşlar, iktidarın bütün baskı aygıtlarını devreye sokmasına ve kararlılığına rağmen, parkın inşaata açılmasının önüne geçmeyi başarmışlardır.

Katılımcı Bütçe

Yerel yönetimler özelinde katılım tartışmasını derinleştirmek için katılımcı bütçe politikalarını ve İstanbul'un Sarıyer ilçesinde gerçekleştirilen seçim sözleşmesi pratiklerini daha detaylı incelemek faydalı olabilir.

Brezilya'nın Porto Alegre kentinde başlayan, sonrasında başta Latin Amerika şehirleri olmak üzere, dünyanın farklı yerlerinde, yerel yönetimler tarafından farklı yorumları ile uygulanan katılımcı bütçe çalışmaları, kent yönetimine yurttaşların katılımını somut bir şekilde mekânda gerçekleşmesine katkıda bulunabilecek bir araç olarak değerlendirilebilir. 'Hakkıyla' uygulandığında Arnstein'in katılım merdiveninin oldukça üst basamaklarında yer alması beklenen katılımcı bütçe çalışmalarının son 20 yılına baktığımızda hem kavramsal hem de pratik anlamda büyük farklılıklar barındırdığı görülmekte.

Katılımcı bütçe uygulamaları, yerel yönetimlerin bütçelerinin (%'den %100'e) değişen oranlarda;

- vatandaşların belli (konut, sağlık, eğitim, kamusal alan gibi) tematik öncelikler veya (mahalle odaklı) farklı mekânlar etrafında;
- doğrudan yurttaş katılımı veya sivil toplum ve mahalli örgütlerinin temsiliyeti ile;
- açık katılım veya marjinal grupları da içerecek şekilde odak gruplar mekanizmalarını kullanarak;

- yurttaşların tavsiye niteliğinde veya bağlayıcı kararlar alması sonucunda;
- yerel yönetimlerin enformel mekanizmaları devreye sokarak veya (şehir genelinde ve hatta ulusal) hukuki bir çerçeveye ile;
- belirlenmesi şeklinde tanımlanabilir⁷.

Katılımın, bütçe gibi teknik, teferruatlı ve şaibelere açık bir alanı, yurttaşlar tarafından erişilebilir, anlaşılabilir ve müdahale edilebilir kılarak hizmetlerde verimliliği, şeffaflığı ve demokratik hesap verebilirliği arttıracakları öngörülmektedir. Toplumsal adaleti sağlayabilmesi için, en temel konulardan biri önceliklendirme, yani mevcut bütçenin nereye, ne kadarının, hangi ilkeler ışığında harcanacağını belirlemesidir. Bunun için mahallelilerin / yaşayanların önceliklerinin, teknik öncelikler (gözle görülenin ötesindeki altyapı vb. teknik gereklilikler), kentsel öncelikler (mahalle ölçeğini aşan), nüfus öncelikleri, yoksulluk, yerelin öznel durumları (gündüz ve gece nüfusu arasındaki farklılıklar gibi) ve özel ilgi gruplarının önceliklerinin bir arada ele alınması ve harmanlanması gerekmektedir.

Genel olarak katılımcı bütçe uygulamalarının «katılımcı» kısmına baktığımızda, öne çıkan argüman, bu yenilikçi aracın, temsili demokrasinin eksikliklerini giderebileceği, demokrasinin doğrudan karar almayı teşvik edecek bir şekilde derinleşmesini sağlayabileceği noktasıdır. Bir anlamda, hem kentlilerin farklı haklara erişiminde bir araç, hem de mekâna dair kararları demokratik bir şekilde almayı sağladığı için, daha genel anlamıyla siyasetin politizasyonunu sağlayabilecek bir amaç olarak değerlendirilebilir. Ancak uygulamadaki yukarıda özetlenen farklılıklar, ve de kamu kurumları ve vatandaş arasındaki tartımlamanın değişen yoğunluğu ve yurttaş katılımının farklı seviyeleri göz önünde bulundurulduğunda kent hakkı ve katılımcı bütçe uygulamaları arasında dolaysız bir ilişki kurmanın mümkün olmadığı görülmektedir. Yerel yönetimlerde, özellikle başkanların, patronaj ilişkilerini devreye sokabildiği, yerelin örgütlülüğünün zayıf olduğu örneklerde siyasi ve ekonomik çıkar ile sürecin ele geçirebildiğini belirtmek gerekir.

Katılımcı Bütçe Uygulamaları

Brezilya

Brezilya'nın yaklaşık 1.5 milyon nüfuslu Porto Alegre şehrinde gerçekleşen katılımcı bütçe uygulaması, gerek ayrılan bütçenin büyüklüğü, gerek uygulamanın sürekliliği, gerekse yurttaş girişimlerinin olgunluğu bakımından, başarılı bir örnek olarak öne çıkmakta⁸. Kamu kaynaklarının adil bir şekilde ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda harcanması; sermaye odaklı değil, toplumcu bir yerel yönetim ile yaşam alanlarının ve koşullarının iyileştirilmesi; ve işçi sınıfları da dahil farklı toplumsal grupların yaşadığı mahallelerin yeniden-üretiminde karar verici konumuna gelmeleri açısından önemli bir politika olduğu bu şehir özelinde iddia edilmekte. 1989 yılında, Porto Alegre'de belediye bütçesinin %2'si ile başlayan katılımcı bütçe uygulamaları, kısa bir sürede %20

'nin üzerine yükselmiştir. Uygulamanın en aktif olduğu dönemde, yaklaşık 200 milyon dolarlık yatırım ve hizmet bütçesine 50.000'in üzerinde yurttaşın katılımı ile karar verilmekteydi. Böylesine bir katılım mekanizması etkin bir şekilde uygulandığında halkın ihtiyaçlarına cevap veren bir yerel yönetim modelinin ortaya çıkması sonucunu doğurduğu görülmüştür. Örneğin, katılımcı bütçe uygulaması sonucu, belediyenin eğitim ve sağlık bütçesi %13'ten (1985) %40'a (1996) kadar yükselmiş⁹.

Ancak uygulamayı başlatan İşçi Partisi yönetimi 2004 yerel seçimini kaybettikten sonra işin rengi de değişiyor. Süreç fazlasıyla belediye bürokrasisine bağlı ilerlerken, doğrudan yurttaş katılımı geriliyor. Çıkış itibarıyla önceliklendirme, yoksulların ve doğrudan halkın katılımı ile yapılırken, yeni yönetim iş çevrelerini, üniversiteleri, kurumsal sivil toplum aktörlerini, kilise ve devlet kurumlarını da bu sürece dahil ederek, katılımcı bütçe uygulamasını adeta sulandırıyor. Sonuç itibarıyla, katılımcı 'yönetim'den 'yönetişim'e bir geçiş yaşanıyor.

Bu durumu sadece siyasi iradenin değişimi ile açıklamak da doğru olmaz. Uygulamaya içkin bir başka dezavantaj, sürecin başından itibaren katılan taban örgütleri, zamanla uzmanlaşıp, kurumsallaşarak sivil toplum kuruluşları (STK) haline geldiklerinden tabanla bağları zayıflıyor. Dolayısıyla, katılımcı bütçe doğrudan karar almaya imkan sağlayan, radikal bir demokratikleştirme aracı olmaktan çıkıp, temsili mekanizmaları öne çıkartan ve parti siyasetinin kurumsal müdahalelerine açık bir hale evriliyor.

Çanakkale

Türkiye özelinde, yerel yönetimlerin bütçesi, katılım tartışmalarının ötesinde, başlı başına bir sorun alanı olarak öne çıkmaktadır. Bütçe gelirlerinin merkez – yerel ilişkilerinin güdümünde olması, kurumsal olarak 'yerelleşmenin' ve katılım imkanlarının önüne geçmektedir. Büyükşehirlerde, genel olarak kent yönetimi, özellikle de yatırım kararları 'güçlü' başkan modeli ile alınmakta, bütçe harcamaları şeffaf olmaktan uzaktır. Önceliklendirme konusunda 'yarışan kentler' ve 'marka kentler' söylemi ve merkez müdahaleleri öne çıkmaktadır.

Kategorik olarak katılımcı bütçe yaklaşımını benimsemeye, bunu mevcut planlama süreçlerine entegre etmeye ve kurumsal altyapısını oluşturmaya çalışan nadir örneklerden biri Çanakkale Belediyesi'dir. Stratejik Plan (2010-2014) dahilinde katılımcılığı, 'kentteki yasal düzenleme süreçlerinde halkın rol alması ve gelişmelere anında tepki veya katkı sunabilmesi' olarak tanımlamakla, niteliğini de 'kentteki kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyetlerinde toplum ile işbirliği, STK'lar ile ortaklık, kendi aralarındaki koordinasyonun gerçekleştirilmesi' vurgusu ile **ortaklık-işbirliği** seviyesinde hedeflediğini göstermektedir.

Çanakkale Belediyesi, katılımcı yönetimin 'performans göstergeleri' arasında katılımcı bütçe uygulamalarına yer vermekte, performansı şu şekilde ölçme iddiasındadır:

- Yıllık katılımcı bütçe toplantı sayısı (adet)

- Katılımcı bütçe toplantı sonuçlarının uygulanabilirliği (fikir-gerçekleşme oranı)
- Katılımcı demokrasi (katılımcı bütçe çalışmaları) sürecinde üretilen görül ve projelerin bütçe içindeki oranı (%)
- Yıllık katılımcı bütçe toplantılarına katılım sayısı (kişi-adet)
- Bilgi edinme kanunundan yararlanan kişi sayısı (kişi-adet)
- Kent Konseyi raporlarının meclis gündemine alınma oranı (Toplam karar içindeki %)

Çanakkale Belediyesi, stratejik hedef olarak ortaya konan katılımcı bütçe uygulamalarını kurumsal altyapı ile desteklemek için 'yatırım planlama komitesi' adında bir yapı oluşturmuştur. Sürecin katılımcı aşamalarını gözeten komitede Belediye Meclisinin İmar Komisyonu ile Plan, Bütçe Kesin Hesap Komisyonu'nun kendi üyeleri arasından seçeceği parti gruplarından 1'er üye, meclis stratejik planlama komisyonundan bir üye, belediye başkan yardımcısı, belediye hesap işleri müdürü, belediye stratejik planlama ve yönetim birimi sorumlusu, kent konseyi yürütme kurulundan 1 üye ve mahalle muhtarları yer almaktadır¹⁰.

Çanakkale Belediyesi deneyimi stratejik planlama, yatırım ve bütçeleme çalışmalarının katılımcı bir yöntemle bütünleştirilmesi ve yürütülmesini sağlaması açısından önemli olmakla birlikte, Porto Alegre örneğinde görüldüğü üzere, siyasi iradeye, ve onun yukarıdan – aşağıya doğru 'tanıma' ve 'desteklemesine' bağlı olduğu için riskleri de barındırmaktadır.

Sarıyer

En üst seviyede, 'yurttaş kontrolü' ile gerçekleşen katılım örneği olarak İstanbul'un Sarıyer ilçesinde yer alan kentsel dönüşüm tehdidi altındaki mahallelerin, kendi mahalleleri ve ilçenin genelinde oluşturdukları örgütlenme deneyimi ve özgün mücadele pratikleri gösterilebilir. Öncelikle mahallelerin heterojen (etnik, siyasi, kültürel, sınıfsal) yapılarını dikkate alarak, kapsayıcı bir şekilde kurulmuş yerel dernekler ile bir araya gelen yerleşimciler, aynı zamanda farklı mahalleler arasında kurdukları 'dernekler birliği' ile mahalle ölçeğini aşarak müşterek bir siyaset zemini inşa etmekte. Sarıyer mahalleleri, mevcut yaşayanları yok sayan, katılım imkanı tanımayan, merkezileştirici ve tepeden inmeceli dönüşüm sürecine karşı aşağıdan yukarı bir mücadele örmekteler. Dernekleşme sürecinin devamında kurulan mahalle kooperatifleri, toplu arazi talebi ile müşterek siyasetlerini, mevcut aktörlere, kurumsal yapı içinde, zorlamaktalar.

Seçim Sözleşmesi: Sarıyer Taahhütnamesi

Başlı başına bir yazı konusu olan bu deneyimin, yerel seçimler ve katılım çerçevesinde öne çıkan 2 pratiğine bakmak faydalı olacaktır. Son dönemde, başta İstanbul olmak üzere birçok farklı şehirde yurttaşların kendi taleplerini dile getirerek yerel seçimlere katılmaya, siyasette belirleyici olmaya çalıştıklarına tanık oluyoruz. Yurttaş inisiyatifle-

ri, bütün partilerden adayların önüne, nasıl bir kent ve kent yönetimi istediklerini temel ilkeler çerçevesinde deklare eden 'sözleşmeler' koymaktalar. İstanbul Sözleşmesi, Rize, Eskişehir, Mersin ilk akla gelen örnekler arasında.

İşte Sarıyer mahalleleri, 2009 yerel seçimleri öncesinde, ilçe belediye başkan adaylarının önüne, onlardan beklentilerini yazılı olarak dile getiren bir 'taahhütname' çalışmasıyla çıktı. 'Yurttaş kontrolü'ne iyi bir örnek olan taahhütname, adayların vaadlerini değil, örgütlü seçmenlerin taleplerini öne çıkartan, siyaseti aşağıdan kuran, demokratikleştirici bir pratiktir. Bu çalışmayla dernekler, 'imzalamayana oy yok' diyerek, parti siyaseti yerine müşterek mahalle siyasetini vurguladılar. Seçimlere başkan olarak giren ve bütün adaylar arasında tek imzalamayan AKP adayı seçimi kaybetti. Aşağıda yer alan taahhütname, imzalayan adayların seçildikten sonra hareket alanını yaşayanlar lehine sınırlandırması açısından oldukça önemli bir araçtı:

- Bütün planlama çalışmalarında yerleşimcilerin yaşadıkları alanlar ve çevreleriyle ilgili olarak taleplerini dikkate alan değişiklikler yapacağıma;
- projelendirilmiş bütün imar uygulamalarını durduracağıma,...hukuki güvenceyi temin etmeden yeni çalışmalar yapmayacağıma;
- Yerleşimcilerin mahalleden ayrılması konusunda, kendi rıza ve isteği dışında hukuki-maddi-manevi herhangi bir zorlamada bulunmayacağıma;
- Yetkim dahilinde yapılacak planlarda yerleşimcinin mahallede kalmasını esas alarak, mahallelinin talepleri doğrultusunda tadilat yapacağıma veya tadilatın yeterli olmadığı durumlarda, planların yeniden yapılmasını sağlayacağıma;
- Bütün planlama çalışmalarımı, uygulama etapları ve proje süreçlerini, yerleşimcinin mahallede kalmasını sağlama amaçlı, mahallelinin tamamıyla tartışarak, en az %70'inin onayıyla hazırlayacağıma;
- İmar programları ve bütçe hazırlığı çalışmalarında, öncelikle mahallelerin belediye yetkililerince önerileri alındıktan sonra hazırlanacak imar programı taslağı ve bütçe taslağının her çalışma döneminde yeniden mahallelilerin bilgisine sunacağıma;

Bağımsız ve özgür irademle taahhütte bulunarak söz veriyorum!

Sarıyer Mahalleden

Sarıyer Mahalle Dernekleri ve Kooperatifleri Birliği, 2014 yerel seçimlerinde 'taahhütname' çalışmasını daha da derinleştirerek devam ettirdi. Müşterek siyaset alanını genişletmek, siyasi aktörler üzerinde daha etkin baskı oluşturmak ve seçimlerde belirleyici olmaya devam etmek için **Sarıyer Mahalleden** adında bir yerel gazete çalışmasını başlattılar. Maddi kaynağını yüzlerce Sarıyerli'nin katıldığı bir dayanışma gecesinde toplanan Birlik, gönüllü gazeteciler, uzmanlar ve mahallelilerden oluşan bir yayın kurulu ile gazeteyi çıkartmaya başladı. Mahalleliler, yaklaşık 10.000 adet basılan, ve doğrudan dernek ve kooperatifler tarafından Sarıyer genelinde dağıtımı yapılan gazete ile ortak sesi yükseltmeye devam ediyorlar. Gazete bir taraftan yerleşim alanlarının hukuki güven-

ceye kavuşturulması gibi geçmişten gelen nispeten kalıcı ve yapısal sorunları gündeme getirirken, diğer taraftan da gündelik hayatın sorunlarını da haberleştirmekte, müşterek siyaseti bugünden ve mevcut hakikat zemini üstünden kurmaya çalışmaktadır. Ayrıca çıkartılan 'özel sayılar' ile de mahallelerin kentsel dönüşüm sürecinde iktidarın attığı adımlara karşı anında ve güncel pozisyon almasını da kolaylaştırmaktadır.

Yerel yönetimleri gerçekten 'yerelleştirmek', politikadan arındırılan genel siyaseti yerelden yeniden kurmak, yerelde de politika alanını genişletmek için, öncelikle yaşıyanların müşterek siyasetlerini kuracağı pratikleri geliştirmesi gerekmektedir. Arnstein'in katılım merdiveni metaforu ile düşünecek olursak, basamakları iktidarın izin verdiği veya yerel yönetimlerin davet ettiği ölçüde yavaş yavaş çıkmak yerine, Sarıyer örneğinde görüldüğü üzere, onu baş aşağı ederek en üst basamaktan kurmak, yerel yönetimlerde 'katılımın' tiranlık haline gelmesinin önüne geçmemizi sağlayacaktır.

Kaynakça

1. Robert Chambers, "Whose Reality Counts? Putting the First Last", Intermediate Technology Publications, London 1997.
2. Peter Oakley, "Understanding Participation", Projects with People, ILO, Geneva 1991, pp. 1-22.
3. Mikkelsen B., Yulianti Y. and Barre A., "Community Involvement in Water Supply in West Java", Environment and Urbanization, Vol.5, No.1, London 1993.
4. Bhatannagar B & Williams A C (eds), "Participatory Development and the World Bank", World Bank Discussion Papers, No. 183. Washington DC 1992.
5. Cornwall, A., "Making a Difference? Gender and Participatory Development", IDS Discussion Paper, 378. Sussex 2000.
6. Arnstein, S.R., "A Ladder of Citizen Participation", Journal of the American Planning Association 35 (4), 1969, 216-224.
7. Cabannes, Y., "Participatory budgeting: a significant contribution to participatory democracy", Environment and Urbanization, 2004, pp. 16: 27.
8. <http://sustainablecities.dk/en/city-projects/cases/porto-alegre-engaging-citizens-in-city-budgeting>
9. Goldsmith, W., "Participatory Budgeting in Brazil", Planners Network, New York 1999. http://www.plannersnetwork.org/htm/pub/working-papers/brazil/brazil_goldsmith.pdf
10. TEPAV, "İyi Yönetişim için Örnek Bir Model: Katılımcı Bütçeleme", 2007. www.tepav.org.tr

